Литературна история

ЧИТАЛНЯ

10 . 1983

БАН
Институт за
литература
БИБЛИОТЕКА

БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ

Редакционна колегия

Тончо Жечев (главен редактор), *Стефан Кожухаров, Кръстьо Куюмджиев, Дочо Леков* (зам.-главен редактор), *Иван Сарандев, Цвета Унджиева, Катя Янева* (секретар)

Адрес на редакцията: Литературна история
Институт за литература, ул. „Чапаев" 52, София

©И-т за литература
1983
c/o Jusautor, Sofia

83 (05)

Издателство на Българската академия на науките

Коректор *Б. Карагеоргиев* Редактор *С. Вълчева* Техн. редактор *Т. Нинова* Код 28 953532311/5058-1-83
Изд. индекс 8882 Даден за набор 7. XII. 1982 г. Подп. за печат на 18. III. 1983 лв.
Формат 70×100/16 Тираж 600 Печ. коли 7,88 Изд. коли 10,21 УИК 12,51 Цена 2,03 лв.
Печатница на БАН, 1113 София, ул. „Акад. Георги Бончев" Поръчка № 128

Пр 3994/83 П 8 литер.

ISSN 0204-7756

Литературна история

Книга 10 · 1983 · София

ЧИТА

Българска академия на науките
Институт за литература

ПРОВЕРКА 2009 - 2010

БАН
Институт за литература
БИБЛИОТЕКА

Съдържание

Сто години от рождението на Теодор Траянов

Стоян Илиев — Първите отзиви за Теодор Траянов 3
Теодор Траянов — Писма (Подготвил за печат Ст. Илиев) 12

*

Тодор Боров — Очарователен събеседник 30
Йордан Василев — Симеон Радев преди „Строителите“ 44
Бистра Ганчева — За някои художествени тенденции в „Строителите на съвременна България“ от Симеон Радев 59

*

Надежда Александрова — Подвързачов и традицията 65

Научни съобщения

Жельо Авджиев — Първи сборници със социална поезия 73

Изследователи на българската литература в чужбина

Тодор Нейков — Хуан Едуардо Сунига. 89

Литературен архив

Магдалена Шишкова — Втори бележник. Из ръкописното наследство на Никола Вапцаров 92

Рецензии

Катя Янева — Една документална книга 108

Библиография

Тодорка Малчева — Българското литературознание в чужбина 110

Българска академия на науките София

Първите отзиви за Теодор Траянов

Стоян Илиев

На въпроса, дали е бил разбран на времето си, Теодор Траянов отговаря: „Аз бях посрещнат при появата си извънредно добре. Константин Величков написа възторжена рецензия. Младото поколение възприемаше лириката ми с възторг и обич. Книги и стихотворения се посвещаваха на мене."[1]

И на други места Теодор Траянов отбелязва, че един от първите, които го забелязват, е К. Величков. „Малцина от нашите поети — пише К. Величков, — които се отличават с талант, са спечелили така силно моите симпатии още с първите си опити, както авторът на тая сбирка. Той ме порази от самото начало с един извънреден изблик от сила, каквато не се среща у никой почти друг млад поет и която завладява и увлича мимо темите, до които се докосва, и мимо начина, по който ги разкрива. Вижда ми се едва ли не, че в него има нещо стихийно, с всичко, което това понятие съдържа в себе си хубаво и пленително."[2] К. Величков се чувствува поласкан от факта, че първите стихотворения на Траянов се появяват в неговите „Летописи" — в същност той е неговият „кръстник" в литературата. Особено му допада, че първата стихосбирка на Траянов „Регина морута" не е случаен сборник от стихове, а в нея са обединени творби, „споени в обща хармония от една и съща мисъл", че те се намират в една „органическа връзка помежду си и съставляват нещо цяло". Според него „няма защо да се въстава против направлението, което следва поетът", защото „по своеобразна особеност на неговите дарби му се налага като една неотразима необходимост направлението, което е усвоил".[3] Все пак К. Величков намира за необходимо да отбележи, че Траянов „и като се отклони от усвоеното си направление, може да ни учудва с великолепните творения от своята поетическа дарба". Той възприема първите стихове на Траянов не безкритично, а говори за редица „изискани своеобразности в стиха и в езика, в ущърб нерядко на вкуса и на правдата и най-много на яснотата". Той критикува младия поет за една „серия" от стихотворения, в които „мисълта е свита с мъгла такава, че става в някои свои строфи като истинска гатанка, и усилието, което сме длъжни да правим, за да проникнем в нея, погубва наслаждата, която е могла да ни даде"[4].

Въпреки тези критични бележки и „всички резерви", които К. Величков има спрямо първите поетически прояви на Траянов, той го възприема

[1] В. Балабанов. Теодор Траянов. Литературни анкети. С., 1980, с. 156.
[2] К. Величков. Събрани съчинения. Т. 8. С., 1914, с. 221.
[3] Пак там, с. 222.
[4] Пак там, с. 225.

като „една сила", за която „трябва да се облажаваме", защото от него могат да се очакват „важни и скъпи трудове в поетическата ни литература" и той трябва да се поощрява за „дарбите, които обладава". Каквито и недостатъци да имат неговите стихове, те звучат като „една лирическа поема за скръбта и тъгата в живота, които се очартават в своите мрачни и страховити сенки в свръхземните въжделения за любов и несбъдочни копнежи за щастие. — Мислите, че виждате да минават бързолетно пред вас, като да са улесни от някой вихър, звуци и тръпки, излезли от една душа, сътресена до дъно от съзнание тъжно и до неодолима степен властно, че „на абсолютното ням истукан е смисълът безкраен."[5]

Стиховете на Теодор Траянов се възприемат като събитие в литературния живот не само от неговия земляк К. Величков, но и от други съвременници на поета. През 1907 г. в „Демократически преглед" Петко Росен публикува статията „Моите симпатии", в която прави преглед на литературната продукция през 1906 г. Скицирайки „общия фон" на литературата през тази година, идва до заключението, че „модернизмът, символизмът или, казано с една много популярна дума у нас, *декаденството*" са новите търсения в нашата поезия. „Няма тема, пише Петко Росен, с която по-лесно да се злоупотребява, отколкото с тая."[6] Петко Росен твърди, че „символично-мистичното" начало в нашата поезия взема преднина пред „реалистично-импресионистичното", и прави извода, който ни е познат от европейските символисти: „Мистицизмът бе реакция преди всичко на парнасизма, който, след като създаде своята очарователна естетика, дойде сам себе си да погуби . . . На студените безстрастни образи мистицизмът придаде движение, живот и тайнственост. Символизмът пък бе реакция на изродилия се натурализъм. Той способствуваше да можем в конкретни образи да дадем съкратената схема на широки, неопределени, отвлечени идеи и сумирани душевни аспекти."[7]

Ако „символично-мистичната" поезия била закономерно явление в развитието на европейската литература, у нас тя се превръщала в „маниерничене", „формотворчество" и „версификаторска свобдия". Дори и такива големи поети като Яворов и Кирил Христов са станали жертви на подобни модни настроения. „Сегашната му поезия — пише Петко Росен за Яворов — е само писъци и стонове на една болезнено-чувствителна душа, обикновено случайни, невлизащи в основния мотив. А и проблемите, които иска творчески да разреши в далечна мистична атмосфера, са някак неотърсени от своята публицистична баналност и чужди за тая мистична среда. И нито в един момент у него не личи оная творческа достатъчност, която надмогва и форма и я кристализира в идея. Всичко си остава само рефлексия, без да добие плът на цели психологически екцеси. Много реторика, версификаторска свобдия, без нюанси и мелодия — такава е сегашната му поезия."[8]

По-друго нещо е поезията на Теодор Траянов, макар засега да „всява само смущение и сепнато недоразумение". Пародирали го, но толкова по-добре. „Траянов е и по език, и по изрази, по образи, по символи, по усети — по цялото си творчество — нещо съвършено, особено в нашата поезия. Не бих се побоял да кажа, че той е реформатор. Вникнете по-добре в най-новата поезия и вижте, колцина вече стари учители неволно изпитват неговото влияние. Но мен ме плаши тая интензивност на преживяването, на преживяното особено. В темпото на неговите настроения има една болез-

[5] К. Величков. Цит. съч., с. 225—226.
[6] Демократически преглед, 1907, кн. 3, с. 312.
[7] Пак там
[8] Пак там, с. 313.

нена напрегнатост на един доживян живот, една ненормалност. Не знам защо името на Траянов, щом мине през съзнанието ми, призовава името на Жюл Лафорг. Нещо повече: мен ми се струва, че общото, което собствено не е много, не е само в творчеството и ролята им в литературата; моето чувство ми подсказва, че и съдбата им ще бъде еднаква."[9]

Петко Росен е категоричен в твърдението си, че Теодор Траянов е поет новатор и реформатор, а не чисто и просто едно модно явление, каквито има много в съвременната литература. „Никой по-страстно, по-главозамайно не преследва призрака на красотата от Траянов" — твърди той. Заедно с това критикът изпитва някакво съмнение относно неговата „алчна и жестока чувствителност", която била „хладна до целомъдреност", и задава следния многозначителен въпрос: „Но дали тези ледени обятия не ще съвършено вкоченясат и без туй студеното му без своя топлина сърце?" За Петко Росен няма никакво съмнение, че „Траянов припада към оная категория поети, които чрез своя силен новаторски инстинкт откриват нови светове, без да смогнат в повечето случаи да ги въплотят на дело. И дали той ще смогне да даде това, елементите на което са вече налице, не зная, но и даденото е достатъчно, за да си запази име в нашата литературна история."[10]

Както виждаме, още преди излизането на първата му стихосбирка Теодор Траянов се възприема като новаторско явление и поезията му попада в средоточието на литературните спорове. Същевременно Петко Росен подхваща мисъл, която никой от бъдещите изследователи и критици на Траянов няма да могат да пренебрегнат: става дума за отношението Яворов и Траянов — проблем, превърнат в крайъгълен камък за възприемането на двамата поети. От този момент нататък, щом стане дума за поезията на Траянов, тя непременно се сравнява с поезията на Яворов от втория период. Понеже по това време Яворов все още доминира в съзнанието на съвременниците си като автор на „Градушка" и „Арменци", приоритетът се дава на Траянов. Иван Радославов до края на живота си твърди, че родоначалник на символизма в българската литература е не Яворов, а Траянов, и използува най-различни поводи, за да изрази категоричната си позиция по този въпрос. В статията си „В отговор на няколко недомислия" той пише: „Яворов, който в отличие от Кирил Христов по-дълго време и повече усилия употреби да намери път за ново развитие — свърши безплодно. Кой знае? Предубеждението, което беше се сложило за него като символист и модернист, щеше да се затвърди по-дълго, ако не беше светлата, ярка и могъща звезда на Траянов."[11]

Радославов поставя делото на Траянов по-високо от това на Яворов, защото според него последният не е цялостна и завършена личност и няма единна естетическа система: „Силно очартана сама за себе си поетическа индивидуалност — пише той, — дълбоко врязваща се в сърцето и съзнанието, Яворов като художник няма свои собствени пътища, няма свое кредо, няма това, което имат тъй наречените „откриватели на нови светове" в поезията и изкуството. Ту народник, както в първия период на своето творчество, ту индивидуалист, както ни се явява в „Безсъници" — мотивите и художествените средства са тия на неговия учител и предшественик (Пенчо Славейков — б. м., С. И.). Не една, не две работи могат да се напомнят тук."[12]

Веднага бие на очи противоречието: как Яворов може да е едновременно „силно очартана сама за себе си поетическа индивидуалност" и да няма

---

[9] Демократически преглед, 1907, кн. 3, с. 317.
[10] Пак там, с. 318.
[11] Хиперион, 1922, кн. 4—5, с. 304.
[12] И. Радославов. Книга от мои страници. С., 1968, с. 122.

„свои собствени пътища“ и „свое кредо“! Според Радославов определяща особеност на творческата индивидуалност е нейната „цялостност и завършеност“, т. е. поетът, взет като абстрактна величина, винаги равна на себе си. Личността на поета е иманентно предопределена, телеологически независима от жизненото му развитие, тя е „монада без прозорци“. Но дори да вземем творчеството на Траянов, ще видим, че и той не се подчинява на тази схема, защото има съществена разлика между неговите „Химни и балади“ и „Български балади“. Той не е толкова цялостен и завършен, колкото му се иска да го представи Иван Радославов.

Но паролата вече е дадена, трябвало е да се докаже, че именно Траянов е родоначалникът на българския символизъм. Трябвало е също да се докаже, че той не е какъв да е поет, а най-големият поет на България след Христо Ботев. Битката за Траянов е започнала да се води още в началото на века и тя все повече се изостря. Същият Петко Росен, който през 1907 г. обявява Траянов за „реформатор“ на българската поезия и обвинява Яворов в „маниерничене“, „реторика“ и „версификаторство“, ето какво пише след близо две десетилетия: „За мен е безспорен факт, че родоначалник на модернизма в българската литература е Теодор Траянов. Това се оспорва от мнозина. Но що е Яворов? В по-първите си работи до „Безсъници“ Яворов е цял в П. Славейков и Ботева. И по възпитание, и по изживявания той е твърде примитивен и беден, за да бъде новатор. В „Безсъниците“ си Яворов изнемогва по демоничния път на Лермонтова. Усвои стиха на декадентската поезия, послужи си и със символи. Но всичко това бе неусвоено, мъчително и с непоносимо по своето напрежение изживяване, което го докара до епилептични гърчения . . . И това, което е по-важно — няма красота. Тази възбудена, нервна възторженост, това изнурено въображение, тези разпокъсани, редящи се по търсените мостове на асоциациите образи и фрази говорят, че изворът на подсъзнателната му енергия, на интуицията е сух и немощен — с една дума, Яворов бе ваксиниран с ваксината на модернизма, преди да е заболял от самата болест — декадентството.“[13]

Казано накратко, Яворов не е оригинално явление в историята на българската литература — през първия период той е епигон на Христо Ботев, а през втория период — на модерните течения в западната и руската литература. Неговият модернизъм не е спонтанна проява на духа, не е органично явление, а „ваксиниран“ отвън, т. е. той е продукт на външни влияния. Друго нещо е поезията на Траянов, която е съвсем органична и спонтанна и затова той е истински реформатор в историята на българската литература. Така се заражда митът за Траянов, който впоследствие придобива абсурдна форма. Ние все още сме в началото на това митотворене и много е любопитно да се докоснем до неговото възникване.

През 1909 г. в месечното литературно списание „Слънчоглед“, редактирано от Димо Кьорчев, се появява рецензията му „За един поет“, изцяло посветена на първата стихосбирка на Траянов „Регина мортуа“. Димо Кьорчев вече не се занимава с въпроса, доколко поезията на Траянов е спорна или безспорна. За него тя е очевиден факт, който не подлежи на съмнение и чието съдържание трябва да се изясни. Затова той иска да си обясни поетическия мироглед на Траянов и да проникне в характерните особености на неговата поетика. „У него има толкова много от страшното и силното на младостта, че сякаш и тъгата му е някакво разбунено копнение, грозно и неудържимо. Отрицанията и съмненията се бърже надварят у

[13] Хиперион, 1925, кн. 1—2, с. 67.

неговия ум и сърце, изтриват белезите на вчерашния ден и заличават миналото, като слагат на времето печата на някакъв грозен товар на душата. Всеки момент на съзерцание е тъга, че миналото не оставя следи, защото е напълно изживяно и оставило спомените за една суетност."[14] Димо Кьорчев не вижда друг поет у нас, който може така да „даде най-мощно най-неуловимите чувствени трепети". Въпреки това обаче не го смята за лирик, защото не повтарял веднъж изживяното, а се стремял да стигне „най-отдалечените и скрити кътчета на съзнанието". Траянов търсел пътя към вечността: „Не вечност извън душата на поета, а силните чувства на временния живот, които сами за себе си са цяла вечност. На всичко това пречи будното съзнание, което разгонва смирението на зачакалата душа и пред всяка новост поставя скептични питания. В тая надмощност на съзнанието върху най-демоничните чувства се ражда страха от самотност."[15]

Ако се опитаме да разшифроваме тази мъглява критическа фразеология, ще доловим една основна мисъл: Траянов се издига над зримото и външното и иска да проникне в света на свръхсетивното и свръхиндивидуалното: той изпитва непреодолимо влечение към тъмните и загадъчните глъбини на човешкия дух, към смътните усещания. Разбира се, това не значело, че неговите стихове са необмислени и вътрешно несвързани; представянето на неуловимите настроения не пречело за дълбокото осмисляне на отделните изрази, но често пъти на поета не му достигали думите, а, както виждаме, и на самия критик, за да може да изрази подсъзнателните си импулси. Заедно с това Димо Кьорчев подчертава още една особеност на Траянов: „Изтънчеността на усещанията усилва чувството за болката и колкото по-високо развитие достига човек, толкова става по-способен да разбира и изживява най-малките удари на скръбта. Болезнената чувствителност, в която пада модерният поет, е белег за оная стара истина, че в живота има само две начала — страдание и смърт."[16] Затова за Траянов всичко външно е безличен сив материал, който придобива значение само като израз на вътрешните му преживявания: „В стихотворенията на Траянов няма нито обикновени ходещи чувства, ни стара реч. Най-болезнените усещания на душата са казани с език чист, нашенски — като не се гледа, че на много места значението на думата се мени, добива нов смисъл и се опазва по тоя път единствено между насочеността на чувствата и езика, с който е предаден странният живот на рано застарялата душа. Дълбочината на чувството, което често започва като съмнение на разума и се сгърчва в загадка, пред която замлъква душата, едва ли може се усети от ония, за които детската безгрижност е мечта. Жестокостта на властелина, който всеки час би се усъмнил в своята мощ, ако не обиди и изтребе най-добрите си хора, е жестокостта, с която Траянов удавя чувството във внезапните съмнения на разума, навикнал на някакво единство с душата и отричащ всяко чувство, което не крий тайни."[17]

Траянов освобождава стиховете си от конкретно-битовите елементи, той „удавя чувството във внезапните съмнения на разума", лишава ги от жизнената им пълнота, свежда ги до абстрактни ребуси. Тъкмо затова измъква думата от привичните ѝ асоциации, изтръгва я от традиционната ѝ подоснова и изгражда нови смислови връзки, които са трудно достъпни за обикновения читател, възпитан от вазовската поетика. Димо Кьорчев смътно се догажда, че Траянов съкращава описателната страна на словото

[14] Слънчоглед, 1909, кн. 2, с. 23.
[15] Пак там, с. 25.
[16] Пак там.
[17] Пак там, с. 24.

и представя такива съчетания на думите, които са наситени с богати смислови оттенъци. „Изтънчеността на усещанията усилва чувството за болката", в което се изразява и неговият индивидуализъм. С други думи, за Димо Кьорчев Траянов е сложно и загадъчно същество и неговото „аз" се изгражда от пресичането на два свята: „този свят" се преживява не като истински, не като първичен и окончателен, защото има един „друг свят", по-реален и истински. Дълбочината на неговото „аз" принадлежи на „другия свят", с който го свързва неговата фантазия и мечта. Това можело да се определи като романтическо светоусещане, но не е съвсем точно. Това било светоусещане на модерната личност с болезнена чувствителност, която си поставя за задача да се издигне над битовата реалност и да заживее с вечните ценности на духа.

Какво представлява тази модерна личност се опитва да изясни Ботьо Савов в статията си „Регина мортуа", публикувана през 1911 г. в „Наш живот": „Той е най-смелият пилигрим на модернизма в изящната ни литература — пише той. — В това отношение наверно нему се пада палмата на първенството. Надарен с пламтяща интуиция, болезнено самоопияняващо се чувство, превъзпитан в екстремността на западния модернизъм, той направи пълен скок в еволюцията на родното ни творчество. Проницателната муза на Вагнер и Шопен, глъбоката поезия на Пол Верлен, Бодлера и разказите на Хофмана подпомагат второто негово раждане на земята — раждането на душата; тъй през едно бездомничество във великосветската столица на Виена той намира себе си. Обхванат от трескавата предродилна мъка на творческия дух, от онази гореща жажда на модерните художници да възсъздават живота и пътищата на голата душа, той не можеше да не се яви адепт на ултрамодернизма в художеството, с всичката негова обновяваща оригиналност в концепциите и формата, парадоксизъм в координацията им — непосредствен резултат на първо време от упорно, но не стабилно завоевание на непознати пътища в един настъпил всечовешки литературен подем."[18]

За Ботьо Савов Траянов не е чисто и просто един поет между останалите, а най-яркото явление в съвременната му литература, който държи „палмата на първенството". Той не е поет, продължаващ дотогавашната традиция в българската книжнина, а извършител на „пълен скок в еволюцията на родното ни творчество". Но коя е „родната земя на този творчески дух?" — пита той. И още нещо: „През какви пътища, чрез какви художествени похвати достига той до нас?" Но и това не е достатъчно: необходимо е да видим „Предтеч на какви въжделения по пътя на вечността се явява той?". Това са все многозначителни въпроси, на които се опитва да отговори Ботьо Савов. Според него в своята поезия Траянов „възсъздава живота и пътищата на душата, нейните тайнствени побуждения в мълчаливия час на углъбено съзерцание, нейният внезапен вик пред трагичния вечен дисонанс на битието — мрачния ужас и безкрайната мистерия. Тези трескави чувствени състояния, които се надигат из мрака на забвението и из живота на мъртвите, във временно разпламналото битие вибрират полуочертани образи в тънко сформирания мозък, който в чувствено напрегната резигнация ги изразява в тяхната дълбока, затова тъмна същност, като навремени ги надъхва с интуитивно-философски концепции — „Бетховен", „Пилигрим в черно", „Дявола".[19]

---

[18] Наш живот, 1911, кн. 1, с. 53.
[19] Пак там, с. 53—54.

Ботьо Савов забелязва вътрешната връзка между интуитивизма на Траянов и мистицизма, за която смътно се досеща и Димо Кьорчев. Поточно казано, той открива връзката между „фантастични образи и символични наподобления ирационалното в душата, — полуизяснените зад умопостижимия предел нейни перспективи, дето съвсем слепите виждат безплоден мрак. Тези завоевания той постига чрез едно модерно варварство: след като наруши множеството привички и похвати в нашето творчество — всички онези практически баналности, които дават непосредствения творчески устрем на душата."[20] В този смисъл индивидуализмът, мистицизмът и интуитивизмът се подчиняват на една цел: да разрушат ограничените предели на видимия свят и да проникнат отвъд очевидното. Затова „хладният емпиричен елемент в поезията на Траянов винаги е подчинен на психологическата творческа вълна, че и мъртвите образи на природата са наситени с тайнствената мистерия на душата и са превърнати в символи на нейното битие: космичното винаги е изразено чрез пречовешкото"[21].

Тук Ботьо Савов посочва една тенденция в поезията на Траянов, която в по-нататъшното му развитие все повече и повече се утвърждава като доминираща, а именно желанието му да надникне в тайните на космическия живот. Оттук е и неговото влечение към „шума на старославни времена", към „безсмъртната и страшна красота". За него външните предмети като че ли не съществуват „в себе си". Ние сме можели да възприемем конкретната реалност, но тя изпълнява простата функция на оптична реалност: вътрешният поглед на поета прониква отвъд телата, разрушава очарованието на материалните граници, като ги принася в жертва на нещо по-възвишено: „Това е животът на подсъзнателното битие, мистичният шепот на душата, вечният огън, който се ражда из големия, великия разум, както го нарича Кант, из тъмната мирова воля, назван от Хегел. Това е животът на тъмните и слепи инстинкти с техните културни наслоения във вековете. Това са пробудените трепки на хиляди пъти погребаната душа, на Мъртвата Царица, пресъздавана в живота на нашите далечни тайнствени прадеди . . . В техните докъсни разговори, изпълнени с причудливи видения, с непроницаеми обяснения и загадки, с хладния ужас на смъртта, която като невидима коса е подсичвала хиляди живота през наводнения, мор и война . . ."[22]

Както Петко Росен и Димо Кьорчев, така и Ботьо Савов откриват в поезията на Траянов такива неща, каквито тя не притежава. Но истината е, че първите поетически прояви на Траянов не остават незабелязани за критици и писатели, които реагират в един или друг смисъл. Едни от тях са възхитени и го обявяват за „реформатор", други са смутени, трети са обърканы, четвърти са възмутени и го обявяват за побъркан стихоплет. В „Демократически преглед", където Петко Росен го обявява за новатор и революционер в поезията, една година по-късно излиза остра критична бележка против алманаха „Южни цветове" и главната фигура, която попада под прицела, е Траянов. Авторът на бележката се възмущава от „свръхчовешките" задачи, които си поставят редакторите на алманаха Димо Кьорчев и Трифон Кунев, да тикат сътрудниците в „модерно направление". След като цитира редица откъси от „най-боговдъхновения химнопевец от групата" Теодор Траянов, авторът заключава: „Повече цитати едва ли са нужни, за да се убеди и най-големият скептик в литературното дервишество на тия млади клетници, които с отчаяно екзалтиране искат да изкупят греховете на своята „възпламнала младост". Нищо не е в състояние да възпре „молит-

[20] Наш живот, 1911, кн. 1, с. 54.
[21] Пак там, с. 58.
[22] Пак там.

вените хармонии", които идват от техните „опиянени луди", нищо — дори и мисълта, че техният „бог", колкото и солидно да е образован, не ще може да мине без тълмач, ако иска да разбере и вкуси поне що-годе от „безпаметната сладост" на тия „тъмни химни", възпяващи „воплите далечни" на лъчите на младостта и „чистата молитва" на „опорочените очи". Ако биха могли поне за минута да се отнасят по-обективно към своите химни и теории, авторите на тая словесност биха почувствували сигурно „черна болежка" пред вид на „хладното сияние", що прозира в лъчите на тяхната духовна „нагота". Но подобно просветление е малко вероятно, защото за тях пълното отстъпление на всеки смисъл, на всяка ръководна нишка, на всяка логика в техните божем поетични мазаници е съвсем естествено явление."[23]

Както виждаме, още в първите критически отзиви за Траянов се подчертава, че той се е насочил към определено направление, към което принадлежат Пол Верлен и Жюл Лафорг. Също така се подхвърлят имената на Кант, Ницше и Бодлер. Още тогава се посочва, че той има една „серия" от стихотворения, където „мисълта е овита в мъгла", че някои негови строфи са „истинска гатанка" и усилията за тяхното възприемане са за сметка на естетическата наслада. Някои негови критици отиват и по-нататък: те започват да говорят за особеностите на неговото светоусещане и за характера на поезията му. Те смятат, че е настъпило времето за преодоляването на изобразителната и описателна страна в поезията и че у поетите се е появил един стремеж да проникват отвъд видимата страна на живота. В този смисъл за тях Траянов е щастливо откритие. В поезията започват да навлизат метафизични настроения, които остават недостъпни за простосмъртните. Всички критици на Траянов отбелязват, че за него природният пейзаж вече не е природна картина, а лично преживяване, наситено със субективно съдържание, което разширява и задълбочава човешките възприятия. Затова неговите стихове събуждат смътни и неопределени настроения, думите в тях се превръщат в носители на абстрактни идеи, те стават намеци за други значения. В стиховете му веществения и логически смисъл е заменен, тяхната емоционално-лирическа наситеност е замъглена и те трудно се възприемат от първото прочитане. Още в самото начало почти всички критици на Траянов започват да говорят за тези особености на неговите стихове: отначало пипнешком, те дори намират подходящите думи, както личи от рецензиите на Димо Кьорчев и Ботьо Савов, защото и лексиката на критиката се променя; те пишат и с известна снизходителност, защото става дума за млад човек, комуто предстои да се развива. После за тези особености започва да се говори по-смело, обявяват ги за негова естетическа същност, която едни определят като проява на оригиналност, а други — за „литературно дервишество". Иван Радославов, който по-късно, през 1912 г., открива за себе си Теодор Траянов, бързо го превръща в кумир, ходи по петите му и подчинява цялата си критическа дейност на неговото творчество. Първите критици на Траянов го възприемат като нов поет, но с нищо не подсказват, че един ден той ще бъде обявен за глава на българския символизъм. Самият Траянов по това време не шуми около себе си, неговото навлизане в българската литература става доста прилично. Поетите инстинктивно почувствували, че тяхното число се е увеличило с още един, и любопитно започват да се вглеждат в него. Траянов пристъпва прага на „Художник" и „Наш живот" като желан сътрудник. Той прекрачва този праг с такава увереност, че редактори като Антон Страшимиров, Симеон

[23] Демократически преглед, 1908, кн. 1—10, с. 225—226.

Радев, Ал. Балабанов му гласуват голямо доверие. За тях той е „нов поет“ и те охотно му предоставят страниците на списанието. Теодор Траянов се възползува от гостоприемството им, публикува много цикли стихотворения и някак изведнъж се утвърждава като зрял поет — като че ли никога не е бил млад литератор, който търси място, где да се подслони. А в същност той е бил в началото на пътя си и големите трудности по неговото утвърждаване в живота и литературата били предстоящи. Но на него не му се е наложило да чака дълго време признание от критиката, тя веднага го забелязва и му отдава дължимото.

Писма на Теодор Траянов

Из архива на Вера Балабанова

Вече бях предал писмата на Теодор Траянов до Иван Радославов, които разчетох (вж. Литературна мисъл, 1981, кн. 9), когато случаят ме срещна с Вера Балабанова. Аз задочно я познавах от анкетата ѝ с Теодор Траянов, знаех, че тя е била последната приятелка на поета, но все още не бях се срещал с нея. Когато се запознавах с жизнената биография на Теодор Траянов, пред мене възникна въпросът, защо той в края на живота си напълно се доверява на тази жена. За да си изясня причините за тази връзка, потърсих Вера Балабанова на вилата ѝ в Драгалевци, където живее сега. Прие ме възрастна жена, с която отначало трудно се влиза в контакт. Тя ме въведе в една мрачна стая с изкъртен таван и влажни стени. Само някои от предметите, като стария гардероб, бюрото, иконата със стогодишния иконостас, напомняха за миналото благополучие. Като безценна семейна реликва Вера Балабанова е запазила един свещник и часовник, които баща ѝ купува от виенски замък. Но най-голямото ѝ богатство е куфарчето с документи върху стария гардероб. В него Вера Балабанова грижливо е подредила и скътала кореспонденцията си с Теодор Траянов, Антон Страшимиров, Г. П. Стаматов и Иван Радославов. Тя прави всичко възможно да спаси своята преписка от влагата, успяваща да проникне дори и през специално направените пликчета, където са поставени писмата. Една част от тях е предала в музея в Пазарджик, друга — в Литературния музей в София, но с голяма част не може да се раздели: „Да останат като семеен спомен на децата ми“ — каза тя.

В същност тук обстановката само на пръв поглед е мрачна и неуютна. Прекараш ли известно време в този дом, ти заживяваш с духовните ценности на едно минало, което те завладява със своята значимост. Всичко тук напомня за духа на Теодор Траянов: оригиналният портрет от Борис Георгиев, окачен на стената, лавицата с първите издания на стихосбирките на поета, които той подарява на Вера Балабанова с автографи — „Песен на песните“, посветена на жена му Елен и издадена от издателство „Хиперион“, той ѝ я подарява със следния надпис: „На Вера — спомен от някогашните мои душевни борби и съдбоносни решения — 1923 г. За именния ѝ ден!“; избраните стихове „Земя и дух“ — „На Вера всегдашен спомен от Тодор“; „Освободеният човек“ — „На Вера, с пожелание да изживее тази почти несимпатична книга. Чичо Тодор, автор“; „Пантеон“ — „На Вера, с най-сърдечни пожелания за блестящо творческо бъдеще. Тодор“.

Вера Балабанова е една от образованите жени в България — тя владее няколко европейски езика. Тъй като родителите ѝ често пътуват в чуж-

бина, тя учи във Франция, после в американски колеж в Цариград. Завършва висше училище в Дрезден, където в горните класове задължително изучават история на изкуствата. Освен това взема частни уроци за усъвършенстване по рисуване и музика. След завръщането си в България посещава две години курс по графика при Васил Захариев в Академията. Домът на баща ѝ — офицер от първия випуск на българската армия, е посещаван от политици, министри, учени, актьори — кръщелници и кумци на семейството. Тук тя е имала възможност да се запознае, а след това и да общува с някои от първенците на нашата духовна култура: проф. Александър Балабанов, Симеон Радев, Стефан Костов. Вера Балабанова е имала рядкото щастие да срещне и да опознае твърде отблизо Антон Страшимиров и Г. П. Стаматов. През последните години на живота си те ѝ позволяват да се доближи до тях, да навлезе в техния вътрешен свят, да ги опознае в интимните им връзки, да ги почувствува с най-съкровените им преживявания и да ги съпроводи по пътя на самотния им заник.

Когато прочетох някои от писмата на Антон Страшимиров и Г. П. Стаматов до Вера Балабанова, които тя грижливо пази в съответни албуми, на мене ми стана ясно защо Теодор Траянов накрая на живота си напълно ѝ се доверява. През последните си години Антон Страшимиров е тежко болен и вниманието на Вера Балабанова към него укрепва неговото самочувствие и облекчава страданията му. „Страшна фаталност ме поколеба — ѝ пише той веднъж, — без опора съм и ето — намирам я във възходящия творчески лъч, какъвто Ви чувствувам.“ Друг път той се изповядва: „Изпитал съм се в живота, Вера Божкова, и знам: не съм страхлив. Но сега — боя се понякога за себе си. Пак Ви благодаря за писмото — много благодаря: то ме надъха с любими мисли, с творчески надежди и със задушевни чувства.“

Г. П. Стаматов от своя страна споделя различни „катастрофички“ с жени и толкова се сближава с нея, че пожелава, като умре, тя да му затвори очите. Писателят почти всеки ден посещава нейното жилище и известно време пише на бюрото ѝ. Както Страшимиров, и Стаматов през последните години на живота си е тежко болен; той просто я моли тя по-често да го посещава и да бъде по-близко до него: „Но елате, драга Вера. Аз не желая да Ви загубя. Туй ще бъде последен удар. Да знаете колко съм самотен. Но Вие го знаете много добре“; „Едно Ви моля, преди да заминете — да се видим. Кога смятате да заминете? Драснете два реда“; „И болно, и обидно, и страшно. Аз пиша, а Вие няма да дойдете“; „Много, много благодаря за чая. Особено от липов цвят. Знаете какво? Все ме е страх да не хвръкнете пак някъде“; „А колко малко трябва да се успокоя в моята самота. Чакам Ви. Няма да се оплаквам, само ще Ви се радвам“; „Скоро нашите остават без слугиня. Няма да готвят и аз оставам без обед и вечеря. Ще можете ли, драга Вера, най-скромно да ме храните? Ще ми носи момичето на обед за обед и вечеря — срещу цена, определена от Вас. Всичко зависи от Вас. И за всичко ще бъда благодарен“; „Аз мълча и съм спокоен, защото Вие сте зад мен. Щом настъпи опасността — веднага ще Ви съобщя“; „Зад мене сте Вие. И аз не се боя от никого. И ако ми кажат дръзко — от днес няма да се храните с нас — аз ще остана спокоен. Ще седна и ще Ви пиша знак на тревога. Ще се яви защита“; „Простете, че диктувам. Не се чувствувам добре днес. Трогнат съм от дълбочината на душата си от великодушното Ви сърце. Бъдете здрава“; „Благодаря. Вашето дохождане ме ободри. Вие не забравяте стария приятел и повтарям — Вие сте мой щит. Само в опасност ще прибегна до Вас. Ето видях Ви и ми е по-весело и врагът не е тъй страшен. Въпреки болестта — аз не съм сантиментален.“

Сега вече може да ни стане ясно защо Теодор Траянов, който през последните години на живота си е в крайна беднота и също тежко боледува, защо се сближава с тази жена? Тя е не само интелигентна, но се отличава с нежно и отзивчиво сърце, което създава топлота и сигурност на бедните писатели. Тази духовна щедрост и деликатност запазва и до ден днешен: тя не обича да се натрапва, не се бори за себе си, живее с една много скромна пенсия, години наред чакала да се сетят за нея и е била убедена, че непременно ще я потърсят, тъй като добре знае стойността на богатството, което десетилетия пази. Разбира се, за мене най-голяма стойност има кореспонденцията й с Теодор Траянов и неговите писма до Иван Радославов, които Вера Балабанова не е предала в Пазарджик и ги е запазила за себе си. Те отразяват един много тежък период от неговия живот, когато поетът често боледува и се мести от курорт на курорт. Неговите писма имат чисто делови характер, той описва обстановката на различните болници и я информира за здравословното си състояние. В писмата на Теодор Траянов до Вера Балабанова няма вече онази бурна емоционалност, тъй характерна за кореспонденцията му с Дора Дюстабанова, те се отличават със своята сдържаност и лаконичност. Както Страшимиров и Г. П. Стаматов, така и Теодор Траянов изпитва една нежна привързаност към Веруля, както гальовно я нарича, подала му състрадателна ръка в последните години на неговия живот. След смъртта на поета тя грижовно съхранява оцелелите документи, свързани с неговото име, и ако днес знаем за Теодор Траянов нещо повече от стихосбирките, които е написал, знаем го благодарение на Вера Балабанова.

* * *

Мила сестричке Вера!

Тази вечер пристигна хърватският писател Д-р Миле Будак, чийто роман „Огнище", драматизиран, ще се играе други ден.

Утре писателският съюз му дава банкет (някъде в 1 1/2, в Славянска беседа), а вечерта също банкет на министъра в „България". Не съм се решил още да отида. Защото — знам, че се червя за някои „колеги". Да, ще има хора, во главе с Чилингира, които ще държат речи за независимо Хърватско и за Поглавника и т. н. — тия хора, които гонеха В. М. Р. О., съюзниците на Павелича, а самият Павелич — да беше им паднал тогава — жив щяха да го одерат!

Разбира се, не тия банкети, където ще се славят усташите и тяхния Будак, ще присъствува и Г. К., сръбския храненик, който след като продаде в съвестта си Македония на сърбите, седна и написа книга „Душата на Македония", една от най-лъжливите книги, писани на нашия свещен български език! И само този ли наш продажник ще присъствува? Да ти ги наброя ли? — Повече от 50 на сто са „братя по съвест" на Г. К.

Стига, че цял треперя от негодувание и срам, дълбок срам.

Спирам.

Сърдечни поздрави
от бачо ти Тодор.

Бях при мама. Много поздрави и много целувки ти праща.

Солу-дервент
2 септ. 1943 г.

Верулин великолепна!

Намирам се на най-скучното и най-безинтересното място на северното земно полукълбо! Докога ще остана тук — не зная. Утре ще ми съобщи доктора (казва се Живко Нешпалов от Прилеп, прекрасен човек). По всичко личи, че в събота ще тръгна (в 3 1/2 часа след обед) и в 6 съм в София. Ако не получиш телеграма за събота — значи ще тръгна в неделя или понеделник най-късно. Да идваш тук е безсмилено и неопортюнно (неудобно). Много познати от София. Дори мъжът на Христова (при която ходи за развода си) е тук. Също и един от Чапрашиковците. Най-лошото е обаче, че в 8 часа вечер спира тока на електричеството! Прочутата „централа" Въча! ! ! Да пукне! Аз живея във вила „Чародейка", защото в „Симеон Търновски" бе всичко заето.

Поздрави на Зойчето и Сашко.

Петдесет вагона много здраве, най-сърдечно, от твоя
Тодор

P. S.
Иди при мама! Когато и да пристигна — ще бъде в 6 часа вечерта, с бързия влак. Апропо, не си ли заклала още Люба [Касърова — б. м., С. И.] ? ? ?

Незаменима Веруля?

Пристигнах онази нощ в 1 1/2 часа в Самоков. [По-нататък й пише, че като се настани, тя да му донесе малко масло, сиренце и 2 бели клечки за яките и пижамата — б. м., С. И.]

Картичка от Солу-дервент — общ изглед. Верул! Тедулт скучае и мисли най-късно в сряда към 6 часа да бъде в София.

Солу-дервент. Вила „Светлина".

Изпращат се на Верулин 150 товарни влака с поздрави и строго предупреждение да се готви в сряда след обед [. . .] да прочете разтреперана и плаха своята повест пред престрогия съдия Теодор, който във вторник пристига с конвенционална Мъка.
[Изпраща й мартеница — б. м., С. И.]

Вила Дюстабанов
ул. Пазарджик № 3
Княжево
22. I. 1944.

Скъпа Веруля,

Писах ти вече три пъти. Онази вечер ти телеграфирах. Все нямам известия от тебе. Щом получиш настоящето, телеграфирай ми как си ти и

децата. Аз бях много зле с единия крак, но сега е добре. Какво да правя? Зойчето и Сашо споменават ли чичо Тодор?

Сърдечни поздрави на всички
Тодор

Скъпа Вера!

Както виждаш — жив и здрав съм. Малко пострада десният крак, но минава вече. Веднага в понеделника, след ужаса, дойдох при кооперацията Гурко № 38. Видях и разпитах. Не ме пуснаха да влезна. Но страшно нещо преживях през нощта. Че съм жив — дължа го само на безкрайната милост на бога. Заранта дойдох в Княжево . . . Искам да дойда при тебе в Чамкория. Там ли сте? Чакам отговор.

[Теодор Траянов е бил през нощта у Вера Балабанова на ул. Гурко. На другия ден пада бомба върху кооперацията. Той си отива на ул. Гладстон, където живее на квартира. Там пада бомба и го ранява парче в крака, въпреки че е бил в мазето — б. м., С. И.]

*

19. 3. 1944.

Скъпа Вера!

Намирам се още в Банкя, където времето е лошо и всяка вечер тичаме да се крием из горите!! Но свърших работа: материалите за първата книга изпратих. Събирам материал за втората книжка. Искам в сряда да замина за Солу-дервенто, за да си почина и да си отспя! Ах, колко хубаво, колко топло, сърдечно е всичко при Верул!!! Ако не е това лошо време, вечерта щях да потегля за Чамкория — при моята незаменима Верул! За всичко ще те държа в течение. Седни и напиши разказа, още сега, щом прочетеш настоящето! Пиша ти на нощната масичка при Козмата, който те поздравява най-сърдечно. Затова почеркът ми е така ужасен. Тука е претъпкано. Няма свободна маса в сладкарницата, за да се напише едно писмо! В стаята, където спя, няма никаква печка, сибирски студ. Вчера идва тук славният д-р Бояджиев. Той настоява да напусна Банкя. Много иска да ида в Кавала, но как?

Сърдечен топъл поздрав от Иван Радославов, Лила.
Най-сърдечни поздрави пращам на незаменимата и любима Верул.
Тодор.

*

15 август 1943.

Скъпа Вера,

Както виждаш, завърнах се безславно в София. Колко дена ще остана — не знам. Може да ида в Поморие. Двете ти писма получих и ме зарадваха много. Значи: повестта! Кога ще я чета? Боя се само да не би в стремежа си да я свършиш бърже — да пропуснеш някои работи. Не можеш и да си представиш дори с какво нетърпение очаквам тази твоя работа! Ха да те

видя сега! — Бях при мама. Праща поздрави и целувки на всички ви. Не може да ви пише, понеже ѝ трепери ръката. Преславен и премил човек е тя! Рядка майка! Голям човек! Собствена майка ми е, но винаги откривам сякаш нови, непознати благородни черти в непреклонния ѝ характер.

Напуснах Вършец, понеже е труден курорт. От 6 часа вечерта трябва да излизам с пардесю! А инак — shensslice . . .

Какво е български курорт? Прости работи: скъсай си електрическото осветление в апартамента, запуши с няколко парцала нужника, пусни 2—3 000 мухи, постели кревата само със сламеник, стори и други подобни прелести и ще си имаш курорт и в София. По-добре прекарах в бившия хотел [. . .] сега почивен дом на общинските служещи. Кметът — един прекрасен човек, Борис Симов — бивш учител, не позволи да заплатя никакъв наем! За два дни във Вършец дойде и Коста Стефанов с жена си и дъщеря си. С него се върнах в Мездра. Той замисля наистина големи работи. Дано да почне да работи. Изглежда, че жена му няма никаква представа кой е Коста Стефанов, а главно каква ценна личност е той. Съдба. А Коста и Иван са безусловно гениални хора.

Когато прочетох „Зора" и видях, че липсват имената на моите хора, кипнах от ярост и възмущение. Но сто на сто съм сигурен, че онова дребно човече, наречено Фани Мутафова, е направила всичко това. Както знаеш, аз никога нямах доверие в свинския поглед на мъничките ѝ, подли очички! Тя просто не е простила имената. Нищо не съм предприел още.

Ще пиша на Траяна отделно. Той работи ли нещо? Не само много талантлив, но и много умен човек е този мой брат. Поздрави него, славната му жена и палавника му. Сашко ме трогна с писмото си. А Зойчето — защо не пише нещо на чичо Тодор? Поздрави на двамата. Поздрави и на госпожа Ангелова.

Стискам ти най-сърдечно ръчичката и оставам твой
Теудул

(Харесва ли ти?)

S. P. Ще искарам най-напред „Песен на песните", после другото.

* * *

По-голямата част от кореспонденцията между Теодор Траянов и Иван Радославов публикувахме в „Литературна мисъл" 1981, кн. 9—10. Когато Вера Балабанова я предлага за съхранение в Пазарджишкия окръжен държавен архив, известна част от писмата на Траянов запазва за себе си като семейна реликва. Очевидно тя ги е подготвяла за печат и за да я улесни, Иван Радославов прави известни бележки към отделните писма, които намерихме за необходимо да запазим и даваме под линия. Иван Радославов много е държал на тази своя кореспонденция, той е бил убеден, че един ден непременно ще види бял свят. Въпреки че „изследователят може да намери някои може би не съвсем точни оценки на фактите и личностите", все пак писмата разкриват жестоката „жизнена и лична трагедия на двамата кореспонденти", поставили си амбициозната задача да обновят нашата литература. Когато Иван Радославов говори за тези субективни преценки, той навярно има пред вид някои категорични и безапелационни присъди на неговия приятел към Йордан Йовков, Николай Лилиев, Михаил Арнаудов, Петко Росен и др., с някои от които впоследствие поддържа приятелски връзки. Причината за тези сложни и противоречиви отношения се опитахме да изясним в статията си „Двамата мисионери", публикувана в „Литературна

мисъл", 1981, кн. 9. Новото, което искаме да добавим сега, е, че в някои от писмата, които предлагаме за публикуване, за пръв път черпим автентични сведения за дейността на Теодор Траянов като легационен чиновник в Бреслау (1922). Тук той посреща високопоставени личности като Александър Стамболийски, но най-вече има „доста работа с нашата България, особено с настаняването на студентите". Но най-важното за отбелязване е, че след 17-годишен престой във Виена, а след това и в Бреслау (днес Вроцлав) Теодор Траянов е принуден да се върне в България и пише на Радославов за „неловкото" си положение и за ниската си заплата, с която „даже един разсилен не може да преживее". Поетът иска да се върне окончателно в своята родина, той е твърде неспокоен за бъдещата си прехрана, защото вече е баща на три деца, но вярва, че „след успеха в изборите" Иван Радославов ще може да му помогне да се настани на постоянна работа. Останалите писма на Теодор Траянов ни представят вече познатата атмосфера около сп. „Хиперион" с трудностите, които двамата приятели срещат при неговото списване, с вътрешните взаимоотношения на „хиперионовите братя", с конфликтите, които зреят между тях, с колебанията на естетическия критерий на поета и те идват да запълнят една бледа страница в историята на символистическото движение в България.

Иване, Иване!

1. Ще трябва да лежа до понеделник заран. Ужасно.
2. Ако г. Стамб. остане в Лозана 2—3 дена, телеграфирай ми или телефонирай ми веднага в хотел ZÜRICHGRAND HOTEL NATIONAL.
3. Ако ли пък не остане и замине — иди до Бриг., предай му приключеното тук писмо и му говори — ти знаеш какво. Главно — да каже на Гешева да ме изпрати в София. Внуши му — в духа на нашите разговори и т. н. Очаквам много от тебе.

Пак! — разбираш и знаеш! ! ! !

Здравей, Иванчо, много здраве на всички у Вас

Тодор

(главата му бумти)

Бай Иване!

Щом получиш това, дигни се и иди при г. Пасаров в хотел България и го помоли да те назначат за счетоводител във виенската легация, за да можеш да научиш немски. С, Богом! Утре голямо писмо. Поздрав на тебе, Йордана[1] и Людмила[2]

1914 г. Твой Тошо

[1] Йордан Йовков
[2] Людмил Стоянов

Виена 7 Декември 1920 г.

Скъпий приятелю,

Най-напред едно братско: здраствуй и след туй слушай!

1. Ако „Български балади" не са още под печат, то иди с Асена при Людмила и вземи ръкописа в тебе, като ми изпратиш един препис. Дали

има зла смисъл или стечение на обстоятелствата — че тъй се забави книгата — ти знаеш по-добре от мене и действувай, както намериш за най-подходящо! Нека книгата издаде Ботю. Но баладите трябва да излезнат на всяка цена! А ти имаш такт и енергия, за да изкараш докрай работата! Пиши на Ботю, че ще му изпратя „Песен на песните" — цялата може да я помести в една книжка на „Златно Руно".

Пиши ми, моля те, веднага, кои стихотворения от мене си избрал за антологията, за да ти изпратя последната редакция! Пиши ми страницата и № от „Химни и балади" и

Сега, Иванчо, с Богом, благодаря ти за всичко. Поздрави жена си и само ония, които заслужават моя поздрав

Твой Тодор

Изпрати ми в плик твоите нови работи — препоръчано писмо: 4 25/8
Здравей, здравей!

Тодор

Драги Иване,

Все чаках някое радостно известие от тебе. Вярвам, че след успеха в изборите ще можеш да наредиш моята работа. А какво става, или по-добре, какво ще стане с тебе? Не вземай по тоя въпрос никакво решение, докато не дойда в София. Най-късно на 15 май сме с генер. консула в София. Затова и искам назначението ми да стане по-рано. Оня ден поканихме телеграфически Стамболийски да присъствува на техническо-земл. панаир! Той изявил сам желание да бъде поканено официално бълг. правителство.

Тук аз имам доста работа с нашата България, особено с настаняването на студентите. Прокарахме в техниката и университета около 30 души. Разбира се, след като консула подари 50 000 лв. за новите постройки на техниката! Но моето положение е извънредно неловко вече тука и с 2 000 лева даже един разсилен не може да проживее.

В литературно отношение имам скицирани много работи, но липсва ми онова вътрешно спокойствие, което е абсолютно нужно за пълното ми довършване. А как чудесно може да се работи в Бреслау!

А ти, Иване? Не те ли е засърбяла ръката, ти да седнеш и напишеш нещо, такова, каквото ти само можеш да напишеш и никой друг в България. Или да проклинам в името на нашата бедна литература — и България, и нейния мизерен политически живот[1] колко си ми необходим някой път! И струва ми се, че в нашата дружба съм черпил много повече любов към изкуството, отколкото в самия мене!

Лека нощ Твой Тодор
Бреслау 29 април, 1923 г.

[1] Траянов никога не се примиряваше с политико-обществените нагони на своя приятел. Тук той има пред вид моето Директорство на печата, което много пречеше на навременното редактиране и излизане на „Хиперион".

23. 4. 930.
София. Сряда
Драги Иване,

По-рано се сърдеше, че не съм те предупреждавал за материал, когато имаме нужда за „Хиперион".

Това е второ писмо, с което не те каня, а моля да изпратиш веднага ръкописите си, защото кн. 4 трябва да сложим под печат — за м. Април. Имай пред вид, че една книжка от списанието се реди, коригира и свързва за цял месец. Така че за април ще изкараме през май, а ако ти закъснееш — то чак през юни.

Драги Иване!

Прати веднага уводна и Идеи и Крит. за 4 книжка! !

Здравей
Твой Тодор

Драги Иване.

Положението с нищо не се е изменило. Омръзна ми да седя сам (с кого?) Много исках да дойда в Пловдив, но не знам има ли къде да се спи. Аз поработих. Написах посвещения за Яворов и Хайне. Тия дни по всяка вероятност ще напиша за Бодлера. Разбира се, посветено на тебе. Та на кого друг?

Книжката криво-ляво ще излезе. Но непременно, Иване, приготви за 5—6 кн. нещо. Без твоите работи — всичко е афиф: Минча не съм виждал и не знам какво е направил с билета за тебе.

Здравей и поздрави землетръсите

твой Тодор

Моис те моли да си му прател ръкописа.

Драги Иване!

Едва днес „намерих" Муравиева! Цели четири дена се криеше. Каза ми това, което си вече прочел в „Утро". Сагаев! ? ?[1] Казах му мнението си. За тебе смънка: натиск, партизанство и т. н., но че се бил борил и т. н. Пусти фрази. Каза ми, че мислел за мене и че след 10 дена или повече ще ме назначел Директор на тукашната библиотека. Аз му отвърнах, че съм чул какво Иван ще бъде назначен. Той ми отговори, че ти временно ще заместиш г. Дяковича, който трябвало да си почине вече, след туй имал голям план. От частния му секретар разбрах, че и Йовков бил кандидат за тукашната библиотека, а от друго място чух, че Ат. Илиев искал мястото на г. Дяковича. Това е прецизната ситуация. Стоил е бесен и псува Муравиева хамалски. Той мисли, че трябва да се примирим временно със ситуацията, като той ще действува аз да остана в тукашната библиотека, а ти в Пловдив. Разбрах, че за тебе било осуетено мястото в Соф. библиотека още когато беше ти тука; всичко е против нас. За Йовкова тичали много хора, казал един от частните секретари. Аз се държах резервирано. Пиши ми веднага какъв план да държа. Съдбата на г. Дякович е решена, така разбрах от Муравиева. В това положение няма какво да е мъчно на г. Дяковича, че може да го заместиш. Трябва бързо действие, понеже другите не спят. Издигането на друга кандидатура, като тая на Йовкова тук, не е утешителна за мене.

Пиши ми веднага Твой Тодор

[1] К. Сагаев — Директор на Народния театър (1930—1934).

Драги Иване,

Изглежда, че скоро ще те преместят в София! ! Така ми съобщи днес Трифун. Не можеш си представи колко се зарадвах!

Чете ли в „Щит" мърсотията на Людмил Стоянова? Не вярвам да има по-долен човек от него и проф. Арнаудов в бедния ни културен живот!

Изпрати работата за „Пантеона".

Сега, Иване, моля те, още днес иди при младия г. Данов и го помоли от мене да издадат „Тристан и Изолда". Ръкописът, подвързан, е в тебе. Да го издадат, понеже знаеш как съм. Толкова повече, че те имат театрална библиотека.

Положението тук е страшно.

Здравей
Твой Тодор

Драгий Иване!

Оная работа се отложи за след Нова година. Но ще стане. Но аз съм зле, много зле. Затова виж още днес г. Милош Данов — нали щяха да издават „Тристан и Изолда"?? Нека го издадат, за Бога.

Трифун Кунев — както винаги излъга и тоя път, нахално и низко. Малък и подъл човек, както и професора Михаил Арнаудов, тоя полуграмотен интригант.

Пиши ми.

Здравей
Твой Тодор

Поздрав от всички, от Дора и Сава.

Драгий Иване,

Както и трябваше да се очаква, Минчо и тоя път излъга по всичко! Оня ден заминал за Италия да прави снимки от сватбата, тъй че аз трябва да се погрижа да намеря билети. Утре ще отида при Петко Стайнов[1]. Ще вземем. Във всеки случай, в събота четенето трябва да стане и ще стане. Направете афиша. Ще вземем колективен билет. Ако има успех първото четене — можем да направим в неделя заранта — второ!

Здравей
Твой Тодор.

[1] Член на Народняшката партия, публицист и по-късно министър.

Великолепний Иване!

Дължа ти отговора на 2 писма! Исках да ти пиша надълго по един въпрос, засягащ твоята история, но така съм разстроен (вън от всичко и от нови мизерии на Елена!)[1], че не съм в състояние да се съсредоточа. Страшно ме изморяват тия житейски мизерии, особено когато дойдат оттам, откъдето никога не си очаквал! След десетина дена ще дам заявлението за развод, ти, Иване, готви се към Коледа да кумуваш! Искам най-после да се нареда и да легализирам формално за Дора това, което фактически е влезнало в сила и пред Бога, и пред хората.

Аз не работя нищо. Но затова пък работиш ти. Моята работа може да се поотложи, но твоята — е насъщна нужда вече!!

Говорихме вчера с Моиса за тебе. Наистина, предстои ти работа, може би, много по-трудна от тая на неистовия Висарион в матушката. В българския духовен живот са се натрупали толкова много лъжи, нелепости и недоразумения, че само ти и никой друг, би могъл да ги разчисти. А кой друг би могъл да постави развоя на нашата литература като духовно-културна проблема, ако не ти, който наистина най-вече от нас всички си живял и горял с нея! Всички почнаха да се убеждават, че ти не си само „естет"! А нещо с няколко плюса повече! Каква ще бъде главата за 90-години, предсещам от статията ти „Нашата интелигенция". Какви завършени белетристични типове са били Янко Сакъзов, Габровски, твоя другар Д. Димитров, Николай Иванич и др. . . .

Изненада ме твоята прецизност за озаглавението на Пенчо Славейковата епоха: еклектически естетизъм! Така е. Това заглавие сякаш дава най-верния отпечатък и на духовно-културния и на чисто литературния образ с неговите лъкатушения и безстилност! А какво стройно, искрящо, целостно дело е млада България! Такъв прецедент имаме само в немската романтика! Спомни си само каква разкъсаност представляваха руските събратя (московските около „Весы" и петербургските квазимистици около Вячеслав Иванов!).

Хайде да спра! Стига сме си хвалили стоката! Защото те може би съвсем не се чувствуват така „целостни", както ний бихме искали да ги видим!

Моис е написал хубава работа за разглезената книга на Петка[2]. А четеш ли идиотските (в буквална и преносна смисъл!) фейлетони на Ботю Савов в „Препорец?" Редко са си давали такова бляскаво рандеву безграмотността и хипокризията, както в тия фейлетони. Жал ми е за тоя човек. Оглупяването му е прогресивно и равномерно. Онова на Петка — на скокове! Разни темпераменти!

Лека нощ!

Твой Тодор

Нарочен поздрав от кумицата Дора!

[1] Жената на поета.
[2] Петко Чорбаджиев — Росен, за една негова книга „Пътеписи".

Драги Иване,

Получих ти писмото. Същият ден срещнах д-р Тихова[1], който ми каза, че най-късно до понеделник ще излезне назначението за мене. Говорихме и за тебе. Днес ме потърси и ми каза, че и Трифун говорил на Министъра за мене и тебе. Велико Йорданов ще бъде уволнен и ти ще дойдеш тук. Иване, моля те, помоли г. Милош Данов да пише на брат си по моята работа или да му говори по телефона. Защото аз да отида при брат му сам — значи нищо да не стане! Още днес моля те свърши тая работа и ми съобщи.

Здравей
Твой Тодор

Във „Философски преглед" има статия от Коста.

[1] Мих. Тихов — Директор на Народния театър — 1931 г.

Скъпий Иване,

Не ти писах досега, понеже се намирам в страшно положение. Просто се чудя как не съм полудял досега. Какво да ти го разправям. Но каквото ми се струпа върху главата последните десет дена, не бих желал да сполети никое божие чадо. По важно е, вярвай, излизането на „Идеи и критика". Четири пъти търся Хаджиева[1]. Едва снощи го намерих. Таман се канех да почна — хоп! дойде едно „златорого" говедо. Ще остане за в Понеделник или Вторник.

Получи ли книжката? Статията на Димова[2], съвсем не е така еретична, както ти я представил. Аз зачеркнах 6—7 полемични реда.

Моис ще ходи в Париж. Формено го пъдят! Бедния. Дядо му и баба му го не искат вече. Той е страшно отчаян. Може би така е най-добре за него.

Лятос къде ще ходиш. Пиши ми, Иване, пиши ми, защото и мене страшно отчаяние ме е обзело. — От всичко!

Здравей
Твой Тодор

[1] Хр. Хаджиев — известен издател от фирмата „Хемус".
[2] Дамян Димов — късо време сътрудник на „Хиперион", литературна критика с публицистична основа.

Незаменимий съратнико и другарю!

Твоето бодро писмо ме много зарадва. Така е. Победата е наша! Въпреки всичко! — Ти работиш, а аз съм в едно долче—фар—ниенте, привлекателно и хубаво. Много си отпочинах. Изхвърлих доста пясък. В София ще трябва, за да се освободя окончателно, да гълтам парафин! Можеш да си представиш колко вкусно ядене трябва да е парафина! Тук има един чуден доктор — Консулов. Той откри болестта на Дора —липса на стомашен сок, а прехваления Молов в София нищо не можа да каже. От тоя недъг на Дора произтичала и нейната страшна анемия. — Лила идва и вчера при нас. Бяхме из полето. След това я натъпках с кебапчета и момици и я заведохме да спи. Разсмивахме я целия следобед. Много тъжно дете. Като се върнем в София, Дора ще я вземе една седмица при себе си: „Да й възпламени младостта!" А ти качи се в събота заранта на автомобила и в 9 и половина си тука. Ще те чакам, за да те водя на баня! Чудно нещо са туй минералните води. Освежават и подмладяват! Ще си тръгнеш в понеделник заранта! Ний ще останем по всяка вероятност до 30-того. Повече е невъзможно!

Вчера взехме от един пътуващ книжар „Вечните спътници" за Дора. Знаеш ли, че превода на Людмила не е бил тъй лош, както предполагахме. Но квази „есетата" на почтения Мережковски са лоши. Миришат на мухъл и руско своенравие. Просто не мога да си обясня европейската слава на тая книга! И с право забележи Дора, че най-малката твоя литературна бележка има повече истини и злато, отколкото тия безформени руски умувания. Казвал съм ти го: Да бе писал на някой европейски език, ти щеше да си днес арбитър елеганциарум, а не всевъзможни съмнителни „европейци". Но нищо. Що са дни напред — наши са!

Но знаеш ли, че едно твое пророкуване се сбъдна. Пътуващия книжар ни разправи, че е спечелил 6750 лева от моите „Романтични песни" и че те били засега най-четената стихосбирка, след „Български балади"! И че хората ги четат и пеят, без да се интересуват кой е въобще автора! „Това са народни песни, г-н Траянов" — заключи пътуващия културтрегер. Ще те зарадва много и съобщението, че името на нашия Петър Кишмеров е доста известно

и той е ценен наравно с другите от плеядата! Но твоята бележка за него била „доста сдържана"!! Името ти е известно почти наравно с онова на Кръстева!

Сега, Иване, до виждане в събота заран, хотел Централ, 2 етаж, стая № 2, влизай направо, няма портиер, няма никой!

Сърдечни поздрави от двама ни
Твой Тодор

Единствений приятелю!

Разбрах от картичката, че не си получил едно писмо от мене. И по-добре. То бе изпъстрено може би с най-горчивите редове, които съм писал през живота си. Не съм добре. А очаквам всеки ден Жанет, а може би и Асена. Съдба! Както виждаш и в библиотеката не можах да се настаня. Жестока българска действителност! Но нищо. Лошото е че не съм вече здрав като по-рано. А твойто положение не е по-добро от моето!

А сега, Иване, слушай едни нови мои разкрития:

За целия наш неуспех миналата година около заемането на театъра — главният и единствен виновник бил Николай Лилиев, който самоуверено заплашвал с оставка, а главното убедил в нашата „некадърност и маниячество" онова пакостно човече Стайнова. Разбира се, главното говедо си остава Найденов. За твоето място Николай чрез Стайнова и П. Тодорова се е борил до излизането на заповедта! Ето защо се бавеше работата! А колко хитро поиска той чрез посторонни лица да ни заблуждава! Малък човек, малко сърце, малко творчество! Прав бил нашия Жорж, дето го нарече Игнатий Лойола!

Но . . . плюй и чети по-нататък! Чипевци ми предложиха да ми издадат в един том „Химни и балади" (заедно с „Регина Мортуа"), 15 коли текст, по 2500 лв. Възгечтисах се! Както добрия Кисимов разучил, пак оня „светъл като Пелеас и смрьдлив като Мелизанда през време на менструация" — чрез златорошките пущове е повлиял. Изглежда че тоя велик български поет има насъщното желание да не видят моите „Химни и балади" бял свят! Наистина микроскопически великан бил тоя Старозагорски син! — Пак плюй, Иване, и чети вече по-светли работи!

Смъртта на Попова[2] ме много изплаши. 5—6 дена бях просто в паника, сега съм по-куражлия! Стефанов беше тука. Много се надявал да те види. И той те моли по-скоро да привършваш историята!! Кой друг? Кой? Изпрати главата за „Хиперионa" веднага. Що за дивотии въвежда Мито в „Хиперион" — непременно моите стихове на първо място?!! Затова изпрати веднага. Ще пратиш ли друг материал. Поне 1—2 рецензии или 1. Идеи и критика! Ако нямаш готови — за 10 книжка. Главата ще тежи като топуз!

Вярвам много ти е харесал разказа К. Ст. Тоя хиперионовец открива нова глава в българската белетристика. (Която, време е да се освободи окончателно от селото и битовия си фон!)

Сега, Иване, лека нощ

Твой Тодор

П. П.
Извинявай, че тъй яростно ти писах днес за оня поет българский! „Литер. новини" излезе моя „Умиращ Осиян".

[1] Георги П. Стаматов — артист от Народния театър.

[2] Вл. Попов — народен представител, земеделец от групата на Драгиев след превратa на 9 юни 1923 г., приятел на „Хиперион" и редакторите му.

Скъпий Иване!

Да, жив съм още, но недей пита как съм във всяко отношение. Намерих най-после (с Д-р Башкулова) изход за развода. Вярвам след няколко месеца ще бъда свободен. — Ще ти разправя всичко, като се видим. Но ще ми са нужни доста пари. Затуй, моля те, намери стария ми другар Георги Говедаров и гледайте да свършите нещо с Данови. Защото инък?! . . . Стига.

Сега за тебе. — Вярвам и си представям как си задълбал в твоята История! Напиши я, защото ако ти не я напишеш сега, история на българската литература няма да имаме и след 50 години. И кой знае, как се би развалила нашата бедна литература без тоя твой най-капитален труд! Не знам, а ти знаеш!

Пристигна славният Николай Хрелков. Разбира се, най-напред потърси мене и тебе! Широка хубава душа има тоя човек! Прилепиха се с Минчо! [. . .] Съединиха ги седемте погачи! Те с Пейчо ще издават литературен вестник, в дух гиперионовский; разбира се, дадох им нашата отческа благословия. Моис привърши работата си за Запад! Знаеш ли, че великолепна работа е написал тоя темпераментен човек! Надскочил е себе си с цял бой!

Мислим да турим вече седма книжка под печат. Приготви уводна статия! Ако нямаш, ще напиша аз — за Стефан Георге. Мисля да препечатиме от хроники статията ти за Клабунд (както си чел, починал тоя гениален поет, 37-годишен, в Давос). — Според мен най-големия от германските драматурзи след Хауптмана. Голяма книга е написал твоя любимец Х. Бар[1] за Цвайга! Моис ще я изпише. Също изписах аз книгата на Цвайга за Херман Бара. Бенароя получи една голяма книга за Цвайг. Четох я. Ще ти чета на тебе. Не е особено нещо. От това, което следя, излиза, че Цвайг като есеист се е учил у Емерсона, Сент-Бьофа, Тена, Сюаре и Фройда. Даскалите са солидни фирми, затова и ученикът е тъй солиден!

Хайде довиждане тия дни в София

Твой Тодор!

П. П.

Написах за „Некрасова“, Дора настоява да го посветя на тебе! Аз мисля Бодлера. Но не съм решил. За Некрасов е много сполучено. Целият му ръст е издялан от светлината на сегашното време, сир. направих го съвременник! Сърдечно много здраве от Дора

Т

Поздрави нарочно г. Дякович!

[1] Херман Бар — немски есеист и литературен критик, известен главно с книгата си „Преодоляване на натурализма“.

Драги Иване,

След 10 дена твоята работа ще се реши тъй, както желаеш! Слава Богу! И аз чакам! Сега за вашия театър в Пловдив. Що-току прочетох пиесата на Ст. Савова „Искаме да живеем“, драма. Много хубава работа. Мисля, че с нея трябва да откриете сезона. Тук — с „Към пропаст“ от Вазова. Пиесата на Савова е много по-хубава от тая на Йовкова! Ще е прочетеш. Много е сценична и характерите — живи!

Здравей
твой Тодор

Поздрав от Дора и Сава.

Скъпи приятелю,

Снощи ти телеграфирах да фиксираш четенето на 25 того. Причината е, че другата седмица се гледа делото на г-жа Андерсен и аз съм, както знаеш, главният свидетел! Ново няма още нищо. Но ще има. Утре излиза книжката. Сърдечни поздрави от Дора, Сава и аз

Твоя стар объркан Тодор

Брате Иване,

хубавото ти писмо получих. Колко си прав във всичко! Дълго трябва да поговорим по въпросите, които си засегнал. Днес исках да дойда в Пловдив, но не можах да намеря пари. Търся и ще дойда. За „Хиперион" събирам материали. Мисля, че най-добре ще е да открием с твоя увод. Как мислиш ти? Имаме: Разкази от Спасов и Дюлгеров. Минчо излъга и тоя път. Такъв си е! Имаме и статия: новите проблеми в архитектурата от един млад архитект — Обретенов. Чисто от наше гледище разглежда модерния конструктивизъм! — Изпрати веднага каквото имаш! Здравей

Драги Иване,

Днес е 13 февруари, а всичкия материал за 1—2 кн. нямаме. Ще бъде 5 коли — а имаме само за 2.

Прати увода — веднага, за да сложим книжката под печат и я изкараме до 1 март.

Чакаме твоя материал и статиите на Вичо и Спасов, които са у тебе

Тодор

Драги Иване,

направи ли нещо с г-н Милош Данов? Днес получих трета телеграма от Виена. Моля те иди при него и му разправи как е страшно положението. М-р на просветата ще става В. Д. Така ми казаха. Аз съм много зле с нервите, както никога до сега, а и сърцето го не бива. Но . . . съдба!

Здравей
Твой Тодор

Драги Иване!

Току-що ти получих писмото. Страшно ме освежи! Ще те чакам тука и след това ще дойда в Пловдив. Наредихме за книжката: 1) Пантеон, разказ, Цвайг. Тогава изпрати веднага „Идеите" за да ги турим след Пантеона. Спрях днес свързването на колите. До Нова година ще излезе „Хиперион".

До виждане!

Твой Тодор

Скъпи братко!

От писмото ти виждам, че разбираш защо не съм се обадил. Страшни празници прекарах. Нищо. Съдба. Види се, че горчевините още не са се свършили. И то какви?! Едва днес настаних Васко в застр. д-во Звезда (3000 лв. месечно.) Един от големите товари падна от гърба ми. А тежат още 99!! А колкото за Петко Росен? — закрепостен в низост и подлост. Отвратителен хипокрит. Възмущението на всички е голямо. Ако тия дни го бе срещнал Минчо — лобут щеше да яде Петко, и то какъв. Днес срещнах Ботя. И той не може да скрие презрението си. Ех, братко много си голям, за да ти прощават пигмейските!

Водя със Ст. Атанасов преговори за издаване на „Хиперион". Съгласен е. Остава въпроса за коригирането и работата на Мито. Иска да ме натовари, но аз едва ли бих поел всичко. Съгласявам се да преглеждам стилистично всичките първи коректури. Но за другата Митова работа — казах му да си търси човек. По въпроса за нашето възнаграждение съгласен е по принцип. Ще те държи в течение. Не ще е зле да поговориш и с Дановците. С Атанасов, вярвам, ще се дойде до един край.

От вестниците си разбрал, че артистите изгониха Стойчева. Цялата работа я организираха младите (начело с Кисимов) Зл. Недева, Жорж и Огнянов. Сарафов неохотно се е присъединил и както изглежда почнал е да подълствува. Днес се срещнах с Петър Тодоров. Той ще действува за един комитет под мое председателство (с Костов и Масалитинов). Пиши веднага в тая смисъл на Радославов. А не ще бъде да прескочиш тука, разбира се, ако можеш!

Как върви историята? Моя „Пантеон" спря. В това душевно състояние, в което се намирах напоследък — нищо не можах да напиша. Преди Коледа написах за Маларме. Много съм доволен.

Както виждаш от литературните вестници, Гочо Константинов и Цанев искат да минат за идеолози на „Новото" и се мъчат да му намерят име — ту витализъм, ту серсемлизъм, ту кой знае как. Струва ми се и в това „Ново" ценното пак ти ще го покажеш и обосновеш. Това „ценно" е наистина твърде, твърде малко, а цялото ново творчество доста, доста плитко. А главно — липсва красота. А, дявол да я вземе, проклетия е тя — без нея има всичко друго, само не изкуство. Слушай сега: [Траянов цитира стихотворението „Нарцис", в памет на Маларме — б. м., С. И].

Февруари, 26 май, 1944 г.

Драги братко, съратнико и приятелю!

Както знаеш — и този път избегнах смъртта. Докторите се бяха уплашили и аз, болният, им давах кураж, като им казвах: имам пълното съзнание, че няма да умра! Но тежко и мъчно изкарах болестта. Още същия ден верната Вера пристигна в Ихтиман, като пътя от Чам-Кория до Костенец, 26 клм., е преминала апостолски! На другия ден същия път по същия евангелски начин премина и Жанет. Лекуваха ме докторите Руневски и Цанев (Лили сигурно ги познава). Храната беше ужасна! Вера можа да устрои да получавам мляко, масло и сирене отвън, разбира се, много скъпо! Донякъде аз съм дошел на себе си. (Загубил бях 16 килограма!). Но сега измъчва ме жлъчката. Всички лекари ме пращат да се лекувам в Солудервент. Но там не може да се отиде, понеже пощенци и железничари са окупирали ведно с балдъзите и тъщите си — всичко!! Правя някакви постъпки

за моето отиване. Кога ще бъде — не знам! Но дотогава елате за 2—3 дена с Козмата тук, в Чам-Кория. Няма да ви струва повече, отколкото струва рейсът от Чам-Кория до София и обратно (по 125 лв. ми се струва). — Моето списание не съм го видял още. Изглежда, че книгоиздателството е изгоряло и 1-а 2-а книжка също. Сега ги печатат наново. Поискаха ми нов материал. — Зданието на Стоян Атанасов на „Неофит Рилски" е изгоряло. Той не се е обадил досега. Бях му писал, че съм тежко болен. Той живеел във вилата си в Горна баня. — Срещнах в Самоков издателя Куюмджиев. Той ми каза, че много книги са изгоряли в София. Чипевите книжарници били изгоряли до основите. — Вие как прекарвате в Банки? Аз имам стая и в Самоков ул. Мариева 253, ъгъл с улица Подридна). Тази знаменита улица Мариева, сто крачки от къщата, където живея, се казва и Авксенти Велешки. Изобщо Самоков е един объркан град, с негостоприемно и доста зло население (асировавилонци!). В Ихтиман не живеят българи, а чисти сирийци. И типът им е такъв. Още не са сменени имената на селата Горна и Долна Василица, кръстени така преди 1000 години в чест на Василия Българоубиеца. Вярвам че и ти и близките ни приятели изживявате развитието на войната най-дълбоко! . . .

Толкова много имаме да си кажем! Дигнете се с Козмата и елате в Чамкория. Но телеграфирайте 3—4 дена по-рано. Да не би да съм в Самоков. Рейсът тръгва в 10 часа от София (понеделник, сряда и събота) и в 12 часа пристига в Чам-Кория. [. . .]

Аз бих прескочил до Банкя, но не се решавам да се изложа на друсането на автобуса. Поздрав на д-р Лила. Нека види в аптеката в Банкя има ли препарати от естествен йод (Риодин, Неориодин, Сеиодин или Ендоиодин). Вероятността да се намерят в малките аптеки е голяма. Сега довиждане и дочуване! С най-сърдечни поздрави на всички, Лила, Козмата, Йовев, д-р Попова.

Стискам ти братски ръката
Твой Тодор

Солудервент, 9 окт. 1944 г.

Незаменими приятелю!

Получил съм и писмото и двете откритки. Отговора на твоето писмо, знам, че не си получил, понеже писмото ми се достави обратно! (Като се видим ще ти обясня!)

Получих доста облекчение от инхалациите, но за едно радикално лекуване трябва да се идва тук в май, в юли и в септември. Горещината тук е страхотна. Но тишината действува благотворно. Много дълбоко изживях последните събития и мога да ти кажа, Иване, че виждам пророчески бъдещето на нашия народ. Сложих плана и за идната ми творческа работа. Като грядуща жизнена задача на моя живот ще бъде написването на две трагедии (или драматични поеми или драми за театъра). Първата трагедия ще се състои от 1. Владимир (борба срещу византизма и срещу Бориса. Стремление за връзка със запада); 2. Боян (трагедия на славянския магически гений); 3. Богомил (трагедия на българското бунтарство, религиозно, духовно, и политическо).

Втора трилогия. 1. Самуил (Борба за национална българска държава, борба против антидържавно (пътя на народа.); 2. Калоян — трагедия на българското самоутвърждаване: позив за жертва! Геният зове, но народът остава глух, окован за угара, обезличава се и безропотно поема пътя към робството и което настъпва в 1393 година; 3. Ивайло — трагедията на народа, воден от непризван водач, и трагедията на непризвания, когото обстоятелствата и личните качества издигат на върха. Но това не е решение на звездите!! Той загива, както загина и Ал. Стамболийски. Но загива след няколко десетилетия и самият народ, болен от безверие, безхарактерност и наситен с подлост, глупост и личен егоизъм.

За да довърша планираното начинание, Бог, Всемъдрият, ако благослови делото ми, ще ми дарува още толкова живот, колкото е нужно, за да го свърша. Но трябва и самият аз да се грижа да заякча организма си. Ех, да имах онова здраве, което имах преди 10—15 години!! Тук освежих доста организма си, но съм потиснат душевно. Как ще изплава България? Умразата на престъпната клика на Чърчиловци, Никълсъновци, Идъновци и Сие към България е апокалиптична. Гибелта на България е още проблематична, но тяхната гибел е — повече от сигурна! Нищо в света не може да ги спаси. Ако Англия не успее да ликвидира по някой начин войната докъм ноември, то тя и цялата й империя ще рухнат неочаквано през зимата.

При развоя на нещата в нас, които виждаме сега, ако не стане нещо неочаквано, аз очаквам в най-скоро време едно селско-работническо правителство. Но жалкото е, че има симптом за едно още по-низко спадане на културното ниво. Но все пак, нашата група (аз, ти, Людмил, Трифон, Николай 1-ви и Николай 2-ри и др.) е още жива и готова да се бори против хамщината и хулиганството, които надигат заплашително глава!! Сдобряването с Людмила ме много, много зарадва. Ти знаеш колко го ценя; повече от другите! Стискам ти братски ръката твой Тодор

Поздрави на Лили и съпругът й.

Вера е в Самоков. Ще се върне в София. Най-късно в понеделник се връщам, може и по-рано: щом получа парите!!!

Подготвил за печат
Ст. Илиев

Очарователен събеседник

Дребни остатъци от продължително общуване със Симеон Радев

Тодор Боров

В библиотеката на баща ми, стар стамболовист — повече по роднински връзки, отколкото по политически убеждения, — попаднах в началните класове на гимназията в Лом (още преди Първата световна война) на два дебели, подвързани с кожа тома — „Строителите на съвременна България". Баща ми бе си ги набавил очевидно веднага след излизането им в 1911 г.

Самото заглавие звучеше за мен, 13-годишното момче, привлекателно, интригуващо. Какви са тия „строители"? А като зачетох книгата, не можах да се откъсна от нея. Действуваха тук български дейци, виждах ги живи, по-живи от портретите им дори, приложени в книгата. Недавнашни събития в току-що освободената, новосъздадена държава се разказваха с такова напрежение, че книгата се изгълтваше с по-голямо увлечение, отколкото романите на Тургенев — тях четях по онова време.

Кой бе тоя Симеон Радев, посоченият в книгата автор, нямах, разбира се, никакво понятие — за него не ставаше дума нито в учебниците ми, нито в другите книги, с които разполагах тогава, нито пък някой в моето обкръжение можеше да ми каже нещо — кой е, какъв е, жив ли е, къде е . . .

Минаха години. След войната, от есента на 1919 нататък, вече студент по литература в София, при лакомията ми за книги, при мерака ми да следя не само текущите, а да прегледам и всички по-стари литературни списания знаех вече: Симеон Радев е бил един от редакторите на сп. „Художник" (1905—1909). То заедно с всички издания на Павел Генадиев бе получавано също у дома. В разкошните му страници четях с увлечение писмата на С. Радев от Русия и очерците му за политическото красноречие в България. А студията му за д-р Кръстев като литературен критик ми допадна извънредно — препрочитах я няколко пъти, бях успял като студент да си я набавя антикварно в отпечатък (отделна малка книжка, шестнайсетина, с червеникави меки корици). Тя ми стана нещо като ориентир за критика, за литературен вкус: преди да познавам автора лично, станах привърженик на неговите литературни възгледи, съпреживявах неговите страсти и пристрастия.

От началото на 1921 г., все още студент, участвувах доста отблизо в седмичния литературен лист на Ал. Балабанов „Развигор", движех се вече и в писателски среди, но нямах случай да срещна любимия свой автор на „Строителите". Дочувах за неговото близко приятелство с нашия развигор-

ски предводител, но едва ли знаех нещо повече. Бях научил само, че той е постоянно с дипломатически мисии в чужбина, рядко се мярка в България. Името му се споменаваше наистина в развигорската среда, проф. Балабанов говореше с любов за него, разказваше как през 1907 г. Радев инцидентно, непредвидено написал своята блестяща статия за д-р Кръстев (за да отмъсти за критиката в „Мисъл" срещу Балабановия превод на „Фауст"). Споменаваше често за „Симона" като за близък човек и Димо Кьорчев, по-сдържано и Елин Пелин. Но Симеон Радев си оставаше за мен някаква далечна планета, не се и надявах да попадна някога в нейната орбита.

В началото на 1923 г. бях станал покрай „Развигор" нещо като уредник и на сп. „Пролом". Редакторът на списанието Димо Кьорчев ми връчи веднаж някакъв ръкопис, трябваше да го предам в печатницата за набор. Заглавието беше „Екзарх Йосиф и Стефан Стамболов", автор — А р м а л у е в, без инициали. Явно — псевдоним. Кой ли се крие зад него? — „Ще видиш каква интересна, а и добре написана работа. Сега няма да ти кажа кой е авторът. Постави я начело на януарската книжка" — помня като сега думите на Кьорчев. Не съобразих тогава: Кьорчев бе писал някога за „Строителите", бе близък с Радев не само партийно, а и лично; Радев имаше направо слабост към него. Но по това време той бе активен сътрудник на Стамболийски, участвуваше с българската делегация в заседанията на Обществото на народите в Женева, не бе удобно да излиза с името си в печата, и то в едно национално-либерално списание. Днес съм склонен да предполагам: статията бе от Симеон Радев, тя следва да се включи към неговото литературно наследство — както изложените в нея факти, така и самият стил издават нейният автор почти недвусмислено.[1]

Следната ми среща със Симеон Радев, все още само литературна, е седем години по-късно — 1930 г. По това време той бе пълномощен министър във Вашингтон, а моя милост — редактор на току-що започналото книговедско-библиографско списание „Българска книга", издавано от книжарница Т. Ф. Чипев. Наред с основните отдели полагах големи усилия да отбелязвам в списанието всички прояви на българската литература и извън България, по света. И ето в кн. 4—5, излязла в края на декември 1930 г., дадох с готовност на първо място в съответния отдел под заглавие „Как се гледа в Америка на българската литература" отговора на едно интервю, проведено с българския пълномощен министър във Вашингтон. С. Радев съобщаваше тук някои интересни сведения за проникване на български писатели в САЩ. Явно дипломацията не бе потушила литературните му интереси. Краткото му изказване показваше при това недвусмислено: намиращият се далеч от родината дипломат бе останал верен на своите литературни симпатии и връзки, той бе от „нашата", от развигорската „партия". Д. Б. Митов, за да разграничи и в печата лагерите и да напомни, че имаме съюзник и отвъд океана, написа по същото време (1931) в своя алманах „Литературен глас" нарочна статия за творчеството на С. Радев, изтъкваше го специално като литературен критик против догматизма на „Мисъл" (което значеше в ония години — и против „Златорог").

Вече през 1933 г., след отзоваването му в София, имах възможност най-после, след двайсетгодишно задочно занимание с него, да видя и живия Симеон Радев. Той бе пристигнал в България през лятото и останал първоначално „пълномощен министър на разположение", потърси веднага да влезе

[1] Едно по-късно проучване на Йордан Василев опровергава, изглежда, моето предположение. Той стига до извода, че автор на статията „Екзарх Йосиф и Стефан Стамболов" е навярно известният етнограф и биограф на Стамболов Димитър Маринов.

в допир с българската публика. А тогава бе ерата на „сказките". Спомням си добре прочутата на времето университетска аудитория 45 на тогавашната улица „Тетевенска" до бул. „Дондуков", в нея ставаха най-големите литературни четения в столицата.

Беседата на отдавна отсъствуващия от страната историк, литератор и дипломат, обявена, доколкото си спомням, като „Впечатления от Америка", бе събрала голяма публика, пълни бяха и ходовете между чиновете, и пътят към катедрата, и коридорът пред аудиторията.

Симеон Радев (виждах го за пръв път) се оказа един почти дребен, деликатен, елегантно облечен мъж, към 50-годишен. Той се държеше съвсем естествено, просто. Предупреди, че няма нищо написано, ще говори свободно. И претъпканата аудитория го слуша със затаен дъх, както се казва. Говори той, струва ми се, повече от два часа.

Говореше без апломб, като че ли беседва с приятел, предаваше лични преживявания, моментни впечатления. Речта му течеше плавно, непринудено, на един изискан, култивиран език, богат с багри, пленяващ. Личеше френската школа (на която особено напираше в своята статия Д. Б. Митов), опитността на дипломата — какво да каже и какво да премълчи. Лично аз бях обаян.

Спомням си и досега някои негови тогавашни изказвания.

Настъпва голямата икономическа криза в Щатите през октомври 1929 г.: катастрофа на борсата, разоряват се милиони дребни съществувания, масова безработица, в Ню Йорк гладни хора лежат пред кухни на благотворителни дружества, чакат ред да получат една супа. Всред тях се вмъкват агитатори-комунисти, искат да ги просветят, отде идва злото, да ги спечелят за партията, да ги организират. Безработните, стигнали до краен предел на отчаяние, озверени, не искат да слушат, ръмжат. Радев чува едного да казва: „Дай ми да ям, не ми давай ум!"

Или друг момент. Новият президент, Ф. Д. Рузвелт, поел властта в 1933 г., все още през кризата, в името на преодоляването й приема в Белия дом понякога и някои представители на едрия капитал, изслушва ги, но не ги допуска да седнат... „освен на подсъдимата скамейка" — каза сказчикът при одобрителните аплодисменти на аудиторията. Успехът на беседата бе изключителен.

От това време е вече и непосредното ми лично запознанство с останалия в София „на разположение" дипломат — въпреки че не мога да си припомня точно как и кога сме си подали за пръв път ръка, запознал ни е навярно проф. Балабанов, Кьорчев бе отдавна покойник.

Именно тогава, през есента на 1933 г., ние, единомишленици, по литературни въпроси и свързани с приятелство помежду си, бяхме на път да уредим юбилейно честуване на нашия „архонт" проф. Ал. Балабанов — инициатива бяха взели негови студенти. Събирахме се в сепарето на някоя „американска сладкарница" (те бяха на мода тогава в София), по-рядко в някой аперитив или по домовете си. На преден план при срещите бе, то се знае, неразделният спътник на Балабанов Елин Пелин, но все по-често се явяваше в средата ни и връстникът му С. Радев (той е роден, казваше се, в един и същи ден с Балабанов — 30 януари 1879); а ние двамата с Д. Б. Митов бяхме винаги присъствени. В своите публикувани спомени Радев пише (Погледи върху литературата и изкуството и лични спомени. С., 1965, с. 369), че в тоя състав, четиримата, без Балабанов, сме обсъждали кой да бъде докладчик на юбилейното тържество, което предстоеше да се организира в началото на 1934 г. И сме решили: най-добре Симеон Радев. Самото уговаряне аз не си спомням. Във всеки случай през есента Радев се скри за

известно време, отиде в Банки, каза се — пише спомени за Балабанов (в момента се печаташе юбилеен сборник за него), очевидно подготвяше се същевременно и за своя юбилеен доклад.

Неписаната, свободно произнесена реч на юбилея на своя приятел в Народния театър на 4 февруари 1934 няма да забравя. Слава богу, бяхме организирали да присъствува и опитен стенограф, за да запише както импровизираната реч на Радев, така и още по-импровизираното благодарствено слово на Балабанов (и двете слова бяха публикувани по-късно в Митовия „Литературен глас"). Това юбилейно честуване създаде във всеки случай още по-яка спойка помежду ни.

През 1934 г. Симеон Радев сътрудничеше доста активно на в. „Зора", редактиран от неговия приятел по македонските работи Данаил Крапчев. Статиите му, винаги оригинални и по теми, и по стил, четяхме с голям интерес не само ние, приятелите му. Но сам той явно бе потиснат, особено след като на 30 юни биде уволнен от „19-майския" външен министър „демократа" К. Д. Батолов — „Понеже България прелива от дипломати от неговия ранг, Симон стои в София без работа" — казваше нашият патрон Балабанов. Но да се срещам сегиз-тогиз със Симеон Радев бе за мен само благодат. И използувах всяка възможност да се свържа и литературно с него, споменавах го често в писанията си. Когато бях натоварен от началото на 1935 г. да редактирам сп. „Подслон" — то разполагаше със значителни средства, можеше първоначално да се оформя луксозно и да плаща добри хонорари, — Радев бе един от първите, когото привлякох като сътрудник. Той ми даде още за първата книжка статията „Българите преди един век според един френски дипломат". В нея отменният патриот използуваше случая да чукне накрай някои пораженски тогавашни настроения по върховете: „Така свършва рапортът на Боа льо Конт. Той навежда на много размишления. Най-важното от тях е обаче това, че още в зората си Българското възраждане се явява с всичките свои съществени стремежи: просвета, свобода и цялост на българските земи. Трябваше да мине един век, за да видим българи с други схващания."

Както е видно, Радев не изпускаше случай да подчертае, дори в едно периферно списание, своите възгледи по националния въпрос. И все в духа на утвърждаване верността към тия възрожденски идеали бяха обикновено и разговорите му с неговите по-млади приятели. Заслужавам при това упрек, разбира се, че не съм си отбелязвал своевременно нито срещите, нито разговорите с тоя попаднал на пътя ми бележит българин. Припомням си днес само отделни моменти.

Той бе вече задомен, живееше недалеч, на малкото отклонение от „Раковска" — ул. „Рачо Димчев". При един разговор у дома му, дето го посещавах понякога, припряно напирах за III том на „Строителите" — защо не го завърши, всички го чакаме и т. н. Толкова повече ме интригуваше излизането му — сам Радев разказваше при случай отделни епизоди от обхватния период (спомням си например съвсем нецензурното изказване на Стамболов пред приятелите си в Търново, след като довежда Фердинанд в България). При един от тия разговори той ми показа голям куп материали, ставаше дума за хиляди листове: фотокопия, преписи, бележки, най-често на ръка, из чужди архиви, разпити на живи дейци. Казваше, иска да напише и една дипломатическа история на Освобождението на България, отделна книга от размера на първия том на „Строителите" . . .

Във връзка с това ми разказа веднаж как Стамболийски, който ценял високо „Строителите", му предложил при интимен разговор в Швейцария през 1922 г. да откупи от него правото на издание, да нареди да се отпечати

Институт за литература БИБЛИОТЕКА

книгата в огромен тираж, на достъпна цена — „да стигне и до всеки селски дом, тя ще укрепи българщината“ — казал му земеделският премиер; предложил му милионен хонорар . . . Не помня точно обяснението на Радев защо не се съгласил на ласкателното и толкова изгодно предложение. Дали изключителната предпазливост на дипломата, нежеланието му да се свърже тясно с едно правителство, чуждо на неговите партийно-политически възгледи и връзки, не бе осуетила това издание на времето?

Във всеки случай в края на един наш разговор, при моето напиране да се издадат сега поне наличните вече, но отдавна изчерпани два тома, С. Радев се съгласи да сондирам от негово име книгоиздателство „Хемус“ дали би се заело с ново издание на „Строителите“.

С директора (и главен акционер) на „Хемус“ Христо Хаджиев бях се доста сближил в предходните две-три години при честите ни срещи във връзка с изданието на съчиненията на Христо Смирненски, като редактор на които бях привлечен заедно с брата на покойния поет Тома Измирлиев. Дядо Хаджия, както го наричахме всички, бе приветлив човек, с верен усет на книгоиздател, пък и познаваше автори, знаеше книгите, бързо преценяваше направени предложения. Още първият ми намек да се преиздадат „Строителите“ той посрещна с готовност, не бе нужно да му хваля книгата, явно я знаеше. Нещо повече. Той се въодушеви до такава степен, че настояваше сам: „Виж да уредиш тая работа по-скоро, говори веднага с Радев. Готов съм да издам книгата добре и да платя такъв хонорар, какъвто сам авторът си определи.“

Но Радев все още се колебаеше, не бързаше да се обвърже, дори ставаше все по-сдържан. При една от следващите срещи ми каза: „Не бива да се бърза, искам да преработя текста.“ По това време той публикуваше в „Зора“ някои документи, намерени в австрийски архиви, които изменяха някогашното му неблагоприятно отношение към Петко Каравелов, осветяваха по новому неговата роля при контрапреврата в 1886 г. „Докарва се на демократите“ — ми каза веднаж проф. Балабанов. Тъй или иначе, но след падането на „Блока“ (19 май 1934), който го бе уволнил, когато към средата на 1935 г. — външен министър на „19-майското“ правителство бе станал между това д-р Г. Кьосеиванов — му предложиха да отиде пълномощен министър на България в Лондон, С. Радев се отказа окончателно от плановете за ново издание на „Строителите“. Страхуваше се очевидно да не би писателят да побърка нещо на дипломата и замина наскоро за Англия да заеме новия си пост.

Лондон, Брюксел, Втората световна война — С. Радев се завърна в София през лятото на 1940 г. Наново „на разположение“ в Министерството на външните работи — той остана на тая фиктивна длъжност досами Девети септември. Но все така интелектуално буден и жизнерадостен. През тия години, до бомбардировките над София в началото на 1944 г., се пада най-голямото ми лично сближение с тоя от младини високо ценен от мен като писател българин-родолюбец.

Бях библиотекар при управлението на Б. З. К. Банка. На двата горни етажа на новопостроената банкова сграда на ул. „Славянска“ 4 бях успял при благосклонното отношение на управлението на Банката и при приятелството ми с банковите архитекти, да изградя през 1939 г. едно кокетно специално помещение за банковата библиотека. В ред статии в печата от онова време, дори в чуждия печат нашата институция се сочеше като образцово организирана ведомствена библиотека — с модерно книгохранилище, удобна малка читалня, снабдена с основните чужди справочници, а и с цялата българска и доста богат набор чужда периодика; с асансьор за хора

и за книги и с всички нужни допълнителни инсталации. Банката не се скъпеше при обзавеждането.

Кабинетът на библиотекаря бе една неособено голяма, но целесъобразно и доста прилично уредена стая на третия етаж на сградата с нови, за нея специално конципирани мебели — действително приятно помещение, харесваше на всички посетители. Ето тук именно Симеон Радев започна често да идва на приказка — по два, по три пъти седмично, понякога и редовно всеки ден. И се заседяваше особено когато нямаше други посетители при мен. Идваше обикновено към 10—11 ч. преди обяд и разговорите ни биваха винаги така оживени, често закъснявах за обяд, домашните ми мъркаха — „пак е бил Симеон Радев при теб". Излизахме от Банката обикновено наедно, изпращахме се по спокойната тогава ул. „Раковска" в разговор до домовете си — живеехме наблизо.

Как да се опитам сега, след 40 години, след толкова събития, които имаше да изживеем, които изместиха някогашното ни кротко общуване, да разкажа какво сме говорили тогава — нямам при това никакви своевременни записки! Нещо си спомням наистина, но многото е загубено (а може би се е утаило и тлее нейде вътре у слушателя?). Тия наши непоръчани беседи продължиха до края на 1943 г., когато бомбардировките над София ни пръснаха на разни страни.

Аз не съм от мълчаливите, но С. Радев разкриваше такива непознати, интимни неща за хора и събития от недавнашната българска история, говореше при това така сладко-доверително, че за мен не оставаше друго освен да бъда благосклонен слушател.

Пред мен се разкриваше човек, който отрано се чувствува роден журналист, с вътрешно влечение към проява в печата. Участието му от млади години в една конспиративна революционна организация, на която той е предан с цялото си сърце, го прави същевременно предпазлив, той си знае винаги устата, внимателен е, нащрек — особено при политически разговори, бърже съобразява какво може да каже и какво не. Влияеше може би и школата на дипломата. Много по-открито се изказваше той по литературни въпроси, за поезия, не сдържаше своите мнения за писатели и художници, за техни произведения, без оглед дали са в съгласие с общоприети възгледи. Винаги личеше човек, който с отворени очи е видял много нещо по света, сблъсквал се е с всякакви хора. Знае да се владее, да пази форма, не напира при това да натрапва свои възгледи. Постоянното ми впечатление бе: той не съдеше за отделните хора по установени категории, по груповата им принадлежност, търсеше винаги да разбере конкретния човек, правеше за него своя лична, индивидуална характеристика, свободен бе от калъпи, не обичаше етикетите.

Особено картинно разказваше той за мисията си в Букурещ по подписване на мирния договор през 1913 г. след катастрофалния за България изход на балканските войни. Задкулисните борби, шпионажът, ролята на очарователни жени в дипломатическите игри, интригите — нищо не бе убегнало от погледа на наблюдателния и умен наш сънародник. И всичко излагаше той пред мен така непринудено, така живо — защо нямахме тогава магнетофони! Имаше наистина и неща, които съвсем не бяха за предаване или публикуване — някои подробности за интимния живот на Екатерина Каравелова например, които застаряващият жизнелюбец не се свенеше да разкаже на младия си приятел. Но само онова, което знаеше автентично . . .

От многото му разкази ми е останал например споменът, как пишел „Строителите": „Майка ми седеше зад мене, плетеше нещо и ме гледаше с

умиление: „Пиши, синко, да станеш като Кирил и Методий!“ Това страшно ме вдъхновяваше.“ (Радев е описал по-късно тази обстановка в своите публикувани спомени.)

Ярко се е запечатал в паметта ми и друг един негов разказ, ненаписан, доколкото знам.

Конгрес на Вътрешната македонска организация в София, нейде към началото на века. С. Радев, сам заклет лично от Гоце Делчев член на ВМРО още от 16-годишна възраст, ангажиран и от чужбина в борбите за освобождение на Македония, е един от делегатите на конгреса. Борис Сарафов трябва да даде отчет за някакви изразходвани от него във Виена суми — обвиняват го, че е изхарчил пари не само за преки цели на организацията, с леки жени например. Сарафов става и заявява самоуверено: „Може и да съм харчил нещо повече. Аз чиляк убих за тия пари. Не давам обяснения за частния си живот!“ При настъпилата пауза Радев чува зад себе си един дълбок бас, някой желае очевидно да подкрепи Сарафова:

— Е-хе-е, да бяхте видели навремето бача си Раковски, как се движеше понякога с файтон из Букурещ — с по една на всяко коляно! Какво му връзвате толкоз кусур на Сарафов!

Изненадан, Радев се обръща да види говорителя. Няколко реда зад него седи набит възрастен мъж, сястъклия мустаци. Радев го пита:

— Ваша милост кой бяхте?

— Панайот Хитов — отвръща мустаклията.

Все едно, че ми каза цар Симеон, разказваше Радев, толкова далеч бе за нас тогава епохата на Раковски.

С живо движение ми предаваше той (това е разказал в общи линии и в спомена си за Елин Пелин) интересни подробности за недавнашното си гостуване като български пълномощен министър в Лондон в един от оксфордските университетски колежи за срещата си там с известен английски издател и за настойчивите си опити да го накара да издаде том разкази от Елин Пелин — имах в тия дни понякога впечатление, че Радев, който знаеше близките ми отношения с Елин Пелин, се стараеше настойчиво да ми внуши, че е имал винаги, има и в момента добри чувства към него. (По-късно той написа неособено благоприятна характеристика на Елин Пелин.)

Не в точност, но припомням си разказите за живота му в София през първите години на века, след като се завърнал от чужбина — той обичаше да говори за тия години. Млад, здрав, свободен, охолен, ухажван, кипящ при това от желание да се прояви. Редовен сътрудник, по-късно и редактор на „Вечерна поща“, голям информационен вестник от европейски тип, на който е кореспондент още от 1901 г. от Женева, от Виена. „Получавах огромна за него време заплата, първоначално 300, по-късно 400 и дори 500 лева златни месечно. Бях ерген, живеех в скъпи самостоятелни квартири, хранех се в най-луксозни ресторанти, имаше ги вече и в София.“ И плуващ в спомените си, Радев предаваше охотно на младия си събеседник някои интимни преживявания от онния години . . . Едва през 1907 г. родителите му се прибират по негово настояване от Ресен в София, той заживява вече с тях по-прибрано. Но все още търси приятелска компания, пристрастен към срещи и разговори в тогавашни големи локали и кафенета „България“, „Панах“, „Казиното“. От тия години е неговото сближаване и съвместна работа с издателя Павел Генадиев, а и с брат му, известния държавник д-р Никола Генадиев, за когото Радев говореше с възторг.

Но мен особено силно ми допадаше неговата неизменна любов към моя учител и наставник проф. Ал. Балабанов. Радев го ценеше високо, сравняваше го с европейски и американски знаменитости, които бе срещал

в чужбина, намираше, че Балабанов ги превъзхожда и по талант, и по знания, по пъргавина на ума и по дълбочина на мисълта. А знаеше същевременно, че приятелят му не само е отричан от доста хора, но и действително не е лесен човек. Веднаж ми се оплаква: „Знаеш как обичам Балабана. Но с него е невъзможно да разговаряш, само той говори, не ме оставя да кажа дума." При първа среща предадох на Балабанов оплакването на Радев, той навярно затова ми го бе и казал. Балабанов, възбудено: „Нима вярваш на Симона, нима може да вземе някой думата от него? Той непрекъснато говори, аз не мога да си отворя устата!" На мен оставаше да предположа: и двамата са говорили едновременно, без да се слушат един друг, разговор между глухи, както се казва. Но това не намаляваше любовта един към друг на двамата оригинални българи, родени в един и същи ден и все в многострадална Македония.

В паметта ми са и някои интересни моментни реакции на С. Радев при съвместното ни движение по ул. „Раковска". Преди да се разделим в началото на ул. „Рачо Димчев", виждаме да отминава отсреща един мой и негов близък приятел, над 60-годишен вече. „Виж как се изменя лицето на човека на стари години — издава неговото недоволство от живота, неговото озлобление към хората." И Радев разви пред мен една своя теория: с напредване на възрастта лицето на човек добива ясно изразени черти на неговия същински характер, вижда се дали този човек е по душа зъл или добър, хитър или добродушен, лицето му го издава. — Радев очевидно бе убеден, че неговото собствено лице изразява по това време доброта и благодушие . . .

Друг път се движим бавно по площад „Славейков" към „Раковска", улицата не бе много оживена. Радев ме побутна: „Погледни онзи мургав човек със зеления шлифер, с копринената шалче! Познаваш ли го?" Човекът, който се движеше спокойно към „Граф Игнатиев", бях забелязвал и друг път по улиците (той имаше характерна, запомняща се физиономия, нещо монголско), но не знаех кой е. „Това е Захари Костов, запомни го! Той е един от истинските познавачи и ценители на изобразителното изкуство, особено на японското изкуство; школувал е своя вкус в много чужди галерии. Не пише нищо върху изкуството, но живее с изкуството, разбира го по-добре от някои шумящи около себе си така наречени „художествени критици"." И старият майстор-книжовник развил по-нататък мисълта си: писането на статии по изкуството или по литература невинаги е доказателство за съпреживяване на произведенията на изкуството, за компетентност по въпросите на поезията. Моето впечатление изобщо бе: Симеон Радев живее душевно свързан с любими поети и художници, той бе школувал от младини във френската литературна и художествена критика, преди всичко у Сент-Бьов, и има сега с в о и, по свой личен контакт с произведения на изкуство и на литература добити възгледи както върху чужди, така и върху български писатели и книги. Възгледите му невинаги съвпадат с общоприети у нас разбирания, често дори бяха в остро противоречие с тях.

Все по това време — последните години на някогашна, предсоциалистическа България — се сблъсквах понякога сред негови връстници и с немного благоприятно, дори направо отрицателно отношение към толкова високо ценения от мен мой събеседник. Особено ярко си спомням един характерен случай. През тия години се бе създала една доста устойчива приятелска компания около прибралия се окончателно в страната наш патрон, библиографа д-р Никола Михов (за всички нас — бачо Кольо). Събирахме се всеки понеделник вечер в прочутата на времето „Втора шуменска" на „Леге", имахме постоянен Stammtisch. И ето една вечер, ще е било през зимата на 1941 г., наредени от двете страни на бачо Кольо: старият д-р Петър

Цончев (авторът на двутомната книга за Габрово), известният рентгенолог проф. Андрей Сахатчиев, столичните адвокати, юристите Начо Букурещлиев и по-младият Петър Цончев, художникът проф. Иван Пенков, д-р Захари Статков, инж. Борис К. Стоилов и още неколцина приятели — всички бяхме приели и се стремяхме да спазваме предписания от нашия „президент" строг ритуал на общуване и биропиене. Разговорът бе оживен, но участниците се изслушваха един друг, не говореха едновременно. Изведнаж през масата от другия край се обръща към мен с висок глас вечно закачливият, с неизменната цигара в уста проф. Сахатчиев: — Кажи, литераторе, кой пише в България най-хубаво? — Всички се извърнаха да чуят отговора. Почти без двоумение изтърсих:

— Симеон Радев.

— Симон—Юда? — запита учуден Сахатчиев. А и останалите бяха като че ли изненадани от моя отговор, но го приеха по-спокойно; какво ли си рекоха — де да ги знаеш тия литератори и техните отношения един към друг! Но не възразиха те и срещу репликата на Сахатчиев. По-късно, когато се изпращахме до 2 часа след полунощ с проф. Сахатчиев — ту до него на „6-и септември", ту до мен на „Хан Крум" и пак обратно, бях принуден надълго и широко да обяснявам защо смятам, че Симеон Радев пише „най-хубаво" от всички съвременни български писатели. Когато по-късно разправих на Балабанов случката, той ме просвети, че това обидно за Симона прозвище му е прикачено от Фердинанд, който хич не го обичал, само под натиск на д-р Никола Генадиев се съгласил в 1913 г. да подпише указ за назначаването му като пълномощен министър в Букурещ.

Отрицателните отзиви за Симеон Радев, които имаше да чувам сегиз-тогиз не само от завистници от кариерата по дипломатическа линия или от писатели от „противния лагер", не откривах никога пред него, споделях ги понякога с проф. Балабанов. А той решително отхвърляше всички нападки, убедително ми показваше тяхната несъстоятелност. Дали самият Радев знаеше какво се говори за него от някои хора зад гърба му? — Днес си мисля: навярно знаеше, но с нищо не издаваше, че му тежи, че го занимават отрицателни приказки, беше нехаен към тях, не съм го чувал да се оправдава.

Често съм се питал и тогава, особено по-късно: какво привличаше Симеон Радев към човек като мен, какво го караше да идва всеки ден в библиотеката на Банката?

Разликата в годините ни бе голяма (точно 22 години), положението му в служебната йерархия бе далеч пред моето — къде е посланик, къде библиотекар! Предполагам, Балабанов ме е хвалел несдържано пред него. А може би имах и действително някакви качества като слушател, виждал е лакомията ми за информация. Бях при това отчасти осведомен по хора и събития от недавнашното минало, както и от заобикалящата ни действителност — от книги, ако не от собствени наблюдения. Сближаваше ни несъмнено общата любов към литература, към поезия, бяхме при това с почти еднакви вкусове, ако и — той френски, аз немски възпитаник. Но най му харесваше очевидно моята свързаност със света на книгите — склонността ми към занимание с книги; осведомеността ми го предразполагаше, той можеше свободно да споменава автори и заглавия, виждаше, че го разбирам. А може би имаше у него струна, която бе съзвучна с моята страст към библиография? Във всеки случай нашата близост навярно го накара да напише през 1942 статията „За Библиографския институт в София" („Зора", бр. 6879, 3 юли 1942), в която не само се застъпи темпераментно за създаването по това време от нас Библиографски институт, но направи и една

ласкава характеристика както за д-р Михов, така и за мен лично — нея аз едва ли бях заслужил. Не му е било при това лесно, както ми разказа още тогава, да наложи да се напечата статията му в „Зора“: известният Йордан Бадев не допускаше да се спомене името ми в редактирания от него културен отдел на вестника — той и политически, и литературно имаше неприязнено отношение към мен, — решително се възпротивил на статията. Само личната намеса на директора на „Зора“ Данаил Крапчев, който държал неотстъпно за сътрудничеството на Симеон Радев, бе наложила публикуването ѝ.

По същото време Радев откри изложбата и на художника-комунист Иван Шошков. Той очевидно не се пазеше да се изказва благосклонно в тогавашна България и за лица от своето съвремие, чужди на собствената му политическа линия, без оглед дали отговорните и меродавни фактори одобряват мнението му, не търсеше да се докарва на властта.

Трябва да призная тук: на застъпничеството на Симеон Радев се дължи донякъде и благоприятният за мен изход от избора в края на 1942 г. за частен хоноруван доцент по библиотекознание и библиография в Софийския университет — неговата лична намеса отстрани възраженията срещу мен на някои членове на Факултетския съвет (не искам да споменавам имена), на които моята кандидатура изглеждаше тогава политически неприемлива — бил съм комунист. И открито противопоставилият се на моето влизане в Университета министър на просветата проф. Б. Йоцов се бе видял принуден, за да избегне конфликт с Университета, след като бях избран редовно от Факултета (при наличие на трима кандидати) и утвърден от Академическия съвет, да подпише заповед за назначаването ми. С. Радев дойде след това на встъпителната ми лекция на 12 април 1943 г. и съвсем демонстративно ме поздрави. С похвала се произнесе той по същото време и за „Кратка история на България“ на сина на своя стар приятел Христо Станишев, непознатия дотогава сред историците Николай Хр. Станишев („Зора“, бр. 7068, 17 ян. 1943), въпреки че тя бе посрещната на щик от някои университетски историци.

При бързо изменящата се обстановка във войната, от началото на 1943 г. С. Радев, който следеше будно развоя на събитията, все по-ясно търсеше да се откъсне от линията на тогавашните български правителства, критикуваше външната им политика, трепереше за съдбата на Македония. И бе готов в ония ожесточени времена да се намесва за смекчаване съдбата на преследвани от властта по политически причини представители на лявата интелигенция. Паметен ми е един случай.

В първите месеци на 1943 г. при мен в банковата библиотека дойде силно разтревожена съпругата на Тодор Павлов Гана Павлова: Тодор Павлов бил болен, в лагера „Св. Кирик“ нямало възможност да бъде лекуван, липсвали и лекарства; не бих ли могъл да помоля някой от моите по-влиятелни приятели да се застъпят за него пред отговорните инстанции да бъде освободен от концлагера или поне преместен в болница, да бъде лекуван. Гана Павлова плачеше: „Ще го уморят бача ти Тодора!“ Още същия ден разказах на Симеон Радев за посещението, за молбата на съпругата. Той взе работата съвсем присърце, веднага ще потърси, каза ми, пътища за въздействие. И след няколко дни ми съобщи: говорил със своя добър познат Павел Груев, началника на кабинета на царя. „Ние, чиновниците в двореца“, му казал Груев, „нямаме право да повдигаме въпроси, по които не сме питани. Ако величеството ме запита, аз ще му изложа това, което ми казвате за състоянието на Тодор Павлов.“ И Радев ме насочи да потърся друг път.

* * *

Още в първите дни след Девети септември срещнах на „Граф Игнатиев" Симеон Радев, току-що завърнал се от Боровец, дето се бе евакуирал след бомбардировките над София. Бях с жена си. Той ме спря, научил бе вече, че ме назначават директор на Народната библиотека, натоварват ме с отговорни задачи около книгите. Навярно е личало, че съм с повишено настроение. А той нямаше в момента основания да бъде особено радостен: още в първите дни отечественофронтовската власт бе намерила за нужно да го уволни; сметнало се бе очевидно, че при променената обстановка не може да остане във външното министерство един проявен „великобългарски шовинист", при това отявлен поклонник на Стамболов. Радев не криеше нито едното, нито другото. И въпреки притесненията дни, които настъпваха за него, приятелските му чувства явно надделяха, той сърдечно ме поздрави: „Завиждам Ви на огъня! Вие сте въодушевен да осъществите сега мечтите си — за библиотеки, за библиография. Дано имате успех!" Почувствувах — пожеланията му идваха от сърце.

Но сега, при значително изменената обществена обстановка, при моята изключителна претрупаност нашите редовни срещи със Симеон Радев не можеха да се възстановят, нямах вече и уютния си кабинет в банковата библиотека на „Славянска" 4. Той се отбиваше понякога на „Хан Крум" в Библиографския институт, за създаването на който се бе застъпил на времето; но при мен идваха тогава много хора, влизаха непрекъснато служители с въпроси, нямаше условия за дълги задушевни разговори. А и самият Радев, притеснен материално (не получаваше още пенсия), пред едно несигурно бъдеще на стари години, не бе много разговорлив. Пред мен той не криеше обаче отрицателното си отношение към някои околни прояви, предизвикваше ме понякога да споря, той се придържаше към възгледи, които едва ли е нужно да излагам тъкмо сега. Често цитираше, помня, своя учител от Женева, професора по политическа икономия Пантелеони, за да подкрепи своите мнения, да бъде по-убедителен. Имах впечатление при това, че интересите му продължават да бъдат будни в разни насоки, следеше събитията със зорко внимание.

При една случайна среща през тия години пред Народното събрание той ме захвана, спомням си, направо: „Виждате ли, банкерите от цял свят се събират и сговарят — очаквайте изненади и тежки изпитания." По същото време при среща с доцента по математика Боян Пенков, когото той познава не само като син на художника проф. Иван Пенков, но и като внук по майка на някогашния съсобственик на в. „Вечерна поща" Петър Михайлов, Симеон Радев без предисловие му задава въпрос (както ми предаде още тогава Б. Пенков): „Не намирате ли, че градската култура у нас е в значително отстъпление?"

И сега, както и преди, видно бе, Радев си оставаше човек с вътрешна опора — със собствени, отдавна утвърдени възгледи, не се водеше по моментни мнения, по приказки от улицата, наблюдаваше сам. Но бе потиснат от неприязненото отношение към него, от неизползуването на знанията и възможностите му — не се сещаха за него, като че ли не съществуваше. Старите му приятели, ако не бяха си отишли вече, бяха също настрани. Сам той докрай не можа да се помири в себе си със съдбата на Македония след Втората световна война. При такова потиснато състояние, както признава сам впоследствие: „като размишлявах как мога да освободя духа си от това угнетение, намерих, че най-доброто средство ще бъде да опиша спомените си от моите ранни младини, когато, ученик в Македония и Цариград,

живеех с гордостта да казвам, че съм българин, и с радостта, че се уча". Така биде създадена в 1954 г. неговата прекрасна мемоарна книга за силата на българския дух „Ранни спомени", която при тогавашната ситуация около него, уви, не можа да види своевременно бял свят и излезе чак 13 години по-късно — авторът ѝ не доживя да я види отпечатана.

След като през 1951 г. Библиографският институт се настани в новопостроената сграда на Народната библиотека, С. Радев получи нов адрес за посещения. Но връзката ни бе вече хлабава, той бе надхвърлил 70-те, нашата обща спойка, проф. Балабанов, правеше наистина усилия да участвува в новия живот, но все по-често бе нападан вече от болести; когато не лежеше в болница, едва се движеше, рядко го виждахме.

А самият Радев — той несъмнено бе запазил своя буден дух, жив си оставаше и неговият писателски талант. И продължаваше да се въодушевява за културни инициативи. По едно време започна да идва по-често в Библиографския институт, радваше се на неговите успехи, внушаваше ми нови инициативи, сочеше задачи, които според него се налагаше да бъдат изпълнени с оглед нуждите на българската историческа наука, на българската култура. След случаен разговор например на улицата с др. Енчо Стайков, тогава член на Политбюро, Радев дойде въодушевен при мен, настояваше да направя веднага доклад да се изпратят неколцина млади историци да издирват в съветските архиви материали по българска история — той очакваше оттам изключително богата жетва. По това време сам Радев пишеше, доколкото знам, по препоръка на председателя на БАН, щипянина Тодор Павлов, за освобождаването на когото бе действувал навремето, своите дипломатически спомени и предаваше редовно в Историческия институт на БАН написаното.

През 1952 г. в моите отношения със Симеон Радев се вмъкна съвсем неочаквано . . . Павел Генадиев — някогашният бележит издател, а и публицист, общественик, богат със стопански инициативи деец. Тоя вече 80-годишен необикновен човек, с толкова богато минало бе решил да приключи живота си с една решителна равносметка, да обгледа изминатия свой път, да го осветли по свое разбиране, да си извоюва пред бъдните поколения място, каквото смяташе, че заслужава. И ето, като се ровел в миналото, той попада в юбилейния сборник на Ал. Балабанов от 1934 г. на ред писания на своите някогашни сътрудници Балабанов и Радев, които събуждат у него остри възражения. И особено го предизвиква (понеже идва от незаинтересуван човек) едно съвсем редно иначе мое твърдение в библиографската скица за Балабанов — че той и Радев са били редактори на сп. „Художник", нещо, което стои на корицата на самото списание . . .

Но ето сега, в 1952 г., т. е. 48 години по-късно, Павел Генадиев, за когото С. Радев пишеше в Балабановия сборник: „. . . когато създателят е раздавал енергия, у Павле той е оставил вместо една торба десет", тоя Генадиев, с когото не се познавах дотогава, избра мен за прицел на своята приключителна жизнена енергия. На 13 септември 1952 г. той ми връчи едно ръкописно писмо до мен от 103 (сто и три!) големи страници, а след това и още три допълнения и изяснения към него (от 4. 10. 1952, 16. 5. 1953, 2. 9. 1954), за да ме убеди, да ми докаже, че Балабанов и Радев нямат никакви заслуги около „Художник", че не са били в същност никакви редактори, че единчък създател, редактор и уредник на списанието е само той сам, Павел Генадиев. С юридически аргументи, с извадки от писма, с цифри и други подобни данни той се мъчеше при това да разколебае моето уважение и възхищение към тия двама мои бележити учители и приятели; изказваше се не особено ласкаво изобщо за техния характер, обвиняваше ги в някои

материално-парични нередности и други подобни. Ударите му бяха насочени и срещу Балабанов, но особено остро срещу Симеон Радев.

Когато казах на Радев с няколко думи за посещенията при мен и за писмата на Павел Генадиев, за твърденията му по отношение на него, той не прояви никакъв интерес за подробности, не пожела да чете писмата. Не можех да знам, разбира се, какво става в душата му, но той с нищо не показа, че се чувствува засегнат. И като човек с чиста съвест махна само с ръка небрежно: „Не бива да се взимат на сериозно думите на Павле." А Балабанов, с когото разговарях по същия повод, отсече: „Павел Генадиев е луд човек, остави го!" Във всеки случай сам виждам: тия писма, запазени у мен, наред с интересни, обективно верни данни и сведения за условията на книгоиздателска работа в първите години на нашия век съдържат и ред раздразнени, субективни оценки за някогашни сътрудници на енергичния издател; те не бива да се публикуват току-така, без сериозен научен коментар.

Нашите срещи със Симеон Радев от година на година редееха, с напредване на възрастта той явно все повече се уединяваше. А и от издателствата все още не бяха забелязали, че съществува, жив е такъв български автор. Мен той несъмнено продължаваше да ме брои между своите близки.

Не искам да премълча тук: въпреки добрите си чувства към мен Симеон Радев не криеше при случай недоволството си от някои дела на Библиографския институт. Когато през 1962 г. му поднесох току-що излезлия първи том от нашия репертоар на българския периодичен печат за сто години (1844—1944) — дългогодишно усилие на институтския колектив — и поисках да чуя мнението на толкова уважавания от мен публицист, оказа се, той е възмутен от нашата характеристика на любимия негов вестник „Вечерна поща" — в репертоара той бе сочен като типичен представител на „жълтия печат". И ми изказа открито огорчението си. Проверих сам и трябваше да се убедя, че наистина се бяхме престарали в усърдието си да направим „партийна" оценка — тя бе в основата си едностранчива, неправилна, подценяваше това значително явление в българската журналистика от началото на века, неоснователно пренасяше обичайното мнение за по-късната, „Шанговата поща" върху първоначалната „Вечерна поща".

* * *

Когато днес се мъча да обобщя, да осмисля дългогодишното си общуване със Симеон Радев, да установя поуките, които съм извлякъл от разговорите си с него, а и да си изясня неговия метод като историк, на преден план изпъква за мен значението, което той даваше на *отделната личност* в историческите събития. При това той неведнаж ми подчертаваше: насоката на развитие, съдбата на нацията се определя от нейния *духовен елит* — ролята на изтъкнатите личности, на първенците на обществения живот е значителна, решаваща. Радев препоръчваше постоянно: „Разпитвайте живите участници в събитията, само така ще получите истинска картина." Търсеше при това и дребния епизод — за него някоя незначителна нагледна проява разкриваше често смисъла на събитието. А вече майсторството на езика и стила даваше на С. Радев възможност да направи своя разказ жив, увлекателен. Така Симеон Радев — с всичките си особености като човек — си остана за мен и до днес ненадминат майстор-възкресител на историята на България от първите десетилетия след Освобождението.

* * *

Една от последните ми срещи със Симеон Радев в крайните години от живота му (той надживя другите ни общи близки — и Елин Пелин, и Ал. Балабанов, и д-р Никола Михов), на улицата, ми е останала свежа в паметта. В издателство „Български писател" се бяха сетили най-после, че в българската литература има и един Симеон Радев, който при това е жив и има още какво да каже. Подготвяше се сборник от негови по-стари работи, публикувани някога в „Художник", добавяха се и някои новонаписани спомени. Във връзка с тая своя книга той ходеше понякога до издателството — то е на „6-и септември" до сами „Хан Крум", улицата, на която живеех пък аз.

Непредвидената ни среща стана преди обед на пресечката на „Хан Крум" и „Раковска", недалеч от дома му. Симеон Радев бе почти сляп; когато бе сам, се движеше по улиците съвсем предпазливо. Но и 86-годишен той бе умствено буден. Обадих му се. Малко преди срещата ни бе излязла в сп. „Септември" негова статия — спомен за Елин Пелин. Написана с познатото негово майсторство, работата му създаваше някои неблагоприятни впечатления за Елин Пелин, които ми се струваха неоснователни, не можех да ги възприема. Особено ме подразни, че привличаше поименно и мен един вид за свидетел против Елин Пелин. Наистина Радев бе идвал преди това в Института заедно със сина си, накара ме да разкажа наново една случка с Елин Пелин, която бях му предал някога, и Траян записваше разказа ми. Но в контекста на Радев работата добиваше доста подруг вид. И му казах сега на улицата възраженията си. Симеон Радев се опита да ме убеди, че е прав, че нямам основания за недоволство. „Аз не пиша икони" — подчерта той. Спорът ни се разгорещи и минаващите на тоя оживен столичен ъгъл започнаха да се поспират и озъртат към нас. Трябваше да приключим разговора си. Мен ми дойде на ум да привлека на помощ Балабанов — именно защото Радев казваше за него, че на визитните си картички трябвало да сложи „администратор на славата на Елин Пелин", т. е. той знаеше много добре какво значеше за Балабанов Елин Пелин.

— Кажете ми, господин Радев, ако Вашият приятел Балабанов бе жив и прочетеше статията Ви, щеше ли да бъде доволен, да я одобри?

— Не, сигурно не.

— Е, това ми стига.

И си подадох ръката да се сбогувам.

Повече не се видяхме.

Днес аз имам да съжалявам не само, че не съм записвал своевременно разговорите си с тоя богат с преживявания и толкова цялостен българин — съзнавам вече сам колко много му дължа, — а и че не притежавам нито частица от майсторството, с което той умееше да възкресява своите спомени, за да разкажа за него така, както той заслужава. При всяка среща със Симеон Радев той ме облъхваше с нещо свое, еднократно. Нима е възможно да се предаде словесно очарованието, излъчвано от живия човек?

БАН
Институт за литература
БИБЛИОТЕКА

Симеон Радев преди „Строителите...“

Йордан Василев

Съвременната критика има значителни заслуги за утвърждаването на Симеон Радев и на неговото място в съвременната българска култура. В средата на 60-те години, когато името му бе позабравено и произведенията му бяха неизвестни за по-младите поколения, няколко енергични статии събудиха внезапен интерес към него. Но и до днес, 1982 г., творческото наследство на Симеон Радев е непознато в своята пълнота, не е оценен неговият влог в българската култура. В представите на читателя делото на Симеон Радев се свързва предимно със „Строителите на съвременна България“ и с шумната му статия срещу д-р Кръстев. Дори сред научния свят няма поточно знание за обема на създаденото от този изключително плодовит, многовалентен автор.

Библиографското описание на публикациите на Симеон Радев би образувало цяла книга. Статиите му са огромно количество, цифрата се приближава към 1500.

Дейността на Симеон Радев е разностранна и тя може да бъде оценена едва след едно сравнително пълно издание на съчиненията му и след проучване на редица архиви и материали, някои от които са трудно достъпни. Този първи опит за най-общо запознанство с неговите произведения от първото творческо десетилетие на публициста и критика няма претенциите да даде оценка, нито да направи анализ, а само да представи сведения и да очертае главните тематични и жанрови линии в развитието му.

При всичката условност на какви да е разграничителни линии, струва ми се, биографията на Симеон Радев подсказва да бъде разделена на три главни етапа: първи творчески период (до 1912), дипломатически период (1913—1944), втори творчески период (1945—1967).

Своя авторски прощъпулник Симеон Радев прави още като ученик от лицея в Цариград през гимназиалните си години. Започва с импресии, разкази, статии и преводи от френски език в тамошния български вестник „Новини“, както и в софийските издания „Право“, „Българска сбирка“, „Народни права“ (след завършването на лицея през лятото на 1898). Тези немногобройни публикации представляват интерес само за изследвачите.

През време на студенството си сътрудничи на швейцарски вестник и през 1900 г. вече издава в Женева двуседмичен „лист на македонските революционери“ под заглавие „L'Effort“. През 1902 г. основава в Париж втори подобен вестник на френски език — „Le Mouvement Macédonien“. Колкото и недълготрайни да са тези издания, те съдържат материал не само за историята на македонското революционно движение, но и за разгръщането на публи-

цистичната дарба у техния редактор. В същото време студентът изпраща и статии за в. „Реформи“ в София. През тези години Симеон Радев е сред дейните участници в нелегалната организация, среща се с ръководителите ѝ — Гоце Делчев, Борис Сарафов и др. Това негово идейно и цялостно житейско обвързване дава силен отпечатък върху насоката на мисленето му.

От 1901 г. младежът започва редовно сътрудничество в софийския всекидневник „Вечерна поща“ като кореспондент от странство, а след завръщането си в началото на 1903 г. постъпва на работа в редакцията. В продължение на седем години той помества във вестника материали, чийто брой се движи между 120 и 220 годишно. Същевременно сътрудничи в основаното през есента на 1905 г. списание „Художник“. Така наред с активния журналист се появява и критикът.

Интензивната публицистична дейност на Симеон Радев се прекъсва, когато той рязко прекратява всякакво участие в периодичния печат през май 1909 г., за да работи върху втория том от „Строителите на съвременна България“. Натрупването на материали и създаването на първия том с неговите 836 страници този невероятен автор е успял да извърши наред с всекидневната си работа във вестника (единственото му откъсване е за около два месеца в края на 1908 г.). Последната обработка на текста и отпечатването на тома се вмества в осем месеца — книгата се появява в първите дни на 1910 г. Вторият том излиза от печат през април 1911 г.

От 5 март 1911 г. Симеон Радев отново се появява на журналистическата сцена — започва издаването на собствен вестник: „Воля“. Името приляга напълно към характера на директора-стопанин. По това време публицистът е вече свързан тясно с партията на стамболовистите — крилото на д-р Никола Генадиев — и вестникът излиза като негласен орган на партията, макар тя да има и официално издание — „Нов век“.

Последната статия на Симеон Радев във „Воля“ е отпечатана на 18 септември 1912 г. и след това журналистът поема войнишкия си дълг като доброволец по фронтовете на Балканската война. Така завършва първият богат творчески период на един автор, който оставя релефна диря в българската публицистика от първото десетилетие на XX в.

От ученическите прояви през втората половина на 90-те години докъм 1901 г. постепенно се формират идеите, стилистиката и тематичните насоки в публицистиката на бъдещия първомайстор на софийската преса от началото на века. В 1902 г., още студент в чужбина, той е вече зрял автор и редовно изпраща своите кореспонденции във „Вечерна поща“. През тази политически напрегната и плодовита за него година те наброяват 151. През февруари 1903 г. той се завръща в родината и 24-годишен става един от редакторите на всекидневника. Благодарение на неговото участие „Вечерна поща“ за късо време се налага като осведомен и търсен от публиката вестник. През 1905 г., след оттеглянето на С. С. Шангов (той започва да издава друг едноименен вестник, назован от публиката „Шангова поща“), Симеон Радев е вече ръководещ редактор. Трябва да се напомни, че тогавашният вестник се крепи обикновено върху две-три журналистически пера. Те дават облик с няколко статии, а страниците се запълват с късите хроники на репортерите и с реклами.

През първия период от дейността на Симеон Радев могат да се набележат пет главни струи: журналистика, театрална критика, литературна критика, художествена критика и историческа документалистика. Те вървят успоредно, преплитат се и се допълват.

Журналистическите материали от тези години обхващат почти всички вестникарски жанрове — уводни статии, коментари, репортажи, интер-

вюта, очерци, портрети, памфлети, реплики. Те отразяват идейното развитие на автора, както и нарастването на умението му да влияе върху публиката. Но което е по-важно — те са пъстър летопис на събитията у нас и по света.

В началните години (докъм 1903 г.) съвсем ясно забележими са и влиянието на революционните идеи върху разбиранията на младежа за общественото развитие, за социалните взаимоотношения, и интересът му към работническото движение. Посещенията на марксически сбирки в Женева, дружбата със социалисти, анархисти, революционери, срещите с ярки фигури като Плеханов и др. не са останали без отражение върху формирането на момчето от град Ресен в Македония, тръгнало да черпи наука в големите университети и библиотеки на Европа, за да впрегне познанията си в борбата за освобождение на родния край.

В статията си „Политическата пропаганда на Лабори" („Вечерна поща", № 237, 3 дек. 1901) Симеон Радев обобщава категорично: „Класовата борба е най-крупното явление в нашата индустриялна цивилизация. Тя е сега оста, около която се движи обществено-политическият живот." Особено ясно се проявяват възгледите на младия журналист в статията „Учителят като гражданин" (ВП, № 248, 17 дек. 1901). Написана по повод преследванията на един учител във Франция, в нея се говори за „господствующи класи", за „войската като класов институт, който застрашава работническите маси". И по-нататък изяснява своето демократично становище относно фигурата на учителя: „Въпросът за гражданските права на учителя стои още на дневен ред . . . Възприел теорията на диалектическия материализъм, той не е вече заставен да обяснява процеса на историческото развитие с неизповедаемите божии пътища; марксист — той не е обязан да споделя върху социалния въпрос идеите, изказани в енцикликите на папата или в речите на Вилхелма II по работническите ревандикации."

Не само смисълът и насоката, но и терминологията в статията говори недвусмислено за школовката и позицията на автора. Последната дума от фразата — „ревандикации" — подсказва, че в онова време, 1901 г., в нашия език още не е изкована дума за изискване, отстояване на правата и Симеон Радев прибягва до френски термин. Когато по-късно борбите на работниците се разгръщат и у нас, словесният изказ, българската форма се появява като отражение на нова реалност в социалния живот.

Българският политически водовъртеж скоро въвлича младия, нетърпелив за пряко участие в кипежа на обществените стълкновения журналист. Откъм средата на десетилетието той започва да се сближава с водачите на Народнолиберална партия и по-късно става убеден неин привърженик. Симпатията към тесните социалисти и към техните принципи обаче се запазва и после. През 1911 г. той дава подробно резюме от речта на комуниста Власи Власковски пред Великото народно събрание с благосклонен коментар.

Има няколко трайни, почти неизменни насоки, оценки и отношения, които характеризират журналистическите прояви на Симеон Радев през целия период до Балканската война.

Започнал дейността си като изразител на интересите и болките на македонските българи, той не изоставя тази своя основна тема, като печата общо за периода над 250 материала върху македонския въпрос: статии, интервюта, репортажи, профили на дейци и пр. Мисълта за останалите под робство сънародници е главен двигател за неговото вдъхновение и поради това тя пронизва и голяма част от статиите му по вътрешнополитически и по международни проблеми. Неизменно мерило за отношението му към държави,

партии, дейци е тяхната позиция спрямо Македонския въпрос и респективно към Турция. Всички, които по някакъв начин пречат на борбата за освобождение на Македония или проявяват пренебрежение към съдбата на останалото под робство население, веднага привличат неговата ненавист, стават обект на злъчни преценки, на иронични ухапвания. Затова ми се струва съвсем неуместно да бъде той назоваван „англофил" или „франкофил", „австрофоб" или „русофоб". Той е страстен патриот и му приляга само едно прозвище: българофил, родолюбец. А отношението му към великите сили се мени според тяхната позиция към реформеното дело в Македония. Понеизменно е недоверието му към Австро-Унгария поради нейните териториални домогвания към Балканския полуостров. Когато политиката на царска Русия подкрепя Австро-Унгария и заедно с нея спъва македонското освободително движение, той изказва опасенията си, че това вреди не само на България, но и на великата славянска страна.

Статиите му за политиката на Англия, Русия, Австро-Унгария, Германия, Италия, Франция спрямо македонския въпрос отразяват повеите на момента и имат съвсем конкретен характер, никога не са обусловени от някакво предпоставено отношение. А това, което прави трайни тези текстове, е писателският талант, вдъхващ дълъг живот дори в еднодневките на вестникарската продукция — нали самата дума журналистика намеква за краткотрайност (жур=ден).

Само през 1903 г. той помества във „Вечерна поща" към 70 публикации върху македонските проблеми. По времето на усилена подготовка за въстание — пролетта на 1903 г. — сам се нагърбва с трудна мисия, непосилна в днешни очи за младеж на 24 години; в продължение на няколко месеца пътува из Италия, Франция и Англия, за да спечели общественото мнение за каузата на своите поробени събратя. Това е в същност неговата първа сериозна проява на дипломат. През 1903 г. Симеон Радев не може и да подозира, че само след десет години дипломацията ще му стане професия за цели три десетилетия. Тогава той ще бъде погълнат всецяло от служебните си задължения и ще изостави перото. Но при първата си мисия младият ентусиаст е посланик на страдащите сънародници, а не пълномощен министър на правителството и разгръща неправдоподобна по енергия и по плодотворни резултати дейност: спохожда бивши и бъдещи министри, депутати, учени, произнася речи пред събрания и митинги, говорейки на съответните езици, а наред с всичко това изсипва вестникарски порой върху страниците на „Вечерна поща" — десетки интервюта, десетки репортажи от пътуването и срещите си, профили на ярки общественици от посетените държави и все с оглед мненията им за разрешението на Източния въпрос.

За усета му при подбора на лицата от политическия свят говори фактът, че двама от интервюираните френски депутати стават по-късно президенти — Думер и Дешанел. Макар да е помествал и преди това отделни интервюта в нашия печат, шумната поредица „Една обиколка по Европа" от 1903 г. е истинско рождение на жанра в българската журналистика — тъкмо тогава интервюто се налага в нашия печат. Тъй че македонската тематика дава подтик за разгръщане на дарбата у младия вестникар и за обогатяване на арсенала от професионални средства на нашата преса.

Друг постоянен белег в публицистиката на Симеон Радев от този период е ироничната дистанция. В едни случаи това е ирония при портретуването на някоя личност. В други случаи и трайно отношение към обществени групи. В трети — готовност за хумористична настройка при изображение на събитие, жест, изказване. Едва ли има в българската книжнина друг иронист

с такава широка гама, с такъв майсторлък на оттенъците, с такава обширна галерия на обектите: от коронованн глави до нашенски провинциални партизанствуващи политикани, от международни преговори със строга дипломатическа етикеция до вестникарски препирни с невинаги достолепно съдържание. Насмешката и задявките в статиите на Симеон Радев се сипят върху главите на неговите идейни противници, а нерядко и върху съпартийците му, върху министри от собствения му кръг.

Характерен пример за постоянната ирониична подплата на неговия журналистически стил е репортажът „В залата" (ВП, № 824, 3 ноем. 1903), посветен на откриването на Народното събрание. Още в началото читателят е подготвен да следи цялото събитие с насмешка и да се смее, в контраст с напомпаната тържественост на церемонията. Камертонът дава настройка в първите фрази на въведението:

„Горе галериите пълни с обичайната публика: зловещи фигури, които привечер би ви вдъхнали трепет и които в подобни дни изпъкват от незнайни места, партизани, сияющи от наивната радост на медения месец, а покрай тях млади лица, преждевременно сериозни и с нещо враждебно и болезнено в погледите."

Ироничен поглед, съпроводен с проницателно социално психологическо наблюдение, представя с няколко щриха настървената и егоистична прослойка на буржоазните политици и техните поддръжници. Но истинската ирония на дяволития репортер се развихря по-късно, когато настава върховият момент:

„Зададоха се от главните врата мустаците на г. Рачо Петрова и се чу, звънлив и тържествен, викът: „Господа, Н. Ц. В. иде!" Сакраментална фраза из бурбонския етикет и която някак странно прозвуча в това множество . . . Сетне се яви Князът. Той завървя с бавни и твърди стъпки, горд, великолепен и внушителен. И си мислех: ако тия качества стигаха на един княз, колко щастлива щеше да бъде България!"

Тия остроумни подигравки към министър-председателя с мустаците и към владетеля съвсем не задоволяват журналиста. Той се залавя да изкарикатури целия министерски съвет, след като е прибавил още една ирониична хапливост към Фердинанд: „На престола Князът седна с весело лице, малко изтощено (сигурно от трудове и грижи за България) . . ." Докато залата слуша тронното слово, от журналистическата ложа две умни очи се насочват към лицата на министрите:

„. . . г. Рачо Петров, усмихнат, със сияюща самодоволност и безоблачен оптимизъм, сетне г. Д. Петков, масивен и светъл с мургавото си лице, и който хвърляше доволен поглед върху тая камара, негово създание, което той, по подобие на бога, е „сътворил от нищо". Г-н Шишманов, със своето тънко и умно лице на естетик и философ, призоваваше ни във въображението оная утопическа република, управлявана от мъдреци, за която мечтаеше Платон. Г. Паяков изглеждаше угрижен като човек, който ще плаща разноските на всичко това."

Може би трябва да се поясни, че Лазар Паяков е министър на финансите в този кабинет на стамболовисти, а проф. Иван Шишманов е привлечен в него като министър на народното просвещение. Но камерата продължава да се движи и единствено към своя близък приятел Никола Генадиев авторът се отнася с по-доброжелателна ирония:

„Този чудесен човек намира способ да бъде духовит и когато мълчи. Подир него полковник Савов със своята строга физиономия на прусак като че ли мисли за военните подвизи, които не извърши, а на край г. Попов — Централния като че ли не мисли за нищо."

Намекът към военния министър Михаил Савов се отнася за неговото (и на цялото правителство) бездействие по време на кланетата в Македония при потушаването на Илинденското въстание, само три месеца преди описваната сесия. Тези мигновени и находчиви характеристики подсказват подготовка на ръката за портретните находки в „Строителите . . .", още преди тази книга изобщо да е замислена.

Като публицист Симеон Радев си запазва правата да бъде независим интелектуалец и главното му мерило спрямо действията на политиците да бъде ползата за България. Това обстоятелство трябва да се има пред вид при преценката на неговите творби, дори на тези от тях, които от днешна позиция изглеждат неправилни, субективни. Във формацията на личността при Симеон Радев личат белези на възрожденското родолюбие.

Най-голям брой статии — към 300 — в творческото наследство на публициста от този първи период са посветени на проблеми от живота на българското общество — политически, стопански, образователни и др. В началото на дейността му статии от този тематичен кръг се появяват съвсем рядко и зачестяват с все по-тясното му включване в обществена дейност, особено след разгрома на Илинденското въстание. До 1905 г. той пише по десетина такива статии годишно (през 1904 само една), а през 1906 г. — 42, през 1907 г. — 68, през 1908 г. — 41, през 1911 г. — 70, през 1912 г. — 32 (за 8 месеца). По този начин те изместват всички други теми и се налагат като основно гнездо в публицистиката му от края на периода, когато той става вече активен политически деец: участвува в агитация, кандидатира се за депутат.

В изобилието от произведения, спадащи към този дял, лесно доловими са някои нишки, които съпътствуват и определят отношението на Симеон Радев към персонажа на нашия политически театър от първото десетилетие на XX в.

Вкусил от свободния дух и разнообразието на френския парламентарен живот, от спокойното и разумно развитие на швейцарското общество, нашият публицист полага системни усилия да присади в некултурната и алчна за власт политиканска глутница на българската буржоазия принципите на мъдър парламентаризъм и на демокрация от европейски тип. Странното е, че главната пречка пред внедряването на подобни политически взаимоотношения са не толкова недодяланите родственици на бай Ганя, а потомъкът на последната френска династия — княз Фердинанд, внукът на крал Луи Филип. Успял да се възползува от недоволството, което са събудили диктаторските похвати на Стамболов, той го отстранява от власт през 1894 г. и след това в продължение на две десетилетия постепенно установява свой личен режим, узурпирайки народните права, прогласени от Търновската конституция.

Симеон Радев разгръща своята публицистична дейност тъкмо в разгара на борбите между Фердинанд и българската интелигенция, разслоена по своите идеи и политически убеждения, но твърде единодушна в антипатиите си към претенциите на княза. Младият вестникар започва да отправя своите критики към отделни постъпки на княза, опитвайки се да бъде безпристрастен тълкувател на конституцията. След това постепенно статиите му се превръщат ту в бурни словесни атаки, ту във фини, но уязвяващи подигравки. Така през декември 1901 г. той пише статия „Народното събрание и князът", в която разяснява отсъствието на подчиненост между тях, настоява, че двете институции са независими една от друга. Още преди това, през април, той е бил в София, говорил е пред студентско събрание и заради острите нападки към височеството е бил екстерниран в Сърбия.

През март 1903 г., все още в сравнително спокоен тон, той критикува Фердинанд в статията „Князът и българския парламентаризъм", като нарича речта му „безразсъдство". През август същата 1903 г. помества иронична бележка „Пътуванията на княз Фердинанда", през ноември използува сесията на Народното събрание, за да изсипе над княжеската глава нови насмешки. Стана дума за част от тях. В същия репортаж той сравнява Фердинанд с известен френски актьор, който играел във френската комедия „маркизите от стария репертуар". През декември 1904 г. ескалацията на тази публицистична канонада върху княза стига своя връх. Симеон Радев пише, че храни към него „съсредоточена, хладна и безгранична омраза". Това вече не са намеци, нито закачливи одраскания. Причините за надигането на такава „безгранична омраза" могат да се открият отново в невралгичния възел, определящ симпатиите и ненавистите на темпераментния младеж в онзи период — Македония. По време на въстанието и след погрома му Фердинанд изоставя без всякаква политическа (да не говорим за военна) подкрепа борците в поробения край. Той нехае за тяхната участ и решенията му в такъв съдбоносен момент се диктуват от егоистични династични интереси, съобразени с нашепванията на също толкова егоистични монархически империи.

През 1907 и 1908 г. бурята от негодувание у журналиста постихва. През 1909 г. новопроизведеното величество дори си позволява великодушен жест: помилва осъдения заради обида в печата редактор на „Вечерна поща". Но това никак не променя трайната линия на отношение към особата от страна на Симеон Радев. През 1911 г. неговият вестник „Воля" дава място на остри атаки срещу Фердинанд. Характерен е репортажът „Впечатления от провинцията" (№ 70, 2 юни 1911). Опитният журналист с лекота въвежда в атмосферата, представя настроенията на народните маси:

„Аз знаех — всички знаят, — че държавният глава не е популярен, но че ненавистта към него е взела такава остра форма, това не предполагах. Трябва да наблюдавате селяните, когато някой агитатор се изстъпи да говори против Царя: по техното лице грее една веселост, една ироническа усмивка играе на устните им и при всяка громка дума те клюмат енергически с глава . . . За Царя никаква добра дума не допускат. Самото име Цар им е непоносимо, като че ли то е събрало в себе си сумата на всичките неправди, които са ставали в България."

По-нататък в репортажа Симеон Радев прибягва до употреба на пряка реч и по този начин влага в устата на незнаен събеседник обидно прозвище, включено в подходяща разговорна стилистика:

„А сега какво иска оня синковец? Той да нарежда с кого ще се бием. Чунким за него сме правили децата си . . ."

Само след месец редакторът на „Воля" отново се занимава с особата, и то по един маниер на сдържана ирония, който действува унищожително. В статията „Цивилната листа" (№ 97, 5 юли 1911) се изобличават похватите, чрез които Фердинанд си отваря път за непрестанно увеличаване на своя доход чрез държавната хазна. В целия текст авторът се представя уж като защитник на авторитета на монарха и от тази позиция прави уязвяващи забележки:

„Достойнството на владетелите изисква да не дават те на своя народ никакъв повод, щото той да ги обвинява в алчност."

И по-нататък: „България има нужда от една ограничена монархия, но не от един компрометиран монарх."

След като острото перо на публициста изчезва за цяла година от софийската сцена, за да се замени с карабина в освободителната Балканска война,

идва момент, когато Фердинанд е изправен пред изпитание: министърът на външните работи д-р Никола Генадиев настоява Симеон Радев да бъде включен в делегацията за мирните преговори в Букурещ. Само след месеци — нов кисел хап за монарха: трябва да назначава същия свой отрицател от страниците на вестниците за пълномощен министър в Румъния. Дипломатичност ли, хитрина ли — да го отстрани по-далеч от столицата си, — но Фердинанд подписва указа. Така или иначе, това разрешение предотвратява връщането на Симеон Радев към публицистиката.

Монархът съвсем не е единственият обект за нападки и изобличения. Почти непрестанна полемика води журналистът с изданията на редица партии, порицавайки тяхната линия или отделни прояви в потока на общественото движение. Неизменно е неговото отрицателно отношение към дейността на Народната (народняшката) партия, както и към широките социалисти, към прогресивно-либералната партия, цанковистите (приемниците на Драган Цанков). Към Демократическата партия на Малинов (приемниците на Петко Каравелов) отначало се отнася изчаквателно и като че с надежда, но скоро е разочарован от техните постъпки, когато започват да управляват и от циничната им акробатика, когато падат от власт и отново са в опозиция.

Днес, седем десетилетия след отшумелите политически битки, текстовете на Симеон Радев са интересни не като показател за политическата ориентация на публициста, а като жива литературна материя. Една част от неговите статии наистина едва ли имат качества, за да излязат от ронливите страници на старите библиотечни течения на периодиката от началото на XX в., те споделят съдбата на хилядите свои събратя от останалите вестници. Но учудваща и комай загадъчна е неувяхващата действеност на поне третината от тези рожби на всекидневната преса, излезли изпод перото на Симеон Радев. Те напомнят за своето съвремие, за страстите на политическата арена, обаче в това едва ли би могло да се търси разковничето за тяхната устойчивост срещу времето, защото всяко антрефиле на кой да е вестник носи в себе си отпечатък от епохата, без да говори нищо на поколенията, дошли след повече от полувек. Тайната на публициста Симеон Радев е може би в неговия постоянен стремеж да преодолее конкретния факт, събитие или спор и да се домогне до синтез с общовалидност, до трайна характеристика на явление или личност, до релефен и същевременно лаконичен портрет и т. н.

Много често той си служи с един похват на обратна логическа връзка: започва с общото и съществено, което е намислил да каже, а актуалният повод като че се е появил само за да бъде илюстрация, пояснение. Това е трик, който съвсем не намалява остротата на внушението в момента, а същевременно възвежда този род публицистични произведения в ранга на книжовно творчество, имащо силата да надживее мига. Статията „Тостовете в двореца и сръбско-българския сговор" (ВП, № 1163, 20 окт. 1904) използува срещата между Фердинанд и крал Петър, за да подхвърли мълниеносна жанрова характеристика:

„Официалните тостове са въобще един тягостен литературен род. По отношение на естетическия вкус те съставляват — тъй да речем — част от съвкупността на организираните насилия, които държавата упражнява спрямо гражданина."

След това българският журналист — в случая той се проявява по-скоро като есеист — напомня как характерът на някои европейски монарси се отразява в облика на техните тостове:

„. . . Шумният романтизъм на Вилхелма II и неговата импулсивна и хаотическа грандомания се изразявали в гороломната бомбастичност на неговите епитети, в разюздаността на образите и в макароническата дължина на периодите му; Виктор Емануил II, мълчалив, мечтателен и скромен, показал тия свои качества в почти научната точност на своя език, в студената хармония на фразите си . . .; тостовете на Едуард VII . . . са прости, с оттенък на добродушие и изящни, без книжовна претенциозност."

Симеон Радев не крие своите антипатии и не страда от липса на самочувствие. По друг повод може да се види способността на този автор да извлече социалнопсихологическо обобщение и да го представи не чрез суха формулировка, а картинно. „Новопокръстените демократи или политическия кинематограф в България" (ВП, № 2300, 23 ян. 1908) коментира изборните резултати и сочи котерийността на буржоазните партии:

„От шумни градове и от дремящи паланки, от адвокатски писалища и от селски кръчми, изскочиха те внезапно и, вчера незнайни, те долетяха днес тържествующи и завладяха столицата."

В друга статия — „За силните партии" („Воля", № 23, 1 апр. 1911) — публицистът търси причините за политическата нестабилност и предлага наблюдение върху българската интелигенция:

„Боязлива пред задачите, които искат дълго усилие, жадна за самоизмама, тя търси за „проклетите въпроси" леко разрешение и го намира в рецептите, които не искат ни труд, ни култура, ни разум."

По наблюденията му върху политическия живот у нас, по характеристиките на отделни партии и водачи може да се съди за солидните познания на Симеон Радев в областта на общественото развитие, икономиката и др. Той често упреква партийните лидери заради тяхното постоянно нагаждане към мимолетни задачи и отсъствие на перспективна програма, на грижа за бъдещето на страната. Борбата не се води между идеи и принципи, а се изражда в постоянни ежби и люшкания, които довеждат до бързо разочарование избирателите. „За такива партии, които живеят само от грешките на другите, властуването е една смъртоносна проба" — заключава той в статията „Успеха на социалистите" („Воля", № 75, 8 юни 1911). Изборният успех на социалистите е повод за младия журналист да покаже, че има ясен поглед върху тенденциите на историческия развой. Ето как обяснява той ролята на работническата класа и на нейната партия:

„На нас прави по-силно впечатление голямото число гласове, които социалистите са получили в София и Сливен. Тук те са водили борбата начело на едно съзнателно и организирано работничество. Там е смисълът и бъдещето на социализма. Колкото антипатичен е снобизмът на някои интелигентни буржоа, които в социализма търсят едно средство за реклама, толкова естествено е щото работниците да се редят под едно знаме, което обещава унищожението на собствеността и на наемния труд. Ний не само нямаме нищо против образуването на една работническа партия, която да защищава икономическите си интереси и която да се бори за ускоряването на общественото развитие на България, но считаме, че такъва една партия ще способствува за изяснението на политическите отношения в царството, за прекратяването на тази експлоатация, която толкова често се е вършила с работничеството за цели, досущ чужди на неговото бъдеще."

В своята дейност на журналист Симеон Радев се ръководи не толкова от нуждите на момента (като изключим месеците на Илинденското въстание), колкото от изискванията за дълготърпеливо и системно възпитателно въздействие върху едно младо общество, което тепърва трябва да формира у себе си понятия за парламентарно управление, за форми и начини на борба

при насочване на политиката. Голяма част от пряко политическите му статии, за които става дума, съдържат именно такъв подтекстов елемент. Но особено настойчив е при тази почти проповеднически мисия в друг вид журналистически материали, засягащи различни области на общественото устройство. Той ги подбира из своята неизчерпаема информация за текущите събития по света, из бездънната си памет на свръхосведомен върху историята човек, за да ги превърне в пример, за да ги свърже с належащи нужди на българската действителност — съвременна и бъдеща. Така през 1901 г. в статията „Учителят като гражданин" пледира за правото на учителя да възпитава питомците си в съгласие със своите убеждения. През 1902 г. разглежда „Пазарите на труда във Франция" и сочи ползата за обществото от регулирането на работната ръка. Сходна задача изпълнява и статията „Земеделските работници в Италия", написана с нескрита симпатия към трудещите се.

Все през 1902 г. той запознава читателите си с обезправената турска жена, с необходимостта от борба срещу пиянството във войската, с „Престъпността като социален паразитизъм", със споровете около предложенията за въвеждане на развода в Италия. И ние, жители на 70-те години на XX в., бяхме свидетели на тези подновени спорове и най-после на тяхното приключване. В онова идилично и свенливо за българина време той пише за закон срещу порнографията в Белгия, за да напомни за това зараждащо се в европейското общество зло, та ако може да предпази родината си от заразата. При друг случай разглежда мерките за преодоляване на туберкулозата във Франция, тъй като проблемът тогава е крайно актуален и за България.

Дори през 1903 г., въпреки съсредоточеността си върху главните събития около въстанието, той не изоставя и проблемите на социалното възпитание. „Как се поддържат бедните студенти в Америка" изобилствува с примери, че волята на младия човек може да реши съдбата му дори в капиталистическото общество, стига да е съпроводена с постоянна готовност за труд. Самото заглавие на статията „Нужна ли е религията за народа" подсказва отношението на журналиста. Поредицата от статии „Размишления върху политическото правосъдие", както и „Всеобщата стачка като политическо оръжие" представят мисленето на либерално настроените буржоазни интелигенти.

През следващите години беседите със социално възпитателна насоченост намаляват, но не изчезват от страниците на неговите два вестника. През 1904 г. той се спира на закона за интерниране в Италия и с облекчение отбелязва, че е отменен. През 1905 г. приковава общественото внимание върху стачката на словослагателите в София и я налага като социален факт. През 1906 г. възхвалява делото на дарителите. С нарочна статия предупреждава за опасностите пред българската нация от примамките с печалби по чужбина: „Една мярка на г. Петкова против изселването в Америка". Това са само отделни примери, а статиите с такъв характер са десетки. Особено показателна за възгледите му е „Националната солидарност в културните държави". С нея той напомня, че вътрешните политически борби не трябва да пречат на всенародната кауза. Тази позиция той заема през 1911 г., в момент решителен за съдбата на нашия народ.

Кръгът от въпроси, засягащи външната политика на България, постоянно привлича вниманието на Симеон Радев. Подобни статии се наброяват около 240 през периода. Това е тематиката, която запазва строга размереност през различните години — нито бележи рязко нарастване, нито спадане. След Илинденското въстание (за Симеон Радев то е граничен психически и

творчески момент, точно както при Яворов) обсъждането на външната политика на България е една от важните задачи на перото му. През 1904 г. той написва 24 статии по разни проблеми от този кръг, през 1905 г. — 31, през 1906 г. — 36, през 1907 г. — 23, през 1908 г. — 26, през 1909 г. — 29, през 1911 г. — 32, през 1912 г. — 31. Позасилена е продуктивността през 1909 и 1912 г., когато публицистът е печатал съответно само 4 и 8 месеца. Това са две решителни за страната години. 1909 г. — с търсенето на признание за обявената независимост. 1912 г. — с подготовката на общественото мнение за освобождаване на населението в Македония от отоманския гнет.

Статиите от 1903 г. са пряко или косвено свързани с отношението на българското правителство към реформеното дело в Македония и към въстаналото през август население в този район. Естествено е, че най-често се преплитат темите България—Турция, България—съседите. Тази насока се запазва и развива особено настойчиво през 1904 г. През 1905 г. погледът на журналиста се премества по-често към Виена, където Фердинанд явно започва сондажи. Все по-активно се появява и името на Русия. Там стават революционни брожения, които дават надежди на публициста, че натискът на демократичните сили може да промени закостенялата политика на царското правителство спрямо балканските страни — статията „Програмата на руската демокрация и нашата външна политика“ и др. През 1906 г. темата Русия става централна в публицистиката на Симеон Радев. 1908 г. е твърде пъстра и напрегната. Освен постоянните анализи на отношенията ни със съседите вещият коментатор разглежда международното положение на нашата страна в няколко статии: „Австрийската дипломация и българските интереси“, „Русофилството на „русофобите“ (полемика, в която напомня, че той не е никакъв русофоб), „Българското правителство и английските предложения“ и др.

Показателна низходяща линия бележи интересът на журналиста към вътрешнополитическия живот в различни чужди държави. През първата година на неговото редовно участие в пресата — 1902 г. — това е главната му тема: отпечатва 71 статии, посветени предимно на Франция и на Турция. От 1903 г., след завръщането му в България, цифрата спада на 20 до 30 статии и от 1908 г. нататък се задържа на около 10 годишно. Все по-малко са събитията в чуждите страни, които представляват според Симеон Радев полезен опит за българското общество.

Особено ядро сред публикациите за чужбина образуват кореспонденциите от Русия. Той прекарва там няколко месеца в началото на 1906 г., привлечен от бурята на революцията, и помества в 46 броя на „Вечерна поща“ разнообразни материали: портрети, репортажи, интервюта, статии. Във всички тях намира начин дипломатично, със сдържан тон, да изрази отрицателното си отношение към реакционната върхушка около престола на империята и показва нескрито уважение, симпатия към различни фигури из средите на революционерите или на опозиционните групировки.

Като журналист с многостранна дарба и необозрими познания Симеон Радев постоянно наблюдава световната политика — взаимоотношенията между великите сили, както и техните постоянни опити да наложат опеката си над малките държави. Относителното тегло на този тематичен кръг в неговото творчество е също значително — към 180 публикации. И тук се забелязва постепенен спад: през 1902 г. — 35, през 1903 г. — 13, през 1904 г. — 37, през 1905 г. — 37 и след това по 7 до 10 статии годишно. Дори най-бегло описание на този вид произведения би отнело много страници, защото проблематиката е пъстра и променлива.

През първите години на своята дейност Симеон Радев пише редовно статии по икономически въпроси. Те не са многобройни (около 30), но са важни свидетелства за широтата на неговия поглед, за компетентността му в различни области.

През първия си творчески период Симеон Радев разорава със замах нови терени в българския всекидневен печат. Но той не се задоволява с откриването на непознати кътчета от обществения живот, на неподозирани още у нас проблеми, които утре ще почукат на вратата, а като всеки талант разчупва жанрови граници, нехае от стилистичната скованост на българския печат в началото на XX в., съчетана с разюзданост от хулителство. Тепърва ще се разкриват от историците на българската публицистика неговите заслуги и приноси.

През първия си творчески период Симеон Радев създава около 1200 статии. Но зад това общо обозначение се крие рояк от жанрови кръстоски, макар сам авторът да определя цялото си журналистическо творчество като „уводни статии". Наистина голяма част от произведенията на Симеон Радев излизат на първа страница и ако се съди по оформлението, биха могли да бъдат наречени така. Но текстовете с нищо не напомнят днешната представа за уводна статия. Неговите текстове в същност са коментари, беседи, памфлети, обзори, а най-често смес от няколко жанра.

Освен статиите през първия си период Симеон Радев осъществява 76 интервюта (често със силно примесен репортажен елемент), написва 52 очерка за личности от цял свят и от различни професии, успявайки в три-четири страници да създаде образа и да представи главното в характера и в делото на своя герой, публикува 40 репортажа от всякакви събития у нас и в чужбина (включително за конгреса на циганите в София). Броят на информациите е нищожен — 5. Освен всичко това през 1911 г. той издава брошурата „Начала и искания на Народно-либералната партия", която представлява може би единствен образец за детайлно разработена програма на буржоазна партия у нас в онова време.

От направения тематично-жанров обзор личи, че в продължение на десетина години Симеон Радев успява сам да изпълнява функциите на почти всички отдели в съвременния вестник. Но не това е най-удивителното, а трайността на голяма част от тези предназначени за кратък живот текстове. Освен другите им качества — осведоменост, стилистично разнообразие (въпреки езиковите грапавини), страст, иронични интонации, хумор, разработване на съществени въпроси и т. н. — тези произведения носят отпечатък от сливането на авторовата с народната съдба. Това са последни отгласи от възрожденския дух в българската интелигенция. Националната катастрофа през 1913 г. попарва надеждите на цялото поколение и повратът в пътя на Симеон Радев също е отражение на този общ процес. Творческият импулс на публициста и историографа секва за известно време.

Като театрален критик Симеон Радев се проявява още в самото начало на своята дейност. През декември 1901 г. той печата две рецензии: за „Хъшове" от Вазов и за постановката на „Ученичка" от Жан Жулен. Известно е неговото уважение към Вазов и защитата, която прави срещу отрицанията на д-р Кръстев. Затова трябва да оценим принципността му на критик и неприкосновеността на неговия критерий, освободен от всякаква домашна снизходителност. Той не скрива, че представлението е приличало на водевил, и след това прави вещ анализ на поведението на публиката.

Рецензии за постановки Симеон Радев пише отново чак през 1905 г. — за „Новела д'Андреа" от Фулда, за „Галеото" от Жозе Ешегаре и за „Бой на пеперуди" от Зудерман. След това: през 1906 г. за „Златното руно", от

Пшибишевски, през 1907 г. — за „Крал Лир“ от Шекспир и за „Отегчителното общество“ от Пайерон. През 1911 г. завършва театралното си рецензентство с интересна социолого-политическа статия — „Успехът на „Бориславˮ като знамение на времето („Воля“, № 3, 8. 3. 1911) — и отново дава реална преценка за пиесата. Той не се поддава на общото патриотично увлечение, а остава строг ценител:

„Успехът на тази драма е не само безподобен: той е изумителен. От две години насам „Бориславˮ владее столицата, шествува победоносно из провинцията и дава на един равнодушен към художествената красота народ шумно упоение . . . Ето една пиеса, която е неловко построена, в която действието е мудно, лицата почти безплътни, психологията повърхностна, езикът безцветен, една пиеса, в която не отсъствува, разбира се, дарба, но която няма никакво блестящо качество; — с какво тя завладя духа, сърцето и въображението на народа?“

Симеон Радев се опитва да обясни тази загадка и предлага наблюдения, които надхвърлят своята пряка задача:

„Преди всичко живият интерес на нашата публика към близката и далечна история на България. Нашият народ е на кръстопът. Във всичките негови вярвания, завети, навици на мисълта и на чувството има криза. Пред това, което руши старата структура на обществото и стария склад на традиции, той е слисан, защото това, което се съзижда, му е невидимо и защото няма вяра в тия, които го водят. И той чувствува нужда да обърне очите си назад, да види с що се е борил в миналото, как е оцелял. Той търси източниците на своето битие и пропастите, покрай които е минал. Едно откровение чака той от историята, една национална вяра, една опора. Публиката тича на „Бориславˮ с нещо от онова трептуще очакване, с което в средните векове католическите тълпи са се блъскали пред най-прочутите религиозни мистерии, давани на народа на коледа и великден.“

Позволих си този дълъг цитат, за да добие читателят представа за тази своеобразна смес от социална психология, политика и театрознание, която поднасят статиите на Симеон Радев. Той следва донякъде класическите образци на европейската критика. Разглежда драматургията, след това анализира постановката, работата на режисьора, преценява играта на актьорите. Но почти никога не пропуска да изкаже и своите впечатления от публиката, от нейните вкусове. Подходът му като критик по театрални въпроси се различава от импресионистичния му маниер в литературната критика. Рецензиите му за театъра са подчинени на системно разглеждане и по-строга доказателственост. И в този дял от своята дейност той се стреми да внедрява по-висок вкус, напомня за изпълнения на знаменити световни актьори, въвежда във всекидневния печат проблеми на културата, пренебрегвани от повечето вестници в онова време.

Литературнокритическите статии на Симеон Радев, създадени през първия му творчески период, са малко на брой, но тяхното значение за развитието на литературното мислене се оценява високо. В същност това е единственият дял от творческото му наследство, който е издаден, анализиран и осъзнат, включен в динамиката на културната ни история.

През 1931 г. Д. Б. Митов публикува статия, в която поставя критическите прояви на Симеон Радев над всичко друго, написано от него. Редица критици през 60-те и 70-те години също изтъкват заслугите на първия борец срещу естетическия догматизъм у нас.

В настоящото почти библиографско описание на произведенията на Симеон Радев трябва да се посочи, че ранните му отзиви за книги се появяват през 1904 г. и имат по-скоро политически, отколкото литературен характер:

един разглежда творба на французина Виктор Берар за Македония, друг — две книги срещу пруската казарма, които предизвикват скандал в Германия, трети — брошура на сръбския политик и дипломат Света Симич за „балканските работи". През 1905 г. се появява спонтанният отклик „Вечерта на Българан". От този момент започва пълното разминаване на мненията за пътищата на нашата култура между Симеон Радев и Боян Пенев, който отхвърля „литературата около Българан".

Първия „литературен силует", както сам той го определя, Симеон Радев публикува през 1906 г. в сп. „Художник" и той е за французин — Жан Лорен. Следващият е за Г. П. Стаматов през 1907 г., пак в „Художник", а през 1965 г. препечатан в книгата „Погледи върху литературата и изкуството и лични спомени". Също през 1907 г. се появява и шумната студия „Д-р Кръстев като литературен критик", която има вече свое утвърдено място в литературната история. През същата плодоносна 1907 г. той поднася и статия за Джозуе Кардучи, а тъкмо тогава е започнал да пише и първия том на „Строителите". През 1909 г. излиза в „Художник" и текстът на неговата сказка пред софийския дипломатически корпус „Българският селянин според някои наши писатели". Това е едно от първите и решително утвърждаване на Елин Пелин в българската критика. В същата годишнина излиза и статията „Сонетите на Пол де Шеврмон за Изток и за България". С това литературнокритическите статии на Симеон Радев се изчерпват. Те са само шест, но проправят пътина за нов подход и пораждат множество последователи в продължение на десетилетия.

В сп. „Художник" Симеон Радев се проявява и като пътеписец, и като есеист, макар да е създал само по едно произведение от тия жанрове. Пътеписът му за Русия отразява погледа на опитния журналист и умението да се синтезира, характерно за социалния психолог. Есето „Политическото красноречие в България" е творба без предшественици в нашата книжнина. Тя е донякъде прелюдия към „Строителите", но същевременно е самостоятелно явление с изключителна стойност, фрагмент от ненаписаната история на българското ораторско изкуство.

Като художествен критик Симеон Радев винаги е бил ценен в средата на професионалистите. Но това не е попречило и досега да бъде недооценена неговата пионерска роля в тая област: той започва да пропагандира у нас изкуството на импресионистите в първите години на XX в., когато те още воюват за признание в останала Европа. Чрез статиите на Симеон Радев нашата живопис получава тласък и възможност да се изравни с най-революционните артистични постижения в момента.

За разлика от повечето свои теми и жанрове, които Симеон Радев изоставя напълно след своя първи период, интересът му към работата на художниците не престава и през втория период.

Пробил пътя на поредица от нови жанрове в българската книжнина още в самото начало на своята дейност, Симеон Радев създава през първия си творчески период и книгата „Строителите на съвременна България" (т. I—1910, т. II—1911). Едновременно историография и литература, тази книга подхваща традиции от „Записки по българските въстания" на Захари Стоянов, без да вплита мемоарна съставка. „Строителите на съвременна България" е нов вид жанрова организация. Определението документална историческа хроника, което най-често се дава на това произведение, само отчасти разкрива неговата същност.

Но историческата тематика навлиза в творчеството на Симеон Радев значително по-рано. През 1902 г. той публикува две обширни статии, които бележат началния момент от зараждането на интерес към миналото у мла-

дия журналист. Първата разглежда един епизод от историята на Екзархията: „Българските владици в Македония и европейската комисия в Цариград през 1880". Този проблем е все още актуален и през 1902 г. Но втората статия има по-далечна от тогавашните борби тематика: „Един английски дипломат върху румелийския преврат. Преписката на сър Уйлям Уайт. Окупацията на Източна Румелия. Руската политика. Румъния и България". Това е първият кълн, който постепенно ще се разраства, за да се оформи замисълът на „Строителите" някъде към средата на периода. Заслугата на тази статия пред българската наука е значителна — тя открива един важен източник, без който не може да мине и до днес никой изследовател. В книгата „Англия срещу Русия на Балканите. 1879—1894" (1972) от Андрей Пантев преписката на У. Уайт е най-често споменаваното свидетелство.

При подробно разучаване на публицистиката от първия период и на текста на „Строителите" ще се забележи как двата паралелно осъществявани потока в творческата дейност на Симеон Радев взаимно си влияят и се обогатяват. Но това е работа на бъдещето.

Когато обличa военните дрехи през есента на 1912 г., публицистът едва ли е подозирал, че се разделя със своето любимо занимание, което в продължение на десет години е запълвало дните му с възторжен труд. Но тръгвайки да изпълнява своя патриотичен дълг, срещу неизвестности и риск, той оставя зад себе си дело, достойно за щедрата му дарба и способно да му осигури трайно място в българската култура. До известна степен днешната оценка за личността и творчеството на Симеон Радев се основава на създаденото от него през този първи период. И то само на част от създаденото. А съдбата е била стъкмила на този необикновен човек още нечакани поврати и богати плодове за неговото перо.

За някои художествени тенденции в „Строителите на съвременна България“ от Симеон Радев

Бистра Ганчева

В сложния и привличащ — колкото спорен с концепциите си, толкова богат на внушения — труд на Симеон Радев един раздел заема особено място — разказът за бунта на русофилите в Силистра и Русе през 1887 г. Намира се в края на т. II — самия финал на книгата. След като в продължение на стотици страници се е старал да внуши русофобските си идеи, авторът възвеличава тъкмо хората, които загиват за русофилските си убеждения. И ги възвеличава така, че и до днес книгата му остава едно от най-сигурните свидетелства за себеотрицанието и жертвеността им.

Това не се дължи на промяна или еволюция във възгледите на Симеон Радев. Десетилетия след излизане на книгата той е стамболовист и последовател на Либералната партия, какъвто го виждаме по страниците на „Строителите“. Не може да се говори и за непоследователност, защото „русенският метеж“ е напълно отречен от него и смазването му е оценено положително. За водачите на бунта е приведено мнението на Стамболов, което С. Радев напълно споделя — „хора халосани и замаяни“. И въпреки това достатъчни са само няколко страници за осъждането и разстрела им, за да се обезсилят изцяло подобни определения. Русофилите действуват с точна цел и с пълно съзнание за риска, на който се излагат. И когато не успяват, не променят разбирането си. Тъкмо „безумието“ им ги сродява с „лудите глави“ отпреди Освобождението, на които се дължат толкова славни и трагични страници от българската история.

С. Радев е оставил и пряко свидетелство за отношението си към русенските метежници:

„Питали са ме понякога също кога при описване на толкова героични или трагични събития съм бил аз сам развълнуван. Отговарям: при описване на разстрела на метежниците в Русе. Един млад писател ми каза преди една година, че като чел тези страници, се разплакал. Просълзен бях и аз, когато ги пишех. Това бяха противници на моите идеи и аз осъждах техните действия. Но хора, осияни от миналото си: Олимпий Панов, секретар на революционния комитет в Букурещ, офицер от опълчението на Шипка, увенчан със слава на Сливница; Атанас Узунов, героичният защитник на Видин; Тома Кърджиев, член на русенския таен комитет и устроител на въстаническата чета от Червена вода — 1875 г. Това е една от фаталностите в българската история: да гинат такива хора и аз, като пишех за трагичната им смърт, оплаквах и тях, и своя народ.“[1]

[1] С. Радев. Как замислих и написах „Строителите на съвременна България“. — В: Строителите на съвременна България. Т. 2, С., 1973, с. 652—653.

Няма никакво съмнение относно искреността и истинността на това признание. От гледна точка на *творбата* обаче то не изчерпва въпроса за отношението на Симеон Радев. За миналото на русофилите, което според изказването е единствената причина за симпатиите и почитта му към тях, в тази глава се говори много малко. Авторът го носи в съзнанието си, но не го включва в творбата. И въпреки тази пестеливост, а и въпреки непестеливо поднесените отрицателни оценки образите на майор Узунов, Олимпий Панов, Тома Кърджиев и другарите им предизвикват реакция, много близка на отношението, което и авторът посочва в признанието си. Те наистина са сред най-доброто, което българският народ е имал — силни духом храбреци, способни да умрат за идеята си, и над всичко — предани патриоти. Те не се нуждаят много от някогашните си заслуги, за да бъдат възвеличени: държането им пред съда и пред смъртта, трагичната им обреченост, по-силна дори от волята на могъщия Стамболов — това са факти не от миналото, а от „сегашното време" на произведението, от развиващи се „пред очите на читателя" действия. Истината се откроява сама — русофилите действуват, *продължавайки да бъдат* това, което са били. Някогашният героизъм на Узунов край Видин твърде добре приляга на сегашното му решение „да рискува главата си" срещу правителството, на гордото му саморазжалване, на последните му думи преди разстрела. Тези разновременни постъпки плътно очертават *непрекъсната линия* на поведение, неповлияно от обстоятелствата.

А и за самия автор някогашният героизъм на русофилите не е единствената причина да оплаква трагичната българска съдба, която винаги отнема първо най-добрите. Миналото безспорно присъствува в респекта му към героите, но в течение на разказа отстъпва пред настоящето. В страниците за разстрела „осъждането на техните действия" не се чувствува. Поведението им сякаш по обратен път се връща върху съзнанието на автора и удвоява гореста му. Героите наистина осияват — но не с миналото, а преди всичко с настоящето си.

Отношението на Симеон Радев към русофилите — това е не оценката на политическия им противник, а *обективно съдържащата се в изображението оценка*. Произведението по свой път отвежда автора до истини, противоположни на собствената му истина.

Може би най-добра представа за наложилата се над автора оценка може да даде една подробност в края на разказа за разстрела. След като великолепно е показал контраста между загиналите с песен осъдени и стъписаните екзекутори (някои от тях дори не смеят да се доближат до труповете), С. Радев завършва: „А капитан Шиваров излезе пред ротата и я поздрави за отлична служба." Тази фраза звучи унищожаващо саркастично.

Може да се заключи, че *показаното* от Симеон Радев невинаги съвпада с *казаното* от него. Героите му се изявяват по своя логика, която понякога не се покрива с оценките му, а в отделни случаи може дори да им се противопоставя. При изграждането на образите в „Строителите на съвременна България" въпреки цялата непокътната автентичност са влезли в действие и други закони — законите на самото изображение, *художествените* закони.

Отдавна е отбелязано, че книгата на С. Радев не е само историческа хроника. Тя е и произведение на изкуството — основен носител на художествените тенденции са човешките образи.

Още със започването на „Строителите" Симеон Радев е имал ясна представа за характера на книгата си. Научната добросъвестност, хронологичното осветление на събитията и дори историческите обобщения не са му

били достатъчни — за това свидетелствува например известният факт, че той се е отказал от труд като „Инвентар на политическите идеи в България след Освобождението“ и се е насочил към област, „където можеше да намери задоволство и успех всичко онова, което носех в себе си — мисъл, въображение и чувство“[2]. На събитията, за които разказва, той гледа с погледа на художник. Това личи и от начина му на писане:

„Най-напред за композицията. За първия том беше лесно. Самите събития определяха отделните глави. Голяма мъка ми създаде вторият том. Събитията се развиваха разпръснато; сцените ставаха в София, Търново, Шумен, Варна. Разговорите се водеха едновременно от много места. Трябваше всичко това да се тури в ред.

Контрапревратът съдържаше сам по себе си всичките елементи на една историческа драма — действие и диалог. Не зная обаче дали съм успял добре да го предам“ (с. 652).

Няма съмнение — С. Радев не само е схванал, но и се е стремял да конструира произведението си по художествените очертания на нещата. Постиженията са в хармония със замисъла. Още заглавието набляга не върху „строежа“, а върху „строителите“ — т. е. върху хората, в чиито действия и съдба историята се осъществява и оглежда. Много от фактите, които умело и системно са събирани и проучвани, оживяват не сами за себе си, а в едно човешко поведение, като част от дейността и характеристиката на някой държавник. Често героят изпъква чрез, а и над събитията.

Както е известно, повечето дейци, за които С. Радев пише, не са били негови съвременници — „строителството“ на съвременна нему България съвпада с най-ранното му детство. Образите си той гради не по лични впечатления, а ги пресъздава въз основа на исторически материал. Ето хода на работата му:

„Имах си система. Разглеждах поотделно всички черти в характера на човека, когото трябваше да опиша, както те са били изразени в това, което е вършил, говорил и писал и каквото е било казано за него. Търсех да доловя съществените и истинското, да го свържа в едно единство и от него да излезе един исторически образ. Понякога бързо успявах, понякога трябваше да мисля не с часове, а с дни, докато най-после си кажа: „Да, това е“ (652—653).

Симеон Радев *търси и стига* до героите си, озарен от *откритието си* за тях. Това е в същността си *творческо вникване* в един човешки образ, ново негово сътворяване. То е еднотипно с творческия акт на някои от най-големите майстори на художествената биография в европейската литература — Андре Мороа или в по-ново време — Анри Перюшо. Когато разказват за работата си, и двамата очертават два етапа в нея. Първият е проучването на материала — документи, спомени на съвременници, обстановка, творчество — проучване пълно, педантично, безкомпромисно изчерпващо. Вторият етап, в същност творческият, е от момента, в който роденият от материала човешки образ започва да диша, да пулсира, когато авторът е *видял* героя си — *и* го открива, *и* го създава.[3,4]

От своя страна това сътворяване на историческото лице възлиза към един по-общ принцип на документалната литература, формулиран от П. Палиевски — принципа на пеленгатора:

„Фактите се разполагат на голямо разстояние, но мислено се пресичат в една точка и напипват неизвестен център. Макар да не виждаме в

[2] С. Радев. Как замислих и написах . . . , с. 646.
[3] А. Перюшо. Изкуство и съдба. — В: Животът на Ван Гог. С., 1973, с. 18—19.
[4] A. Maurois. Aspect de la biographie. Paris, 1928, p. 62, 118.

този случай истината в лицето, присъствието ѝ става ясно, поне ние сме убедени в нея, и въображението подсказва останалото. Често така се осъществява възстановяването не само на лица, но и на човешкия смисъл на цели събития."[5]

При такова сътворяване въображението не може да не играе роля. Тъкмо то най-вече доближава портрета на историческата личност до художественото творчество. Има обаче и съществена разлика. При историческия герой въображението не може да се отклони от първоначалните дадености. То минава през документирани факти, негова територия са само празните пространства между установените опорни точки на материала — съединявайки тези точки, то очертава целостта на характера. Това е проучващо, реконструиращо въображение, чрез което образът оживява и увенчава делото на биографа и портретиста.

Разбира се, това не е единственият път за създаване образ на историческо лице. Биографичното изкуство от Плутарх и Светоний до наши дни не може да се изчерпи с него. И все пак това е пътят, който е отвел едни от най-големите майстори до най-големите им постижения. Него следва и Симеон Радев.

Художествените тенденции в „Строителите" могат да се открият и другаде. Не са редки случаите, когато дребни събития, кратки жестове, мигновени „снимки" на героите могат да носят много съдържание, да „натежат от значение". Цялата горест на читателя, пък и на автора, от съдбата на русофилите може за миг да се съсредоточи в онзи незабравим момент, когато раненият Узунов на носилка е отведен в съдебната зала, съпровождан от ругатните или съчувствените бележки на хората по улиците. Без да изменя на достоверността на случката, авторът все пак влага в нея много „субективна стойност".

Крачка от историята към литературата е и самото наличие на житейски подробности и лични характеристики, които чисто историческото съчинение по правило не би допуснало. Симеон Радев им открива широко място в книгата си и с това я прави по-вълнуваща.

Художествените тенденции в хрониката, макар да я отдалечават от историческите съчинения, не се отразяват върху нейното единство. „Строителите" е монолитна творба, която поглъща и художественото, и историческото повествование, без това да предизвика нестройност. Коя е причината?

Би следвало да се напомни, че историческият разказ съдържа в себе си възможности да се превърне в художествен. Според Мороа дори „чистият" историк при очертаване на един герой е длъжен да прокара основните линии на характера и личността му — и ако е достатъчно голям като учен, вече твори като художник.[6] Но това не обяснява всичко. В книгата на Симеон Радев са налице не само отделни художествени елементи, а последователно прокарани *художествени тенденции*, които предизвикват чувствителни промени в жанра на труда му. „Строителите" е *и* историческа хроника, преглед на една епоха, *и* художествена картина на същата епоха, средище на мощни творчески инвенции. Явно има нещо, което не само проправя път на тези инвенции, но разширява правата им дотам, че създава възможност за „двувластие" с принципите на историческото изложение. Може ли да се намери онзи елемент *от структурата* на творбата, който осигурява това странно съжителство на политическа хронология, историческо обоб-

[5] П. В. Палиевский. Документ в современной литературе. — В: Литература и теория. М., 1980, с. 148.

[6] А. Мороа. Цит. съч., с. 62.

щение, „мисъл, въображение и чувство“? Кое превръща общите потенциални възможности на историческата проза в конкретна, реална предпоставка на самата творба?

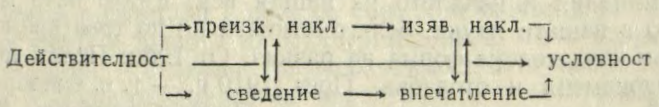
Въпросът се свежда до една на пръв поглед незначителна особеност, с която обаче Симеон Радев се противопоставя на двувековната българска историческа традиция — употребата на изявителното наклонение.

Историческите съчинения на български език, особено за отдалечени събития, се пишат последователно в преизказна форма. Тя изразява действителната отдалеченост на автора от фактите, неговата несвидетелска позиция. В това отношение почти не се забелязва промяна от „История славяноболгарская“ на П. Хилендарски до излизащата в момента „История на България“.[7]

Симеон Радев още с първата фраза на книгата си — „Берлинският договор *биде* подписан на 1 юлий 1878 г.“ — въвежда категорично изявителната форма на глагола. Неволно се създава впечатление за свидетелство на автора — впечатление, което властвува до последната страница. От друга страна, по протежение на хрониката става несъмнено, че авторът не е очевидец на всички събития, за които разказва. Изявителната глаголна форма е езиков израз на *условна авторова позиция*, неадекватна на действителната. Това дава решителни последици върху цялата книга, върху самия начин на излагане на фактите, а и върху възприемането им. От една страна, обектът на историческия разказ се доближава максимално до читателя — непосредственото въздействие се засилва, защото *сведенията* за събитията се превръщат във *впечатления* от тях. От друга страна, тъкмо тези „впечатления“ напомнят, че историческият материал не е свидетелски представен, че се борави с него. Фактите не са изгубили своята достоверност, но представянето им не е подчинено само на тях — то има и свои пътища, дори свои закони. Наред с автентичността на възпроизведеното се изисква и убедителност на възпроизвеждането — нужна е художествена убедителност.

Книгата на Симеон Радев не се е придвижила към изкуството дотам, че по израза на Ленин да не претендира да бъде действителност. Но тя вече не е само историческо съчинение, на което да са достатъчни фактическа добросъвестност и исторически поглед върху нещата.

Схематично представено, преустройството на историческия разказ приема следния вид:

Линията на развитие от действителност към условност се развива успоредно и чрез отделните моменти. Тя се пресича с резултатите от частичните промени — в крайната точка свършва и процесът на преустройството.

Изявителната повествователна форма усложнява и образа на автора. От една страна, повествователят, който ни превежда през събитията на новоосвободена България, е несъмнено Симеон Радев — с личното му отношение и оценка за нещата, със собствените му идеи, прозрения и пристрастия. От друга страна, разказвачът в книгата позиционно не е равен на него. Зрителното поле на този разказвач е по-широко, отколкото на обик-

[7] Спорадичните изключения — например в учебника по история за X и XI клас — са частен случай, който не се отразява върху общата тенденция.

новения историк, то може да обхваща факти, характеристики, подвизи и ужаси от „простата човешка драма", която по израза на Вапцаров не намира място в „томовете грамади" на историята. Условната авторова позиция увеличава материала, който има достъп до „Строителите". От друга страна обаче, тези разширени територии се ползуват и със своя автономия — в тях животът се движи не само по волята на автора, а и по собствени закони. Случаят с русофилите е най-характерният.

Художествените тенденции хвърлят светлина и върху друг, често разискван въпрос — защо въпреки толкова възражения, които могат да бъдат отправени, въпреки многото корекции, които съвременници и потомци правят на оценките на Симеон Радев, книгата му има неотслабващо влияние върху читателите. Една от причините е, че в нея се усеща естественото самодвижение на живия живот, което е сърцевината на всяко произведение на изкуството. Разбира се, художествените тенденции не я обхващат изцяло, но са толкова силни, че на места влизат в единоборство с политическите убеждения на автора.

Така езиковите форми се свързват с особености от всички елементи на книгата — герои, авторов образ, развитие на действието, оценки за изложените факти, дори обсег на фактите. Тази дълбока взаимна зависимост между нивата „по вертикалата" на творбата е и причина за така често — и така справедливо — възхвалявания неин изключителен стил. Малко е да се каже, че езиковите й форми са блестящи — в този блясък просветват искри и от дълбочините й.

Засега не могат да се посочат свидетелства за съображенията на Симеон Радев да се спре на изявителната повествователна форма. Като се има пред вид обаче френското му образование и голямата му привързаност към френската литература и култура, не може да не се посочи силното влияние на изтъкнати историци и мемоаристи на Франция, които са и писатели (у нас често са правени съпоставки между С. Радев и Мишлè). Във френския език не съществува преизказно наклонение и дистанцията между разказвач и събития, описани, без да са видени от него, не се отразява в специални морфологични форми. Това подсилва свидетелските моменти във френската историческа литература, които са оказали влияние и в българската творба на френския възпитаник — между другото и в избора на изявителното наклонение.

Следва да се има пред вид и българската повествователна традиция от края на миналия и началото на нашия век. Както вече многократно е отбелязвано в нашата наука, белетристиката ни по това време плътно се придържа към свидетелска форма на разказ. От Елин Пелин нататък тази форма се видоизменя и отслабва. През 1910 г. — т. е. едновременно със „Строителите" — излиза и антологията на Пенчо Славейков „На Острова на блажените", чиято подчертана и дори демонстрирана условност в характеристиките на островитяните е едва ли не предизвикателство срещу традицията на достоверния разказ. Дали едновременната поява на тези две книги — колкото различни една от друга, толкова еднакво изправени срещу традицията — не може да се разглежда като показателен признак? Дали те не отговарят на една още смътно съзнавана, но вече възникнала нужда от по-свободна, по-раздвижена, по-различна от досегашната художествена проза? Това обаче е въпрос, на който литературната наука тепърва ще търси отговор.

Подвързачов и традицията

Надежда Александрова

Ако се съди по отреденото място на Димитър Подвързачов в литературната ни история, поставянето на подобна тема би било неоправдано. До такава степен на него се гледа като на фигура с периферно литературноисторическо значение, че в академичната „История на българската литература" името му се споменава само като на редактор на сп. „Звено" (т. III, с. 726, 826).

Наистина Димитър Подвързачов не издава своите стихотворения приживе, но това съвсем не може да бъде аргумент (както не е за Димчо Дебелянов и мисля, че сравнението е напълно уместно) за премълчаване на неговото участие и принос в развитието на българската поетическа система. Защото освен обединител на своите събратя по перо в кръжеца около сп. „Звено" самият той е „звено" в българската литературна традиция. Подвързачов-баща е личност — явление на своето време. Той е до такава степен негов съвременник, че голяма част от творбите му сякаш са се разтворили в злободневието, в непретенциозната литературна закачка на деня. За този тип присъствие в литературния момент е характерно бързото отмиране и забравата, когато е лишено от съзнание за гражданска и творческа отговорност, когато липсват естетически принципи. Строгата взискателност към себе си и обществото и голямата отговорност към съвършенството на словото са основни черти на неговото гражданско и творческо поведение. Неговата етична ценностна система е сродна с тази на възрожденския тип творец, защото е съчетала в себе си съвсем неудачната за своето време човешка скромност и широта на културните интереси с възрожденски просветителски патос и съзнание за необходимост от духовно приобщаване на народа ни към постиженията на европейската и общочовешката култура.

„Какво да пишеш? Всичко хубаво е написано — трябва само добре да се преведе." Тази фраза на Подвързачов ни разкрива неговото своеобразно самообричане на таланта в служба на чуждите музи, което, както знаем, се е проявявало не само в делото му като преводач, но и като отношение към литературните събратя, които е преценявал като по-талантливи от себе си.

В социалното си поведение поетът се е ръководел от принципа за необвързаност с каквато и да било идейно-политическа доктрина. Изживял т. нар. криза на „лявото поколение", той възприема гледната точка на необвързания, като запазва правото си на критика и безкомпромисна гражданска присъда. Скептицизмът му, стигащ до пълно безверие в доброто, е възможната крайна точка на съзнанието, закърмено с възрожденските нацио-

нални добродетели и социалистическите идеали на младостта. Защото Подвързачов не е в състояние да се самоизолира и затвори в проблемите на „аза". Мисълта и сетивата на този поет са открити за действителността и проблемите на неговия лирически герой са проблеми на неговия съвременник и на човека въобще.

Но дори и очевидно признати като приносни страни на неговата литературна дейност, каквито са преводаческата, публицистичната, сатирата му, все още не са дооценени и равностойно включени в националното ни духовно наследство. Ако погледнем на неговото преводаческо дело например през ракурса на традицията, непременно ще открием просветителския му патос, така характерен за преводите през Възраждането и първите десетилетия след Освобождението. Фактът, че превежда чрез руски (като „Дон Кихот" например), както и образците от европейската класика, към които се насочва, го свързва с просветителската линия, начертана още от Петко Славейков и Добри Войников. Интерес представлява и начинът на „побългаряване" на класическите басни от Езоп до Лафонтен и Крилов, в които поетът талантливо актуализира класическите мотиви и проявява безпогрешен усет за съвременните им аналогии, заявявайки и своята почит към традицията.

В басните и сказанията на Подвързачов, обединени като разкази на Кючук Хасан, типичната за жанра алегоричност своеобразно е пречупена през фолклорната притчово-разказвателна традиция, в която анекдотът по правило обединява хумора и поуката. Алюзията със съвременността е съвсем конкретна, алегорията е открита и недвусмислена. Басненото творчество на Подвързачов е характерен момент от развитието на този жанр в нашата литература. Мисля, че една от неговите своеобразности е особената връзка с жанровата традиция — активно присъствуваща в актуалното му мислене и като критерий, и като обект на пародиране, заявена и преодоляна едновременно.

В голяма степен това важи и за неговата лирика — тази най-съкровено същностна страна на творчеството му, останала закодирана някъде по средата между неудържимата лирическа реакция, идваща отвътре (белег на таланта), и задръжките на присъщия скепсис (белег на ума), между нежеланието за включване в поетическия канон на времето и съзнанието за невъзможността на подобно бягство. И като резултат — пародиране и самопародиране на лирическото начало, ниски естетически самооценки на лирическия субект, преднамерено изтъкване на версификационния момент за сметка на идейно-съдържателния.

Определят хумора на Подвързачов като лирично обагрен, а лириката му наситена с ирония. Подчертават виртуозните качества на стиха му, а в крайните изводи се солидаризират със собствената му самоирония и му отнемат качественото своеобразие. Къде е мястото на Подвързачов в традицията, в развитието на българската лирическа поетика, какви са онези особености на неговия лирически герой, които характеризират творческата му значимост и присъствие? Нима само с мъдри съвети влияе той на поети като Дебелянов, Лилиев, Смирненски?

Животът, а, струва ми се, творчеството още по-малко търпи съвети и менторски тон. За какво влияние става въпрос? Естествено той е влияел с личното си литературно поведение на строга взискателност и отговорност към словото. Но този отговор не е достатъчен, без да е подкрепен с нужната почит и доверие към неговите текстове. „Подвързачов е даровит човек, който никога не прояви напълно таланта си — пише Георги Райчев, — от една страна, поради тежки условия на живот и, от друга, разяждан от вътрешната си хамлетовска „подвързачовщина" . . . Димчо и Николай бяха разкрити

сами на себе си чрез Подвързачов, Димчо взе силата и горчивината, а Николай чувството на дълбока нежност и скръб."

Трудно ми е да се съглася с първата част от цитираните думи на писателя, защото и в тях се прокрадва не само трудно приемливият количествен критерий за таланта, но и онова отношение на самия Подвързачов към собственото му творчество, което той неособено трудно е внушавал и на съвременниците си. А що се отнася до влиянието му върху Лилиев и Дебелянов, то фигурира като факт предимно в спомените на съвременниците му и почти не надхвърля най-общите констатации.

Ще се солидаризирам с писателя, съвременник и приятел на поета, с някои изводи в тази посока. Но не с формулата „взеха". Защото буквално може да се „вземе" тема, мотив, да се повлияе с поведение, с настроение, с размисъл, дори със светоотношение. Това са онези подвижни, взаимно проникващи се елементи на творческия процес, които са неизбежни при творческото общуване. Става въпрос за онази органична проява на творческата индивидуалност, която е иманентна и собствена територия, която очертава приноса в развитието и мястото в традицията. Това, с което Подвързачов разчупва канона — и традиционния, и съвременния му, — е неприсъщото за българската поетическа система до него сливане на тъжното със смешното, на сериозното с шегата и иронията. Това разчупване е качествената особеност на Подвързачовото литературно присъствие, защото е органична проява на онзи скептицизъм в светогледа му, в който по присъщ само за него начин се пресичат възрожденският порив към доброто с невярата и съмненията на съвременника му.

До Подвързачов в българската поезия лириката и хуморът са класицистично несъвместими жанрове. Това потвърждава и най-беглият поглед към предшествуващата го традиция и съвременната му литературна ситуация. И у Вазов, и у Пенчо Славейков границата между сатирично-хумористичното, епичното и лирическото е ясно очертана по силата на градивните процеси, съпътствуващи развитието, обособяването и натрупването на опит в областта на жанровете. Този факт, както и възрожденски установената йерархия на естетическите категории, а не толкова определени норми изключват тяхното смесване в литературната реалност. Едва в модернизма на Яворов, установявайки родството му с Бодлер, откриваме срещата на българското художествено съзнание с онези въпроси на битието, които разклащат йерархията на установените ценности, и в творчеството му зазвучават в най-високите гами на трагичното. Гео Милев определя Яворовото страдание като израз на колективното, общонародното, а Атанас Далчев подчертава неговата патетичност. Обикновено тези две оценки за Яворов се противопоставят, а днес биха могли да се възприемат като взаимно допълващи се. В Яворовата „литературна личност", акумулирала ботевско-вазовско-пенчославейковската традиция, се проявява присъщото месианско начало, съзнанието за особеното място на твореца в живота на нацията. В Яворовото творчество това начало отбелязва своя патетичен завършек — органично изживян и философски осмислен. Неслучайно в поезията на един Траянов месианските мотиви вече звучат декларативно, външно. Настъпателният процес на девалвация на националните идеали в периода след Освобождението и времето на войните налагат преоценка на стойностите във всички области на битието и изкуството. Процесите на откъсване от реалността и приземяване са спираловидни и двупосочни с установена зависимост от „забавеното" и „ускорено" социално и духовно развитие. Духът е „притеснен" от българската реалност. В своите същностни прояви в периода на войните той вече не може да бъде патетичен. Бунтът и страданието, до-

стигнали своето върхово напрежение в творчеството на Яворов, в поезията на Лилиев и Дебелянов, са трагично уравновесени, сведени до осъзнати човешки състояния. Трагичното раздвоение между полюсите на духа и битието у Яворов при Лилиев и Дебелянов се изживява в тъжно примирение, изразено в контрастно-противоречиви копнежно-носталгични настроения. Откриваме друго естетическо равнище на себепознанието, в което изненадата не предизвиква стрес, защото е очаквана, припозната. И ако приемем, че у Лилиев и Дебелянов трагичното страдание е ориентирано към копнежно-носталгичното начало и примирението, в лирико-хумористичното присъствие на Подвързачов ще установим появата на своеобразния Яворов антипод. Т. е. връщане по спираловидния ход на кръговото развитие — ново смесване на ценности и категории на т. нар. ниско естетическо равнище на хумористичното със сериозното, на тъгата с шегата и иронията в техните обикновени делнични човешки измерения.

У Подвързачов сатирикът не се противопоставя, нито се разминава с лирика, той само внася чувството за лирична мярка, предпазва версификатора от самоцелно стихоплетство, определя неговото собствено физиономично и относително автономно в съвременната му езиково-стилова ситуация.

Мястото на Димитър Подвързачов като обединител на една млада литературна генерация не е случайно. Освен обаяние и ерудиция той очевидно е внушавал духовен респект и с други качества на личността си. В едно писмо до Лилиев Ангел Каралийчев го нарича философ (архив „Николай Лилиев", НМБЛ), а в понятието „баща" неговите приятели влагат патерналистично отношение, което може да има само духовен смисъл. Постепенното замиране на лирическото начало у Подвързачов и сякаш обсебването му от сатиричното е резултат не само на житейските обстоятелства. То, както и при Лилиев, е и психологически, и духовен проблем. За разлика от Лилиев обаче то не идва от съзнание за изчерпване на възприетата естетическа доктрина, от съзнание за вече казана своя дума в поезията. Свързан много посилно с родната поетическа традиция, Подвързачов се оттласква от нея по рационален път благодарение на мисълта, която у него предхожда и подчинява лирическата емоция. Ако сравним пиететното му отношение към традицията (вж: Спомени и статии в „Избрани произведения", 1981) с лирическото й пародиране, парадоксът е само външен и той изразява логиката на неговото декадентство, което съдържа в себе си повече самоирония, отколкото ирония.

Животът си върви по своите закони,
ни аз, ни ти, уви, не можем го догони.
. . . . . .
животът скача, рита, реве, рущи, събаря,
ни мисли, нито пита . . . (Що искаш от магаре?)
А аз стоя отсреща — печален романтик —
и ту се важно блещя, ту тих надавам вик:

— Ей, господине, стига! С това си поведение
ме туряш в недоумение! . . . . . .
. . . . . .
Не можеш ли, за бога, да се държиш прилично?
Ти будиш в мен тревога и чувство сатирично!

У Подвързачов границата между пародията и автопародията е вътрешно нестабилна, преливаща една в друга, свързана и подчинена на отношението

между лирическото и сатирично-хумористичното в неговото художествено съзнание. Никак не е трудно, излизайки от тази очевидност, да открием в неговата пародия елементи на автопародия и обратно. Ето например „Българска литература" е една чиста пародия и творбата, възприета сама за себе си, сякаш изразява само негативното и дистантно отношение на нейния автор към традицията. В нея поетът пародира романтичното като естетическа ценност в българската литературна традиция чрез неговото разминаване с читателя. Оттук произтича избраната театрализирана диалогична форма на композицията, в която характерните двустишия на всеки от поетите предизвиква съответно междуметие — отклик у читателя, изразяващо последователно безразличие, неразбиране, подигравка, байганьовски смях. Но доколко театрализирането е само външен формален белег, е въпрос на днешния читателски усет, който в това театрално (диалог и театрални ремарки) може да открие не драматургическа, т. е. дистантно превъплъщаваща се гледна точка, а лирическа. Това, разбира се, може да се получи, ако творбата не се възприема изолирано, а в контекста на времето и Подвързачовото литературно присъствие. В същност неговият герой (печален романтик) се идентифицира с традицията и от тази позиция открива невъзможността за равностоен диалог със своя съвременник.

Пенчо Славейков (сияе).
Изпях симфония на безнадеждността
и пролет заживях във есента . . .
Читателят (прозява се).
Е, та?
Яворов (демонично-тъжно).
Във бездни, висини — еднакво да страдайш.
Аз страдам. О, тълпа — ти нищичко не знайш.
Читателят (чеше си тила).
Кво кайш?
Трайнов (маха ръце).
В недогорял ефир душа ми сълзи лей,
и хризолитен стих нашепва ми и пей.
Читателят (трие очи).
Я глей! . . .
Кирил Христов (бие се в гърдите).
Чрез мен на този народ зорницата изгря,
но не го стопли тя, нито пък го сгря.
Читателят (хили се).
Тю, бря! . . .

Отмирането на лиричното начало у Подвързачов и тържеството на сатиричното е търсене на път към диалог със съвременика и своеобразен отказ от диалог със самия себе си дотолкова, доколкото лиричното го предполага и изисква.

В съвременния прочит на Подвързачовата лирика, който цели да открои нейната естетическа автономност в традицията, неминуемо натежава пародийното начало, което съединява в цялост привидно несъвместими противоположности. Но в тъжния хумор и печалната пародия на Подвързачов художествената равностойност на сериозното е безспорна. То е глъбинна същина на неговото художествено съзнание с корени в Яворовата традиция, от която поетът последователно се разподобява и отдалечава

чрез декадентско[1] интерпретиране на познатите мотиви — живот, смърт, любов, самота, нощ, слепота, полет, падение, бездна, обреченост, предначален грях и т. н. Неговото поведение се определя от предварителното познание за нещата и то звучи в стиха му като „неизречена присъда": „в глъбините на нещата бил съм аз, преди да бъда". В същината си този духовен проблем крие нежелание за обръщане назад, в което прозират както обществено социални, така и лично автобиографични причини, свързани със сиромашкото детство на поета. На „цъфтящата рай долина" — детството у Яворов, Подвързачов може да противопостави само мрачното познание за сегашното. Яворовата нощ и Яворовите безсъници претърпяват вторична лирическа интерпретация, в която, лишени от емоционалните трусове на откритието, зазвучават безименно и кротко. Между многото примери ще се спра на стихотворението „Лютня", което илюстрира характерната трансформация на Яворовото страдание, своеобразно загатната и в сецесионното заглавие.

Грехът си аз не зная.
Неизлечим, той тъне далеко в мрачините.
И ето, аз блуждая наяве и насъне
и пипам сляп стените — началото и края . . .

Аз нямам слух, ни зрение, ни вяра, ни мечти —
великото презрение в душата ми пламти.
На мрачни приношения душата ми е храм, —
великото презрение гори нетленно там . . .

Презирам безбройните глуми на слепи съдби
и людските чувства, и думи, и знойни борби.
Презирам спокойните песни на жалки раби
и людските мъки безвестни, и бойни тръби . . .

. . . . . .

Аз не чувствувам пресита — нито жажда.
Мен се никой не обажда, ни ме пита.
Стон без ехо, аз замирам . . . и се губя.
Ненавиждам или любя — аз презирам.

Аз съм сам посред смрачени небосводи.
Никой път — уви! — не води къмто мене.
Аз не търся — не намирам и не губя.
И когато смъртно любя — аз презирам.

Когато Яворов казва: „Аз страдам. И в самозабвението на труда, и в саморазяждането на покоя . . .", възприемаме и вярваме на тази поетическа декларация като на откритие, разтърсващо и вледеняващо съзнанието. Докато Подвързачовото: „И когато смъртно любя — аз презирам" не е откритие, а установяване на една от възможните (не най-добрата) маски на неговия сплин. Тя губи и поради своята стилово формална несамостоятелност, от повторението на познати синтагматични конструкции.

Но от тъжното до смешното, казват, крачката е само една. Колцина успяват да я направят или като я направят, да улучат посоката? За Подвързачов именно тази крачка е откритието — смешното се оказва най-добрата маска на неговия сплин. Но с установяването на тази истина пробле-

[1] Понятието „декадентско" е употребено не в неговия традиционно негативен (свързан с обществено-социалния упадък на късното буржоазно общество), а в исторически смисъл на естетически спад.

мът за естетическата пълноценност на неговото творчество все още не е решен, защото хуморът му е родствен генетически с хумора на Лилиев и Дебелянов. Той се ражда в една и съща литературна и социална среда, в една и съща духовна атмосфера. Този анализ може да докаже също, че всеки от тримата автори независимо от „родовата" близост помежду им притежава и съхранява своя художествена територия по своему издръжлива на съвременните ценностни критерии. Оказва се, че Подвързачов, който подтиква Лилиев и Дебелянов към създаване на хумористични творби, остава в тяхната сянка въпреки очевидното си предимство на сатирик. Това предимство трудно би се установило на нивото на конкретните литературни текстове, в които хумористичното по сроден и за тримата поети начин се преплита със сериозното, тъгата, иронията и самоиронията. Нужно е да се отдалечим от конкретното и да потърсим мястото на хумористичното в художествената система на тримата поети. При Лилиев и Дебелянов то е регламентирано от традицията. И при тях, както например у Вазов и Пенчо Славейков, хумористичното е строго разграничено от сериозната поезия, просто няма достъп до нея. То е другото лице на музата, нейната необходима реакция или каприз. Известно е, че Лилиев и особено Дебелянов са гледали отвисоко, да не кажем несериозно, на хумористичните си творби. Такова е било и отношението на Подвързачов към тях. Очевидно в ценностната система на поета и неговите съвременници, в това число и на най-близките му литературни събратя, традиционната йерархия на категориите и особено по отношение на хумористичното е актуална и действуваща. Това се превръща в историческа предпоставка и причина за дългото разминаване на Подвързачов с оценката по достойнство. Самият той не включва свои творби в антологията, която съставя заедно с Дебелянов през 1910 г. Петнайсетина години по-късно и Гео Милев не само го отминава в своята антология, но и в знаменития ѝ предговор не споменава името му дори сред епигоните. Критиката мълчи, стиховете му, носещи марката „хумористично", сякаш потъват в периодичния печат на времето заедно с басните, фейлетоните, афоризмите, литературните му фрагменти . . .

А хумористичното у Подвързачов не е просто една от проявите на таланта, както е при Лилиев и Дебелянов. То е светоотношение, органична вътрешна необходимост на лирическото „аз", неговото наистина качествено своеобразие. Хумористичното у Подвързачов непрекъснато търси своите превъплъщения както във възможностите, които предлагат присъщите жанрове (басня, фейлетон, приказка, хумористично стихотворение), така и вън от тях. То прави пробиви в естетически неприкосновената (според традицията) територия на лиричното. Поетът е създал малко чисто лирически творби. Защо? Днес отговорът, че не е имал време от преводи и публицистика, е неубедителен, защото вече въпросът се отнася до една затворена във времето художествена система, и този отговор трябва да се търси вътре в самата нея. Причината за „бягството" на поета от лириката е психологическа. Тя е резултат от своеобразната драма между съзнателния избор на хумористичното като позиция и светоотношение и постоянната мисъл за естетическата непълноценност на този избор. Тази т. нар. драма е приемала вида, формулиран от съвременниците му като „хамлетовска подвързачовщина", а днес тя изглежда като разминаване на героя със самия себе си по причина на времето. Това разминаване приема особено демонстративен израз в хумористично-тъжната интерпретация на мотива за равносметката от извървения житейски път. На Вазовата увереност в безсмъртието на творчеството, на Яворовия неистов копнеж по реализация на духовните сили, на Дебеляновата тъга по недостигнатия идеал Подвързачов противопоставя най-

делничната, уж хумористична, а в същност гротескно-тъжна представа за своето „безсмъртие“:

Живота си изтърколих без бури —
прост зрител на вседневното борбище.
Едничкият ми дял бе: коректури!
И все това докрай световни би-ще.

Ще бъда вечно земен гост — туй значи —
и смъртната тревога ми е чужда:
на онзи свят е всичко в ред, така че
от мойте коректури няма нужда . . .

(„Моето безсмъртие“)

Време е в своеобразните превъплъщения на хумора и тъжната ирония и самоирония в поезията на Подвързачов да се види достойното му собствено място в развитието на българската лирическа поетика; да се види, че отношението на поета към предходниците му — Вазов, Алеко Константинов, Стоян Михайловски, Пенчо Славейков, Яворов, Георги Кирков, е отношението едновременно на пиетет и разграничение; че творчеството му е стремеж към търсене на собствена територия, която да изразява и защищава вътрешната устойчивост на избраната нравствена позиция, чийто скептицизъм се основава на вярата и любовта към конкретния човек и неговия малък голям свят.

Неслучайно ранният Смирненски тръгва от Подвързачов (което доказва Вихрен Чернокожев в дисертацията си, посветена на поета) и естетически узаконява новите превъплъщения на хумористичното в българската поетическа система. Общо взето, тъжният хумор и веселата тъга, така присъщи на човешкото ежедневие, изискват сякаш особени сетива от поетите, за да добият тези черти на битието художествено право на съществуване.

Времето присъди това право на Подвързачовата поезия.

Първи сборници със социална поезия

„Лъчите на поезията“ и „Към свобода!“ — съставил и наредил Георги Бакалов

Жельо Авджиев

Появилите се преди осемдесет години стихотворни сборници „Лъчите на поезията“ и „Към свобода!“ — 1901, 1902 г., могат да се смятат за първите значителни поетични сборници-антологии в българската литература. Наистина и преди това, през 80-те и 90-те години, излизат отделни сборничета, христоматии, читанки, песнопойки и т. н., но те са или предназначени главно за деца и съдържат както стихове, така и разказчета и сценки, или са строго подчинени на училищните програми и изисквания, или имат съвсем ограничено предназначение поради малкия брой песни, маршове . . . Затова по обем и избор на застъпените български и чужди поети, по общия замисъл и концепция при съставянето и „наредбата“, по дълбокото (придружено с изострено чувство за съвременност) разбиране за социалното предназначение и идейно-естетическата роля на стиховете в сборниците и т. н. — потвърдени по-късно от широкото въздействие върху читателите или от оценката на съвременниците — „Лъчите на поезията“ и „Към свобода!“ действително са първите сериозни, значителни наши поетични сборници-антологии.

И като такова голямо, непознато дотогава в литературния ни живот явление сборниците не само изпълняват отлично практическите си социално-възпитателни цели и задачи, но се превръщат и във факт, от който може да се съди за дотогавашното състояние на българската поезия (вкл. и на „преводаческото изкуство“) и (косвено) за равнището на литературнокритическото мислене, и за единството, но и за несъвпаденията между възприетите естетически принципи и конкретната литературна политика в създаващия се социалистически литературен фронт.

1

Главните заслуги за това забележително дело, разбира се, принадлежат на съставителя Георги Бакалов. Неслучайно той стига до идеята за съставянето на сборниците. Най-напред това дело е момент, и то твърде съществен, от разностранната дейност на Бакалов като неуморим и вдъхновен пропагандатор на социализма — сборниците влизат в арсенала от средства за просвещаване и класово осъзнаване на работниците. На второ място, съставянето на сборниците е резултат от живото, активно отношение на публициста и редактора Георги Бакалов към художествената литература, нещо като

венец на дотогавашните му литературно-организаторски усилия, в които вече се чувствува и темпераментната позиция на ценителя на поетични произведения.

Още като студент в Женева (1891—1893) с многобройните си дописки, статии и . . . стихове в сп. „Ден" и в. „Работник" Бакалов не само изказва мнението си по организационни и идеологически въпроси на социалистическото движение, но засвидетелствува и първите си интереси към поетичното слово. И още по-съществено (за случая) — като сътрудник и редактор на социалистическите издания той се свързва с по-голямата част от правещите началните си стъпки прогресивно настроени млади поети и белетристи, като сам допринася за тяхното ориентиране към социализма, насърчава ги и им помага с отпечатването на първите им работи.

Така в редактирания от него сливенски „социалистически вестник" „Работнически другар" (1894—1895) той привлича за сътрудници Ц. Церковски, А. Страшимиров, Д. Полянов, Ст. М. Попов, Ив. Андрейчин (Оцеола), В. Недин, Карас-Идеалист (д-р Михо В. Михов) и др. Вярно е, че всички тези млади поети и белетристи са сътрудници по същото време на „Ден", „Дело", „Социалист", „Другар", а по-късно — на „Ново време". Но че за сътрудничеството им в „Работнически другар" (преди това за „Работник" и „Сиромашки защитник", след това — за „Ден" и „Социалист") са били специално търсени и привличани от Г. Бакалов, че им е поставял и конкретни, творчески „поръчки", говорят редица писма и други документи от онова време: писмата на Ц. Церковски, К. Христов, П. К. Яворов до Г. Бакалов,[1] неговите собствени спомени за техните първи преводи и стихотворения.[2]

Вероятно Бакалов ще е имал подобни връзки и с Ив. Андрейчин, с Д. Полянов и други млади поети. Но едва ли е необходимо да се търсят повече доказателства. Няма никакво съмнение в това, че Бакалов пристъпва към съставянето на сборниците с непосредствена „съпричастност" към текущия литературен живот, с пряко „свидетелствуване" за търсенията в посока на социалистическата поезия. Не говорим за общата осведоменост върху националната ни поезия (минала и настояща — тогавашна) на Бакалов, по която той се нарежда сред най-ерудираните български литератори и публицисти.

Освен това за правното и етическо „подсигуряване" на участието и на други автори в сборниците Бакалов установява контакти и с всички повъзрастни и утвърдени български поети и писатели: Иван Вазов, Константин Величков, Стоян Михайловски, Михалаки Георгиев и др., от които получава писмени разрешения за включване на техни произведения в сборниците. Оказва се, че съставителят е проявил добър усет и предвидливост, защото веднага след появяването на „Лъчите на поезията" не закъсняват и обвиненията в „ограбване" на поетите и т. н. Тук безспорно е помогнал и немалкият вече опит на Бакалов като съставител и издател на популярни сбор-

---

[1] Тези писма, както и писмата-отговори, с които разрешават на Бакалов да препечатва техни творби, са запазени и се намират в Бакаловия архив в Москва — Централний государственный архив литературы и исскуства (ЦГАЛИ), ф. 1033, а. е. 12, 13 и др. (вж. и публикацията в „Септември", 1959, кн. 7). Пред опасността архивът му (съдържащ много и изключително ценни документи от нашето и международното работническо движение, писма от български и чуждестранни дейци, от български писатели и т. н.) да бъде унищожен или изгет от полицията Бакалов го изпраща през 1935 и 1936 г. в Съветския съюз.

[2] Възпоменателен лист Г. Бакалов, 1947; Ж. Авджиев. Г. Бакалов — литературнокритическа дейност. С., 1959, с. 183, 264, 277, и др.

ничета и книжки, излезли като десетки номера на няколкото библиотеки, които още от 1894—1895 г. (библ. „Работнически другар"), но особено след 1897 г., след установяването си във Варна започва да издава: „Работник", „Библиотека на научния социализъм", „Народно четиво", „Книжки за народа", „Почивка", „Библиотека за самообразование" . . .[3] „Лъчите на поезията" и „Към свобода!" са номера (№ 3 и № 5) от библиотека „Почивка".

Що се отнася до изявите на Бакалов като ценител-критик (все с оглед на предварителния въпрос за подготовката на съставителя), трябва да се каже, че те до тези години са още твърде малко и се ограничават в няколко неособено значителни статии и рецензии, далеч неотговарящи на неговото започнало вече „врене" в литературния живот. Едни от първите му отзиви-съобщения са за излезлите през 1895 г. две книги на сливенския културен и литературен деец Стефан Гидиков — Венко,[4] за несполучливите опити на неизвестните Д. Майкин, Хр. Карапетров и др.[5] С много по-сериозни констатации и изводи и с характер вече на критическа статия е отзивът на Бакалов (псевдоним Базаров) за стихосбирката „Трепети" (1897) на Кирил Христов. Макар сам да е допринесъл за кратковременните социалистически увлечения на поета, да му е давал не една творческа „поръчка" и т. н., Бакалов се обявява (малко преди Д. Благоев и Д. Димитров) рязко срещу новонастроената муза на младия поет, възпяваща „пазарските" чувства — „плътската и чувствена любов, която се продава на тържището за няколко лева". Иронизира го за изпразнения от социално съдържание „потресающ" поетичен повей, като го нарича „погнусяющ" и определя категорично съдържанието на сбирката — „умствена пустота и гнусно сладострастие".[6]

Все пак и в тези кратки и информативни рецензии бъдещият критик демонстрира стабилен (сравнително взето) литературен вкус и определена — материалистическа, революционно-социалистическа — насока на възгледите, критериите и предпочитанията си, без които трудно би осъществил грандиозната си задача по съставянето на сборниците.

Първият сборник — „Лъчите на поезията", съдържа около 300 (297) отделни стихотворения или откъси от по-големи произведения с „граждански мотиви" на 86 (50 български и 36 чуждестранни) поети, разпределени в 10 раздела с твърде интересни и симптоматични заглавия: „Поезията", „Неволия", „Песни на труда", „Пролетно възраждане", „Позиви", „Около религията", „На кървавия бог", „Политика в стихове", „Хумор и сатира", „Смесна китка". Само броят на авторите и произведенията, стъписващи и днешните читатели и съставители, ни отвежда към една сякаш непосилна за отделен човек и изключително трудна събирателска работа, надхвърляща познатите национални мащаби.

А разпределението на този огромен поетичен „материал" говори както за разбиранията на Бакалов за поезията въобще, така и за конкретното ѝ идейно-възпитателно въздействие. Впрочем и мотото на заглавната страница — стихотворението „Поезията" от Надсон, преведено от К. Христов, което завършва със стиховете

---

[3] Много популярни са били например „Майска читанка" (статии, разказчета, биографийки) (1899), съст. от Г. Г. (Гаврил Георгиев) и Г. Б. (Г. Бакалов), и „Буквар за работниците" (1900), съст. от Г. Бакалов. Те са отделни номера на библ. „Книжки за народа".

[4] Социалист, 1896, кн. 27. Рецензентът (подписан с БАК) посочва в най-общ смисъл познавателната стойност на едната (повеста „Съседи") и слабата поетична форма на другата (сбирката „Звукове и картини").

[5] Ново време, 1898, кн. 12; 1899, кн. 2 (псевд. Базаров).

[6] Ново време, 1898, кн. 4.

Поезията днес е в скърбите едни,
Поезията е в борбата за свобода, —
Във градовете шумни е днеска, братко, тя,
Поезията е на брата ни в теглата . . .

също така показва „гледната точка" на съставителя.

Но за по-общите си концепции и за по-утилитарно-практическите цели на сборника се спира специално и подробно в обширния „Предговор". Още след началните думи — „Лъчите на поезията" представлява един сборник от стихотворения с граждански мотиви" — съставителят бърза да посочи, че целта и предназначението на „такъвзи" сборник е да бъде средство в ръцете на работническите организации, читалищата и клубовете, учителските дружества, дори „земеделческите дружби", както и на „всякакви с демократически тенденции организации", които действително желаят да помогнат за „духовното пробуждане на работните маси". И той е убеден, че това ще се постигне, защото нищо не прави такова силно впечатление, „както стихът — със своята ясна, гладка и отсечена форма". А и вън от тези организации, с техните „колективни мероприятия" — вечеринки, утра и т. н., сборникът щял да достави „не малко сладостни минути на ония любители на изящната литература, които в нея дирят не празни звуци, а любов към справедливостта и възвишени стремления".

Несъмнено твърде всеобхватна и демократична, едва ли не „единофронтовска" е основата, върху която се изгражда адресатът на сборника — нещо несрещано в литературно-организаторската практика на социалистическия литературен фронт в онези години. Освен това съставителят уместно и сполучливо свързва социалното с естетическото, с емоционалното въздействие. Разширявайки естетическата основа на своята „гледна точка", Бакалов твърди, че изискването „изкуството заради самото изкуство" било вече „осмяно" у нас, че „гнусенето" от „тълпата" и „подлата сган" било „анахронизъм" . . . И заради това всички даровити творци бързали „да поднесат своя талант в услуга на благото народно", да превърнат поезията в „закрилница" на онеправданите и потиснатите, а самите те да станат техни . . . „вождове". А ролята на поета като „народен пророк и вожд е само за завиждане" . . . , дори онези, в чието творчество темите за „любовта, природата и веселбата" обикновено засланяли гражданските им творби, сега, след извеждането на тези творби в сборника, щели да се почувствуват по-близки до работните слоеве . . . Едва ли е необходимо след осем десетилетия да се коригират и допълват някои неточности в разсъжденията на съставителя — например за „анахронизма" (?) на индивидуалистично-формалистичните проповеди или за „всеобщото" желание на поетите да направят поезията си „закрилница" на потиснатите, и то към 1900 г. . . . Те биха могли да се обяснят с желанието на социалиста да представи мечтите и надеждите си . . . за действителност. Но мисълта, че след събирането на социалните им стихотворения творците ще се почувствуват по-близки до народа, заслужава най-сериозно внимание.

Бакалов има съзнание, че събраното и напечатаното в сборника няма еднаква художествена стойност, „еднакво достойнство". Но поместените работи отговаряли на поставената задача. Съобщава още, че значителна част от събрания материал ще влезе във втория сборник, че не разкривал псевдонимите на автори и на преводачи, тъй като самите те не са направили това, че съзнателно избягвал даването на сведения за това, откъде са взети отделните творби, за да не се увеличи обемът, че при разпределението и гру-

пирането на стихотворенията се водел и от практически съображения (полесно да се открият творбите) и т. н.

И като изразява благодарността си към всички поети, които му дали писмено съгласие да използува техните произведения, а се извинява на онези, с които не успял да се свърже, и при очевидното задоволство, че след излизането на сборника всички можели да черпят „с две кривачки" от „съкровищницата" на гражданската поезия, Бакалов завършва своя предговор: „Пущам „Лъчите на поезията" със страстно желание да си пробият те път в широките народни маси и с напътствието: огрейте, о, лъчи на поезията, страданията на рода човешки и нека техният ужасен вид възбуди благороден гняв против вековните несправедливости, които тежат върху работния свят; утешете страдалците, като им покажете, че теглото не е вечно, като осветите пътя на тяхното освобождение; вдъхнете вяра и кураж на борците за благото световно; разгонете бръчките, възрадвайте сърцата, усилете гордата човешка свяс и издигнете могъщата мускулеста ръка на работния народ, за да въдвори рая на земята."[7]

Тези вдъхновени и ненуждаещи се от „дешифриране" крилати думи, като разкриват в синтезирана, малко назидателна и емоционално-приповдигната форма естетическото кредо на съставителя, потвърждават още един път пламенната му любов към трудовия народ и вярата в по-щастливото му бъдеще, основани тук и на едно високо разбиране за благородната и обновителна мисия на поезията.

От кои български автори е взел Бакалов стихове за „Лъчите на поезията"? Като социалист и поради това застъпник на социалистическата, революционната поезия той естествено търси най-напред нашите социалистически или увлечени в социалистическите идеи поети и изобщо творците, свързани с народа и неговите борби. Така Цанко Церковски — започнал поетичния си път като социалист и дотогава (1900) все още нескъсал напълно със социалистическото движение — е представен с 19 стихотворения, Иван Андрейчин и Христо Венковски (Пунев) — с 6, Ст. М. Попов — с 5, Иван Кирилов (Castel) — с 2, Димитър Полянов — с 1. Има стихотворения и от Ив. Радославов, Гр. Лютаков (Чешмеджиев), Д. Подвързачов, Ив. Арнаудов и от съвсем неизвестните, но появили се в печата в последните години на XIX в. М. Теофилов, Н. Въйвъзов, В. Ив. Ненов, Храбрий (Д. Филов), Ялпухов (А. Ив. Драгостинов) и др. Безспорно съставителят е събрал възможно най-пълно всички онези творби, които в продължение на близо едно десетилетие са били отпечатани в периодиката или в отделни книги и които са „вапцани" (по собственото определение на Бакалов) със социалистическа боя.

И най-общият поглед върху тези стихотворения (разбира се, и на тях, и на останалите работи в сборника тук не би могло, а и не е нужно да се правят детайлизирани оценки и литературни характеристики) показва, че те, макар да отговарят на поставените задачи и цели, са, общо взето, на средно художествено равнище, а в някои случаи и под това равнище. Съвсем очевидно е, че в желанието да се намери и покаже преди всичко и главно социално-гражданската — борческа или състрадателна — основа на стихотворенията издигането на преден план на практическите нужди на много места е довело до снижаване на поетичния критерий. Затова са попаднали и съвсем наивни и слаби в художествено отношение стихове. И то не само от млади, заразени от социалистическата „епидемия" поети, но и от утвърдени (макар и като белетристи) автори — Л. Каравелов, М. Георгиев, даже

[7] Лъчите на поезията. Варна, 1901, с. 6.

А. Константинов и др. Естествено бележките и тук — при всичкото неудобство, че се правят с такава късна дата — са от най-общ характер. А колкото до това, че все още са малко значителните, художествено силните творби на социалистическите и на увлечените в социализма поети, причините трябва да се търсят, казано пак най-общо и схематично, и в историческите (особеностите на ускорено-забавеното социално развитие и характера на социалистическото движение), и в литературните (липса на традиции в социалистическата литература, по-скромните дарби на поетите-социалисти и т. н.) условия.

Необяснимо или по-скоро неоправдано остава обаче отсъствието в „Лъчите на поезията" на Христо Ботев. Вярно е, че в края на сборника, в специална „Бележка" Бакалов обяснява, че стихотворения от Ботев не били включени, защото: „1. Ботевите стихотворения вредом се знаят наизуст и 2. Пет от тях (а именно: „*Борба*", „*Молитва*", *Дялба*", „*В механата*" и „*Обесването на Левски*") вече съм поместил в друга една сбирка, неотдавна излязла под заглавие „Работническа песнопойка". Останалите пет Ботеви стихотворения, които също имат траен характер (а именно: „*Патриот*", „*Гергьовден*", „*До моето първо либе*", „*Елегия*" и „*Хаджи Димитър*"), ще бъдат поместени във втория сборник."[8] Все пак повторното представяне на Ботев — и при тези уговорки, и при това уважение към етиката в издателско-редакторската практика — само би повдигнало стойността и представителността на сборника. Същото може да се каже и за Георги Кирков с неговите „Песен на труда" и „Работнически марш" независимо от това, че и те са били отпечатани в „Работническа песнопойка".

Изглежда, Бакалов е недооценявал първите стихотворения на Димитър Полянов, щом като в сборника има само едно негово стихотворение („Quosque tandem"). Разбира се, Полянов не е събрал стиховете си в книга, но още в 1896 г. се е появило стихотворението „Срутените кумири" (както и няколко други) — може би най-подходящо за „Лъчите на поезията". Наистина стихотворението, както и четири други работи на поета са отпечатани във втория сборник „Към свобода", но понеже не съществуват обяснения за съображенията и принципите, въз основа на които е ставало разпределението на творбите в двата сборника, за много от разделите на „Лъчите на поезията" Поляновите стихотворения са напълно подходящи. Само би се увеличило значението и художествената тежест на сборника, ако по-широко е бил представен и Яворов (все още свързан в онези години със социалистическото движение), а не само с три стихотворения („Буря", „Градушка", „Май"). И, обратно — ако е било намалено „присъствието", и то със слаби стихотворения, на автори като Ст. М. Попов, Въйвъзов, Венковски, Храбрий, Ялпухов и др., сборникът е щял само да спечели.

Когато Бакалов се обръща към поети като Ц. Церковски, К. Христов, П. К. Яворов и др. (свързани на младини със социалистическото движение и установили приятелски връзки със самия него) за писмено разрешение да използува техни творби, всички те дават (това се разбира от само себе си) с готовност съгласието и писменото си разрешение. Яворов даже нарича идеята му за „Лъчите на поезията" „прекрасна". И без да е необходимо да привеждаме доказателства за всичко това (писмата им са запазени), заслужава да се посочи, че като по-близки на съставителя те му правят конкретни предложения: какво да включи (Церковски предлага да му изпрати „смешни, усмивателни" стихотворения, които били „най-много достъпни" и „любими"

[8] Лъчите на поезията (1901), с. 277.

за млади декламатори;[9] как да назове сборника (К. Христов не харесва „Лъчите на поезията" между другото и затова, че стихотворенията с граждански мотиви у нас били „много слаби по форма", и предлага: „Напред!", „Истински песни", „Позиви", „В редовете на борбата");[10] как да използува публикуваните вече стихотворения . . . (Яворов го моли „да не закача" работите му в „Ден" — „Пред тъмничний зид", „Пролетна жалба на орача", — „защото без една коренна преработка не са за пред света").[11]

Много по-сложни, но пък с по-голяма стойност за изясняване на несъответствието между теорията и конкретната литературна политика са отношенията на Бакалов с поетите-несоциалисти, най-често квалифицирани в социалистическите издания като буржоазни творци. Така непълнотите или увлеченията при представяне на демократично или социалистически настроените автори се компенсират, ако може така да се каже, от много по-пълното представяне на други големи и утвърдени, макар и несвързани с работническото движение, български поети. Да се обърнем отново към цифрите. Най-много произведения в сборника има от Вазов — 51. След това идват Ст. Михайловски (Драгостин Истров Муслак) — 34, Пенчо Славейков (Ферхад Меддахи) — 8, М. Георгиев — 6, ит. н. Нещо повече — четири от циклите в сборника започват с Вазови стихотворения: „Поезията" — с „Поету", „Песни на труда" — с „Трудът", „Пролетно възраждане" — с „Ново", „Около религията" — с „Де е бог?".[12] А в обяснителната „Бележка" към „Лъчите на поезията" Бакалов съобщава, че и Вазовото стихотворение „Рентгеновите лъчи" не влизало в сборника, макар да било много подходящо, тъй като било вече изцяло отпечатано в брошурата „Стачката и лъжата" („Книжки за народа", № 14).[13]

По същия начин и името на Ст. Михайловски се среща много често под редица известни, а в повечето случаи и под почти непознати негови творби. Наред с „От турско по-лошо", „Из дневника на Мирза Абас", „Бай Грую",

---

[9] ЦГАЛИ, ф. 1033, а. е. 2. Запазен е изпратеният ръкопис на стихотворението „Гиздосия", но то не е отпечатано. В раздела „Хумор и сатира" на „Лъчите на поезията" влизат наред с „Молепсаний" и някои от „усмивателните" работи, които поетът му предложил („Измама", „Делия").

[10] ЦГАЛИ . . . Помествайки в „Лъчите на поезията" най-известните социални, дори със социалистически „надъх" стихотворения на поета („Върти, лопатите върти", „Не винаги в човешките деяния", „Към изедниците"), Бакалов поставя след специално позволение („изен-изин") и името на поета под преводите му от Надсон, Плешчеев, Ада Негри, Лонгфелоу. При първата им публикация в социалистическите вестници поетът не се съгласява да бъде подписан като преводач . . .

[11] ЦГАЛИ . . . Бакалов се съобразява с желанието на Яворов. В „Лъчите на поезията" не помества стихотворенията му от „Ден". В „Към свобода!" е включено стихотворението „На нивата" (първата публикация носи заглавие „Пролетната жалба на орача"), но след като поетът го преработва за стихосбирката си „Стихотворения". Поместени са и „Арменци", „Бабина приказка", „Злокобен шепот", „Край огнището".

[12] А и в останалите цикли Вазовите стихотворения са най-много: „Неволия" („Песен на фъртуната", „Зимна вечер", „Елате ни вижте", „Свири нощната фъртуна", „Орловото крило", „Сред смътний шум"), „Политика в стихове" („О, родино моя", „Всичко пада", „Към свободата", „В камарата", „Патриотизъм"), „Хумор и сатира" („Светските условия", „Нравствени бъдете", „Жабата", „Средство да нямаш врагове", „Приятно е господа", „След митинга", „Хайдути", „Привичка имам аз похвална", „Паякът") и т. н.

[13] Самата публикация представлява немалък интерес. Бакалов вмъква изцяло стихотворението в своя твърде своеобразен (озаглавен „Царството на лъжата") „Предговор" към брошурата като илюстрация и аргумент, потвърждаващ тезата му, че в съвременното буржоазно общество, което според поддръжниците му се крепяло на четири „яки стълпа": собственост, семейство, отечество и вяра — господствуват само лъжата, лицемерието, интересът. И като привежда пълния текст на „Рентгеновите лъчи", заключава: „Както виждате, хубав свят, дето истината в същност е лъжа и дето, ако действително има нещо истинско, то е именно самата лъжа!" („Стачката и лъжата" (1901), с. 2).

„Държавен храненик", „Стражари", „Бухал и светулка", „Гигантът иде" („Напред" липсва, защото е било отпечатано заедно с Ботевите стихотворения в „Работническа песнопойка") и т. н. много са такива работи на поета („Не се грижи за оня свят", „Исусова бесилка", „Молитвица" и др.), които може би само тук се срещат. По-късно те си остават неизвестни за читателите. От Пенчо Славейков са включени стихотворения като „Опак край", „Марий и Сула", „Дим до бога" и някои други.

Характерни са и забележките, с които са придружени някои от стихотворенията, „осъвременените" обяснения, неизбежните поправки някъде в текста, намесата от страна на съставителя и т. н. Предварително може да се каже, че те свидетелствуват за сериозно отношение към текста, за прецизност, за уважение към авторите.[14]

2

„Антологията е една форма на критика" — гласи един от „фрагментите" на Ат. Далчев. Афористичната мисъл на поета може да се отнесе и за работата на Бакалов по съставянето на своите сборници.

Работил в продължение на едно десетилетие предимно като социалистически публицист и пропагандатор, като редактор и литературен организатор и сравнително по-малко като критик-ценител, той все пак и до тези години си изработва, както вече бе посочено, определени литературни критерии и изисквания, взема и по-непосредствено, конкретно, и по-косвено отношение към тогавашната българска литература. Заедно с останалите български социалисти, наложили се вече и като марксически литературни теоретици и критици — Димитър Благоев, Димитър Димитров и др., и Бакалов споделя общото резервирано или напълно отрицателно отношение към повечето от поетите и белетристите, които не са свързани със социалистическото движение: Вазов, К. Величков, Ст. Михайловски, П. П. Славейков и др. Освен по причини от естетико-теоретичен и изобщо литературен характер от първостепенно значение са и идеологическите съображения, и по-конкретните „конфронтации" в политическите борби. Младият социалист Бакалов се обявява не един път срещу дейността на „народняшкия" министър на просветата Иван Вазов,[15] сам е уволнен от учителската професия от министъра К. Величков за социалистическата си дейност . . .[16] Позаб-

[14] Към стихотворението на Л. Каравелов „Боже мили, боже драги" например е поставена бележка, с която се обяснява, че казаното от поета за калугерите можело „да се приложи и за владиците", че един куплет от стихотворението бил изхвърлен, защото изгубил актуалното си значение . . . (Лъчите на поезията, с. 125). А след последния стих на стихотворението „Народна обич" на Ст. Михайловски (Драгостин Истров), където министрите са определени като „*коледни прасета*", съставителят поставя забележка: „Това стихотворение бе поместено в „Червен народен календар" през 1898. То закачваше злобата на деня и затова в него се споменаваха имена. Тук ний си позволихме да изоставим имената, за което искаме извинение от многоуважавания автор" (Лъчите на поезията, с. 149). Подобно разрешение-извинение иска съставителят и от преводача П. Айдонидис (Пенчо Славейков) — „Вярвам, че уважаемият преводач няма да има нищо против, ако посветим това стихотворение („Песента на псетата" от Петьофи — б. м.) на българските дворцови министри" (Лъчите на поезията, с. 186). Стихотворението-басня на Ст. Михайловски „Магаре и мощи" Бакалов обаче придружава с „емоционален" коментар („Кога ли, кога ли ще се наложат мечтаните от поета „дебели сопи" върху различните прикосновени и неприкосновени места" на . . . властниците), който с лековатопублицистичния си облик твърде малко „допълва" и „доизяснява" текста . . . (Лъчите на поезията, с. 172).

[15] Народ, бр. 21, 23, 3, 17 апр. 1898; Ново време, 1898, кн. 5.

[16] Социалист, бр. 88, 14 февр. 1895; бр. 31, 22 март 1896.

равил всичко това, той се обръща не само към Вазов и Величков, но и към други поети-несоциалисти и иска от тях писмено „позволение" да препечата техни творби в проектираните сборници. Досега не е намерено нито едно от тези писма. Но за тяхното съдържание може да се съди от отговорите на писателите. Това, от една страна. От друга — идеологическата и литературно-критическата позиция не попречва на съставителя-социалист да намери извънредно голям брой техни творби, които са напълно подходящи за предназначението на сборниците. А това фактически означава един разширен поглед и една по същество положителна оценка за значителна част от творчеството на поети, които стоят далеч от социалистическото движение.

Самите поети не само дават с готовност, както вече бе отбелязано, съгласието си Бакалов да използува техни творби, но и напълно одобряват намерението му и дори го поздравяват за толкова навременната му и полезна инициатива. Вазов му отговаря със свойствената си лаконичност:

„Уважаеми г. Бакалов, с готовност и благодарност Ви давам съгласието си. Моля Ви само да се обърне внимание, щото стихотворенията да излязат без печатни грешки.

С почитание
И. Вазов"[17]

Че тревогата на поета от евентуални грешки и пропуски е била основателна, се потвърждава от разменените малко по-късно остри реплики между Вазов и младия поет Димитър Полянов по повод публикацията в „Към свобода" на Вазовото стихотворение „Керванът", при която Бакалов е изоставил мотото „Il marche" от стихотворението на В. Юго „La Caravane".[18] Отбелязваме тази полемика не за да преценяваме „острия" тон и явно пресилените обвинения на Д. Полянов или външно сдържания, ограничен във „възстановяване на факти", но в края с обидни намеци отговор на Вазов, а за да се види, че Бакаловите сборници навлизат в литературната атмосфера, „завъртат се" и в литературните „разпри", че от тях се интересуват българските творци. Даже за Д. Полянов това е единственото свидетелство (поне засега) за отношението му към Бакалов в онези години. Възторжена е оценката му за сборниците. В началото на своята „сърдита" статия той признава, че за всички като него, които се намирали извън България, било „истинска духовна веселба" прелистването на двата стихотворни сборника „Лъчите на поезията" и „Към свобода", „събрани и наредени от приятеля ни г. Бакалов, който беше тъй любезен да ни ги изпрати".

А Вазов не само тук, още при излизането на сборниците, но и по-късно не пропуща случай да каже добра дума за тях и за Бакаловата литературна дейност, а чрез тях и изобщо мнението си за социалистите. Ето какво изповядва пред проф. Шишманов, когато говори за стихотворението „Елате ни вижте!" от „Скитнишки песни": „*Елате ни вижте!*" Направи ми впечатление мизерния живот на селяка в балканските пущинаци, забравен от всинца ни. За жалост края на този нещастен живот не се предвижда скоро. Социалистите много си служиха с това стихотворение, вдъхнато от самото зрелище. Отначало аз се отнасях към социализма недружелюбно, догдето беше едно модно течение и порицаваше значението на всяка друга класа. Разбира се, че и социалистите ме бяха наградили заради моите първи закачки и не губеха никой случай да ме атакуват, като ме мислеха за зако-

[17] ЦГАЛИ, ф. 10033, а. е. 1.

[18] Вж. изпратената от Франция статия на Д. Полянов „Подражателство, плагиат и светотатство". — Наш живот, 1901, кн. 3, и отговора-писмо за „Керванът" на Вазов до редакцията на списанието. — Наш живот, 1901, кн. 4.

равял представител на буржоазията. Сега виждам, че техният възглед спрямо мене се е изменил. В сбирката на Бакалова („Лъчите на поезията" — б. м., Ж. А.) голяма част образуват мои стихотворения на социални теми."[19]

Тъй като тези признания Вазов прави след 1916 г., очевидно той е имал пред вид второто издание на „Лъчите на поезията" от 1911 г.[20] Това „променено" отношение на Бакалов към Вазов обаче съвсем не личи в неговите появили се в сп. „Съвременник" (1909) литературно-критически статии. Напротив, тези първи сериозни критически работи на марксиста Бакалов са посветени на Вазов (същата година те излизат в отделна брошура „Иван Вазов, критически етюд"), но . . . за да се отрече изцяло или почти изцяло неговото литературно дело. И независимо от това, че в периода 1910—1911 г. издателят Бакалов е отново в близък контакт с поета (във връзка с второто издание на Вазовите преводи „Из големите поети", което се появява в Бакаловото издателство „Знание" като № 25—26 на „Нова библиотека") чак докъм 1935—1936 г., подценяването и непризнаването на Вазов от страна на критика продължава.

Константин Величков също така дава съгласието си на Бакалов да си послужи с негови стихотворения: „В отговор на писмото Ви от 15 дек. бързам да Ви съобщя, че на драго сърце Ви давам съгласието си да поместите мои стихотворения в Сборника, който тъкмите да издадете."[21] Въпреки тази готовност на поета в „Лъчите на поезията" няма нито едно негово стихотворение. В „Към свобода" са поместени четири Величкови стихотворения (между тях две с почти идентични заглавия „Беснее бурята" и „Бесней ли буря", но с известни малки различия в съдържанието). В двата сборника обаче има много преводи на Величков от Езиков, Кардучи, Стекети.

Съгласието си за отпечатване на негови стихотворения Михалаки Георгиев придружава с данни за замисъла на някои от творбите и библиографски сведения за улесняване на съставителя: „За нужно считам да добавя, че за същата цел би Ви послужило и стихотворението под име „Прах", напечатано през 1893 г. или началото на 1894 г. в списанието „Мисъл" с моя псевдоним „Хаджи Мирза бей", с което стихотворение се предсказваше съдбата на един държавен мъж, както що бива въобще съдбата на всички такива. Под същия псевдоним там ще намерите и други мои работи."[22] Съставителят, изглежда, не се е възползувал от тези „информации", тъй като между отпечатаните в „Лъчите на поезията" шест стихотворения липсва „Прах" и псевдонимът на писателя. А във втория сборник името на писателя изобщо не

---

[19] И в. В а з о в. Събрани съчинения Т. 19. С., 1957, с. 149; Вазов е имал високо мнение и за общото оформяне на най-ранните социалистически издания. В писмо до д-р Кръстев от юни 1892 г. той пише: „На „Мисъл" трябват още две неща: не капризно излазяне и добър печат. В това последне отношение социалистическите издания са образцови." И в. В а з о в. Цит. съч. Т. 20. С., 1957, с. 150.

[20] Интересно е и мнението на проф. Шишманов за ролята на „Лъчите на поезията" в популяризирането на Вазовите стихотворения на социални и общочовешки теми. Когато Вазов се оплаква, че за стихосбирката „Под нашето небе", в която имало толкова хубави работи („Старата икона" и др.), не се появил никакъв отзив, Шишманов се опитва да го успокои: „Ето социалистът Б. е напечатал една сбирка „Лъчи от българската поезия", в която са влезли много от твоите стихотворения на общочовешки теми." (И в. В а з о в Цит. съч. Т. 19, с. 262.)

Към Вазов Бакалов има и собствени „младежки" грехове, говорещи за първоначалната му любов към творчеството на големия поет. Между най-ранните му ръкописи има и две запазени тетрадки, в които 13-годишният ученик е преписал целите стихосбирки на Вазов „Италия" и „Сливница". А като учител във Враца (1893—1894) играе ролята на Ангел в пиесата на Вазов „Руска" . . . (Из дневника на брата на Бакалов Господин Бакалов — Възпоменателен лист Георги Бакалов, 1947.)

[21] ЦГАЛИ, ф. 1033, а. е. 1.

[22] ЦГАЛИ, пак там.

фигурира. Очевидно Бакалов е сметнал, че посочените творби не са притежавали необходимите (впрочем и поместените работи не се отличават с особена поетичност) художествени качества и затова не ги е включил. Все пак едва ли някой е направил толкова много, за да стане разказвачът Михалаки Георгиев известен и като . . . поет.

Участието на Стоян Михайловски в Бакаловите сборници, разменените писма с взаимни оценки, квалификации и признания, по-раншното или покъсно (до войните) сътрудничество на поета в Бакаловите и други социалистически издания и т. н. са такъв значителен литературен „феномен", че представляват тема за отделно изследване. Тук ще се ограничим да отбележим най-съществения. Ето текста на писмото на Михайловски до Бакалов, с което дава съгласието си за препечатване на негови творби:

„Уважаемий Господине, благодаря ви за голямата чест, която ми правите с препечатването на някои мои творения. Ако съдя по вашето писмо — ний имаме една и съща цел — да бъдем полезни на всички потиснати и онеправдани люде, — а като е тъй, вий можите да си служите с моите стихотворения — кога и къде намирате за уместно.

С глубоко почитание

Русе, 21/12, 1900. Ст. Михайловски"[23]

Още в началото на годината (27. I. 1900) Бакалов пък пише на Михайловски: „Считам за приятен свой дълг да популяризирам в редовете на своята партия, а чрез нея и в най-тъмните народни маси Вашата поезия. „Потиснатите и онеправдани люде", на които Вие посветявате таланта си, ще намерят във Вашето лице дългоочаквания свой поет." Малко по-късно (15. II. 1900) му съобщава, че в сборника „Към свобода!" публикува няколко произведения от него, „. . . тъй като Вий сте единственият преимуществено поет-гражданин"[24].

Явно е, че убийствените удари на Михайловски, отправени срещу буржоазното общество и неговите крепители, са събудили най-напред надеждата у социалиста Бакалов, че в негово лице българските работници може би ще имат своя поет. Тези надежди и очаквания, разбира се, не се сбъдват. Важното е, че Бакалов вижда и добре оценява изобличителната стойност и общественото въздействие на сатирата на Михайловски, че обективно нарежда поета до „съратниците" на най-последователните борци срещу стария свят — социалистите. А за неприкрития си възторг от „Книга за българския народ", придружен и с признание за допуснати „непълноти", пише в Предговора към „Лъчите на поезията": „не помистам никакъв отломък от чудесната и единствена в рода си „Книга за българския народ" от многоуважаемия наш съратник Ст. Михайловски от страх да се не развали могъщето впечатление, което нейното изцяло прочитане произвежда. Ако има книга, за недостатъчното разпространение на която трябва най-вече да се скърби, тя е именно „Книгата за българския народ" на нашия по преимущество поет-гражданин Ст. Михайловски. Ползуваме се от случая да я препоръчаме най-горещо на нашите читатели."[25] Ако и да не „помиста" нищо

[23] ЦГАЛИ, ф. 1033, оп. II, а. е. 12.

[24] Вж. Ив. Богданов. Ст. Михайловски (1856—1927) — поет, трибун и мислител. С., 1947, с. 55—56.

[25] Лъчите на поезията, 1901, с. 4. Има всичкото основание да се предполага, че автор на неподписаната дописка от Казанлък за IV конгрес на БСДП (юли 1897), в която се съобщава, че по време на разходка из околностите на града делегатите са декламирали части от току-що излязлата „Книга на българския народ" на поета Ст. Михайловски, който „давал ухо на новото време" (Социалист, бр. 54, 1 авг. 1897), е Георги Бакалов.

от „Книга за българския народ", Бакалов препечатва в „Лъчите на поезията", както бе казано, повече от 30 работи на Михайловски.

И тук особена стойност придобива и посочената „обратна връзка" — съзнанието, и направеният в писмото на Михайловски опит да свърже и сближи собственото си разбиране за обществената мисия на твореца с революционните задачи, които си поставят социалистическите творци-граждани. Разбира се, не бива да се мисли, че поетът е повярвал напълно в социализма. Поведението на Михайловски е изградено върху толкова противоречия . . . И Бакалов, и другите социалистически и литературни организатори и критици добре са помнели злъчните му нападки срещу Маркс и Бебел, женевските брошурки и в. „Работник". А само след няколко години поетът ще бъде погълнат изцяло от религиозно-мистично примирение. Все пак малко преди това (1904), колкото и парадоксално да звучи, на мрачния сатирик ще да са направили такова силно впечатление идеализмът, нравствената чистота и гражданска доблест на социалистите, че той открито ги противопоставя на продажността и сервилността на буржоазните обществени дейци и „газетари" (например социалистката Ева Кабзамалова от „Развала към провала"). Затова и стига, взето обективно, до „братимене" (по думите на Бакалов) със социалистите . . .

Не е известно дали Бакалов се е обърнал с писмо лично до Пенчо Славейков. Но в една отворена картичка на Яворов до Бакалов поетът му съобщава, че „П. Славейков даде съгласие, освен това — и похвали намерението ти"[26]. Може да се предполага, че Бакалов е помолил Яворов за съгласието на Славейков. Или пък сам Славейков е натоварил поета (знаейки приятелството му с Бакалов) да предаде неговия отговор. Така или иначе съгласието, а и „похвалата" на поета, на оня, който вече е изразил високомерното си отношение към марксизма и резервите си към социално заангажираната поезия, позволяват на съставителя да си послужи с много от неговите стихотворения, главно обединените в цикъла „Шарки".

Да обобщим още един път. От приведените немалко „факти и документи" се вижда явното несъответствие между предварително приетата идеологическо-естетическа гледна точка и конкретната литературно-организаторска дейност у социалиста Бакалов (пък и в целия социалистически литературен фронт). Срещаме се с едно своеобразно „разминаване" между теорията и практиката, което показва, че когато започне да борави с жив и конкретен литературно-художествен материал, Бакалов наистина позабравя общите положения, открива гражданско-изобличителния и общочовешки патос в творчеството на автори, които не разбират социализма или дори са негови противници, като обективно утвърждава и популяризира тяхното литературно дело. Нещо повече — творчеството на тези поети става средство за възпитание на социалистическата младеж, на работническата класа и изобщо на демократичните слоеве у нас. Дори и най-запалените официални хвалители не са направили толкова много за популяризирането на несвързаните със социалистическото движение български поети, колкото е направил Бакалов. Тук по широтата на погледа върху нашата литература още в онези години Бакаловата позиция напомня Лениновото отношение към литературното наследство, онова широко използуване творчеството на руските писатели-реалисти от XIX в. още преди победата на революцията за практическите цели на социалистическата пропаганда, за литературното възпитание на социалистическите поети и писатели.[27]

---

[26] ЦГАЛИ . . . Картичката е от 14. XII. 1900.

[27] Вж. Ж. Авджиев. Г. Бакалов — литературнокритическа дейност, с. 279.

Сборниците на Бакалов документират по един нагледен и показателен начин онези споменати вече няколко пъти диалектически сложни отдалечавания и сближавания между социалистическите творци (поети и белетристи, литературни критици и организатори) и писателите, несвързани със социалистическото движение, онези явни изключения — „пробиви“ (както в случая) в общата линия на тяхното подценяване, с които се стига до обективно признание и утвърждаване. И още нещо (да го посочим отново) — самото отношение на творците-несоциалисти към Бакаловата инициатива потвърждава не само сложността и противоречивостта в общонационалното ни литературно развитие, но и в тяхното собствено художествено самосъзнание. Така в готовността на поетите, несвързани със социалистическото движение, да предоставят творбите си за една демократична или определено социалистическа пропаганда — наред със задоволяване на суетното желание на всеки творец за популярност и задоволството, че са потърсени, а то ще рече и оценени — имаме основание да съзрем и подтик за едно по-ново вътрешно тяхно съзнание и самооценка, тъй като се виждат като автори, които наистина са създали граждански творби: произведения и с явно съчувствие към „неволията“ на народа, и с критика на силните на деня, и с отхвърляне „крепителите“ на несправедливата обществена система, защитниците на старото, на обскурантизма . . . Изобщо произведения, които стават средство за най-непосредствено и пряко въздействие върху работните маси . . . Няма значение, че са изразявали резервите си към социалистическото движение, че са се изказвали отрицателно за българските социалисти, за естетическите принципи и задачи на създаващата се социалистическа литература. Събрал разпръснатите им граждански творби, Бакалов наистина е допринесъл за подсилване на самочувствието на тези поети като „пророци и вождове“ на народа — още едно доказателство за преобладаващия демократичен дух и социален патос на националната литература . . .

3

За целите и задачите на „Лъчите на поезията“ са поместени и много преводни стихотворения. Тук естествено изникват двата най-важни и основни въпроса: за избора на чуждите автори и за характера, за качеството на преводите. Ще се задоволим с няколко общи информации. Най-много са преводите от Надсон (14), Некрасов (13), Петьофи (13). След тях идат: Ада Негри (5), Лонгфелоу (5), М. Конопницка, Плещеев, Колцов, Байрон и т. н. А от преводачите: П. П. Славейков (с 15 превода), К. Христов (9), Ив. Вазов (7), Гр. Лютаков-Чешмеджиев (5), Д. Бояджиев (3), Ив. Андрейчин, К. Савов, Ив. Радославов, Ив. Грозев, Ив. Кирилов и др.

Между избраното от чуждите поети наред с ярките им творби са попаднали и работи, които съвсем не са така „представителни“ — например част от доста сантиментално-меланхоличните стихотворения на Надсон, някои назидателно-тенденциозни творби на Конопницка, Колцов и др. Или, да речем, до вдъхновените преводи на Вазов (Некрасов, Врълицки), на Пенчо Славейков (Петьофи, Гьоте), на К. Христов (А. Негри, Плещеев) стоят и явно поизмъчените преводи на Гр. Лютаков, Бускасие и др. Но и тук снижаването на критерия, съжителството на неравностойни автори и творби се обяснява (без, разбира се, да се оправдава напълно) с предназначението и поставените задачи на сборника.

Поради засиления — непознат дотогава в литературната ни практика — интерес към сборника през 1911 г. Бакалов подготвя второ, а през 1921 —

трето издание с чувствителни и показателни промени (главно съкращаване) в третото издание. Докато във второто издание е направено незначително намаляване на обема, третото издание съдържа едва една трета от произведенията на изданието от 1901 г. — от 297 творбите са останали 128. Второто издание запазва разделите и авторите от първото. Изоставени са най-много стихотворения от Храбрий (4), Венковски (3), по едно от П. Р. Славейков, Каравелов, Михайловски, Церковски . . . Нови стихотворения почти не са прибавени. Невключването на този ограничен брой стихотворения безспорно ще да е станало поради художествената им неубедителност и явно повтарящи се теми и чувства.

В третото издание са останали само пет раздела: Поезията, Пролетно възраждане, На кървавия бог, Политика в стихове, Хумор и сатира. Поради изоставянето на останалите раздели и участието на автори като Вазов, П. П. Славейков, К. Христов, Ц. Церковски и др. е намалено наполовина. Не може да се каже, че с това сборникът е спечелил. Наистина вниманието е съсредоточено към призивно-изобличителните стихове — очевидно най-необходими за новия революционен подем след войната. Но явно е, че съкращаването е станало някак лесно, сякаш малко механично, от което, разбира се, сборникът е обеднял. Особено със стихотворения, посветени на труда или на „Неволията“ . . . А не са прибавени и нови творби.

Освен предварителното одобрение, изразено в писмата-отговори на поетите до Бакалов, след излизането си сборникът „Лъчите на поезията“ е редовно рекламиран и препоръчван от партийните органи,[28] получава положителна оценка и от други несоциалистически издания . . .[29] В сп. „Наш живот“ обаче излиза много остър отзив за двата сборника и изобщо за преводаческата и издателската дейност на Бакалов, подписана от В. Данилов — псевдоним на редактора Антон Страшимиров. Още в едно свое писмо до Бакалов (от 4. II. 1901) Яворов го предупреждава, че „. . . Страш. е страшно налютен вследствие на „Лъчите на поезията“ и „Към свобода!“. Не само нищо не се свърши с него, ами се и готви да се кара с тебе. Така щото наполовин може да се счита, че от мисията ми нищо не излезе.“[30] Не буди възражения основателният (общо взето) упрек на „разлютения“ Страшимиров, че и в двата сборника Бакалов е „примисал“ „даровитости“ и „бездарности“, „зрели и незрели работници“, а уж правел „избор“ от „най-хубави“ стихотворения . . . Но всичко останало е наниз от пресилени и необосновани, изречени с рядко срещано „настървение“ обвинения (неправилно превеждал, издавал прекалено много, ограбил авторите и т. н.) срещу съставителя, определен като „млад базиргянин“, „бакалин“, „Варненски . . . Самсон на перото“, на който се падало не само „лобут“ . . .[31]

Все пак скритият зад „В. Данилов“ и толкова „разсърден“ редактор публикува още в следващата книжка едно „Възражение“ на съставителя. В него Бакалов с един необичайно сдържан (като знаем по-късния войнствуващ полемист) тон и с достойнство отхвърля отправените му обвинения, като доизяснява и задачите, които си е поставил в сборниците, и техниката по съставянето им.[32] Завършва с такава увереност: „Твърде много

[28] Работнически вестник, IV, бр. 19, 33; V, бр. 17 и др.

[29] Българска сбирка, VIII, кн. 2; рецензентът В. Д. отбелязва: „Както и трябваше да се очаква, най-много материал за гражданска поезия са дали Вазов, Михайловски, а след това иде Церковски. За обяснението на тази благосклонност не е без значение и обстоятелството, че негласен литературен редактор на списанието е Вазов . . .“

[30] ЦГАЛИ . . . Не е известно с каква мисия Яворов е бил натоварен от Бакалов.

[31] Наш живот, I, кн. 2, с. 111.

[32] Пак там, I, кн. 3, с. 160. Ето и главните точки на Бакаловото възражение. Примерите, които „рецензентинът“ сметнал като неправилно преведени, били не от другаде,

думи, хем думи злъчни и люти, са наговорени против мене. Но аз съм уверен, че с минаване на времето страстите ще се улегнат и секиму ще се отдаде по делата и заслугите."[33]

Вторият сборник „Към свобода!", издаден на другата (*1902*) година, представлява продължение, а в известен смисъл и допълнение към „Лъчите на поезията". Авторите и циклите са почти същите, като силно са намалени преводните творби. Все пак застъпени са Хайне и Бърнс, Ленау и Петьофи, Лермонтов и Некрасов, Надсон и Горки . . . Включва общо 260 отделни — оригинални български и преводни — стихотворения. И сега най-широко е представен Вазов (със 17 творби), но след него идват Храбрий — Д. Филов (15), Л. Каравелов (13), Хр. Венковски (13), Ив. Арнаудов (8), Тр. Китанчев (7), Ц. Церковски (7), Ив. Карановски (6), К. Младин, Ст. Максимов, Ст. Чилингиров, Б. Липовски, Ив. Грозев и др. Прави впечатление, че много повече са работите на онези млади поети, или по-точно опитващи перото младежи, които принадлежат към социалистическото движение или са близки до него. Но ако се върнем към казаното за „Лъчите на поезията", може да повторим, че и тук в много случаи снижаването на художествения критерий заради практическите „социални" цели е неоправдано, че засиленото присъствие на автори като Храбрий, Ив. Арнаудов, Тр. Китанчев, пък и Л. Каравелов, К. Младин (К. Савов) и т. н. с явно твърде скромни по поетически качества творби не допринася за издигане равнището на сборника. Същевременно „неутрализиращ" момент е разширеното представяне на Ботев, Яворов, К. Христов . . .

Интересни и също така показателни са заглавията на отделните раздели. Ако и по съдържание да отговарят почти напълно на съответните цикли в „Лъчите на поезията", за да не се получи повторение, Бакалов е видоизменил наименованията: „Нова песен" (отговаря на „Поезията"), „На вас о, роби на труда" („Песни на труда"), „В океана на мъките" („Неволия"), „Смях, негодуване и бич" („Хумор и сатира"), „Крепители на „реда" („Политика в стихове"), „Апел" („Позиви"), „Май" („Пролетно възраждане"), „Баберки" („Смесна китка") . . .

Въпреки очевидните отстъпления в художествения критерий или „разминаване" в стойностите при подбора на оригинални и преводни стихотворения, както и редица неизбежни трудности при такова грандиозно пионерско дело, „Лъчите на поезията" и „Към свобода!" получават извънредно широко разпространение. Не е имало работническа вечеринка, утро или някое друго тържество, на които да не се използуват стиховете от сборниците.[34]

а от евангелието на Лука, които той, Бакалов, не смятал, че има право да изменя. „Относително стихотворните ми сборници рецензентинът е дирел в тях „избор на най-хубавите оригинални и преводни стихотворни творения у нас", когато аз съм искал да сбера в тях *само стихотворения с граждански мотиви*. Не претендирам, че тези сборници представляват връх на изящност, но аз не съм гонил в тях *естетични, а социални* цели. Но аз съм представил почти всичко, което заслужаваше да се представи." Колкото до „ограбването" на чужди трудове съставителят задава въпроса: „Христоматиите, читанките, буквари, песнопойките осъждани ли са досега за „ограбване"? Още по-малко може да се говори подобно нещо за моите сборници, тъй като *авторите са ми дали съгласието си, а някои от тях — одобрението и насърчаването си, дори сами те са ми пращали и в ръкопис нови стихотворения*. Ако имах позволението да обнародвам частните им писма и ако това да не ми беше неловко, тъй като всички те съдържат най-похвални насърчителни отзиви за предприятието ми, аз бих могъл да докажа, че напразно рецензентинът се е загрижил за чужди авторски права" (курсивът е на Бакалов — б. м., Ж. А.).

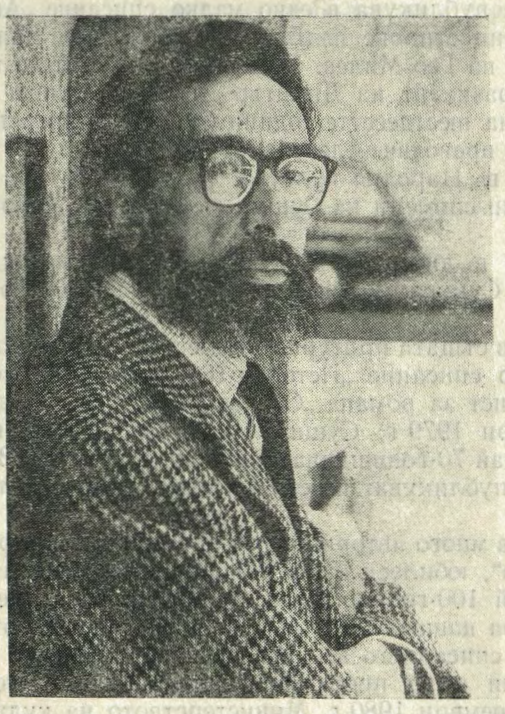
[33] Пак там, с. 160.

[34] Почти по образец на двата сборника е съставен през 1910 г. от Любен Дюкмеджиев и предназначен за работнически срещи, вечеринки и утра сборник „Пред изгрев" — издаден от БСДП (тесни социалисти).

Огромно и неоценимо е значението им за запознаването на работниците, селската младеж и прогресивните интелигенти — особено до Първата световна война — с нашата дотогавашна (а и със световната) прогресивна поезия. Осъществява се надеждата на съставителя — на трудовите хора, на борчески настроените младежи и интелигенти е поднесено наистина борческо и живо художествено слово. Това слово не само е доставяло естетическа наслада, но е спомогнало за приобщаване на няколко поколения читатели към революционните, към социалистическите идеи.

Хуан Едуардо Сунига

Хуан Едуардо Сунига е роден през 1919 г. в Мадрид. Испанската гражданска война го принуждава да прекъсне средното си образование. Мобилизиран е през 1938 г. и обявен негоден за военна служба, служи до края на войната в една военно-санитарна част в Мадрид.

След войната, без средства, за да продължи образованието си, той работи временно като снабдител на аптеки, а интересите му го насочват към журнализма и изучаване на чужди езици. Един английско-български разговорник, намерен случайно в една антикварна книжарница, е първата му среща с нашия език. Той се залавя да го изучава и търси да чете книги за България. При най-трудни условия той полага нечовешки усилия, за да се самообразова и за да стане добър познавач на родната и чуждата литература, както и за да научи сам няколко езика, които ползува не само пасивно, какъвто е случаят с българския и руския.

През 1942 г. написва очерк за старата ни столица Търново, но редакцията на географското списание, на която е предложен материалът, усъмнила се в познанията на този плах млад човек, поисква мнението на българската легация в Мадрид. Така Сунига влиза в контакт с Тодор Нейков и завързва с него трайно приятелство. Очеркът за Търново, написан с вещина и талантливо, вижда бял свят. Чрез Нейков Сунига установява контакт с пристигналия в Мадрид през януари 1943 г. Димитър Димов. Нашият изтъкнат романист — тогава само с „Поручик Бенц" и пътеписите за остров Тасос в своя писателски актив — разпалва още повече интереса на младия испанец към нашата страна, литература и език.

След март 1944 г., когато Димитър Димов заминава за родината си, Сунига помага най-компетентно на Тодор Нейков в превода на „Жетварят" на Йордан Йовков („Еспеса", Мадрид, 1945), „Под игото" на Иван Вазов („Хосе Ханес", Барцелона, 1949) и на една антология на български разкази, която не вижда бял свят.

Настъпва един период на принудително скъсване с България (след 1945), през който Сунига продължава да упражнява българския език и прави отделни преводи, от които само един — поемата „Париж" на Елисавета Багряна, се публикува в едно малко списание „Агора" през 1952 г. Остават неиздадени стихове на Багряна, Лилиев и Далчев, както и поемата „Септември" на Гео Милев. Не виждат бял свят и откъси от „Поручик Бенц", както и разказът на Димитър Димов „Задушна нощ в Севиля".

В началото на шестдесетте години Сунига установява непряка връзка с нашия поет и преводач Александър Муратов.

През 1969 г. в „Народна култура" и през 1976 г. в сп. „Септември" се появиха интересни спомени на Сунига за Димитър Димов, за тяхната мадридска дружба.

През 1974 г. в литературната притурка на мадридския ежедневник „Информасионес" Сунига публикува бележки за Димитър Димов и за Александър Муратов.

През 1975 г. в същата притурка е поместена негова статия за Гео Милев.

В испанското списание „История-16" през 1977 г. се появява статия на нашия българист за романа „Осъдени души" на Димитър Димов.

През декември 1979 г. Сунига участвува в честването на Никола Вапцаров по случай 70-годишнината от рождението му. В „Обзор" — испанска емисия — се публикуват по същия повод негови преводи на Вапцарови произведения.

През 1980 г. в много авторитетното двуседмично мадридско литературно списание „Инсула", юбилеен брой 400, Сунига помества статия за Йордан Йовков по случай 100-годишнината на нашия голям белетрист с кратки уводни бележки за нашата литература. Важно е да се отбележи, че в този юбилеен брой на списанието всички останали статии са посветени само на испански писатели и на проблеми на испанската литература.

През месец ноември 1980 г. Министерството на културата на Испания отпусна значителна парична помощ на Сунига, нещо като контрактация, за бъдещите му преводи на поезията на П. К. Яворов, събитие, което заслужава особено внимание.

Сунига участвува в честването на Йовков — Толбухин — 1980 — със свой доклад на тема „Йовков и патриархалният живот в българското село".

Хуан Едуардо Сунига е автор и на оригинални литературни творби. През 1951 г. излиза от печат повестта му „Негодни за военна служба", през 1962 г. романът му „Коралът и водите", през 1977 г. една сериозна студия,

посветена на творчеството на великия руски писател Тургенев, и най-сетне през 1980 г. един сборник разкази „Един дълъг мадридски ноември“ с неизменна тема — животът в обсадения по време на Гражданската война Мадрид.

Един от тези разкази, „Облаци прах и дим“, бе публикуван в „Литературен фронт“ в навечерието на Третата международна среща на писателите, в която участвува и Сунига.

Ето един откъс от интервю на Хуан Г уардо Сунига, предадено на 23 октомври 1980 г. от Испанската телевизия — втори канал, специализиран по въпросите на културата и изкуствата:

„Що се отнася до България, страна, с която се чувствувам много свързан поради това, че познавам доста добре езика и литературата ѝ, ще кажа, че тя е родина на забележителни поети и писатели, които са на истинско европейско равнище. Тази година се чествува стогодишнината от рождението на Йордан Йовков, белетрист, писал през първите тридесет години на века. Аз не бях му обърнал сериозно внимание, но преди няколко месеца имах възможността да преведа един негов разказ и се възхитих от красотата на неговия стил, от нежността му, от богатството на неговите изразни средства, от удивителния начин на мислене на този писател. Бих могъл да дам много примери от този вид. Истината е, че България е страна с високо културно равнище, която подтиква да я опознаеш по-цялостно“ . . .

Тодор П. Нейков

Втори бележник

(Из ръкописното наследство на Никола Вапцаров)[1]

Съхранява се в Дом-музей „Никола Вапцаров", София (инв. № 368), където през месец май 1952 г. е включен с опис на вещите от последната квартира на поета в музейната ръкописна сбирка. Външно Втори бележник е еднакъв с т. нар. Първи бележник: има същата големина — 13/18 см, джобен формат, светлокафяви полумеки корици; хартията му е бяла, на квадратчета (половинсантиметрови, светлосини), горно захващане на кориците и листовете. Сега Втори бележник изглежда по-стар по време от Първия, тъй като се намира в по-лошо състояние. Съдържал е първоначално 40 листа, днес — 20. Върху началната му корица-обложка се наблюдава печатното изображение на книжното предприятие „Сам. Патак", Русе (от името на собственика Самуил Патак) — окръжност с вписан в нея триъгълник, монограм и годината на основаването 1888 г.

На вътрешната страна на същата корица, горе, написано със зелено мастило, четем: „Този бележник за удобство го назоваваме „Втори бележник". Следва подпис: Шмиргела. Липсва дата, но надписът, както навсякъде в Тетрадките и Бележниците на Н. Вапцаров, запазени в Дом-музей „Н. Вапцаров", София, е от времето на подготовката на Второто издание на „Избрани стихотворения" (1948).

Втори бележник е сред съхранените бележници на Никола Вапцаров от зрелия период на неговото творческо осъществяване (1936—1942), с предпочитан малък формат, които той носи в джобовете на работното си облекло, в саката на костюмите си (при разговори и срещи с близки и приятели по перо), когато е в София или пътува из страната във връзка с профсъюзни и партийни задачи. В личен разговор съпругата на поета, Бойка Вапцарова, сподели: „Винаги, когато излизаше от къщи, проверяваше дали има в джобовете си бележник." Бележниците от същинския период на Вапцаровото развитие са били повече на брой; сега ние съдим за техния облик и предназначение от достигналите до нас т. нар. Първи и Втори бележник, Червения бележник и Кариираното тефтерче. Днес — самостоятелни архивни единици от ръкописното наследство на поета — те се характеризират както с отличителни белези, така и с някои общи, обединяващи отлики. Докато в тетрадките си от този период Вапцаров е вписвал най-често завършени произведения, предназначени за публикуване, в бележниците той е нанасял работни варианти на цели творби, отделни недооформени строфи, зазвучали в момента на работа ритмични словосъчетания, звучни рими, бележки по четени или обсъждани чужди произведения, битови бележки, технически

[1] Настоящата работа е част от по-голямо изследване върху ръкописното наследство на Вапцаров.

изчисления и схеми, рисунки на детайли от машинни части, адреси, телефонни номера и др. Наблюденията показват, че Вапцаров нанася свои бележки по едно и също време в различни бележници, води ги, така да се каже, успоредно, което днес затруднява установяването на хронологията им. Най-общо бележниците свидетелствуват, че поетът е имал особено отношение към творческата си работа, към поетическото слово по начало — работните или окончателни варианти на текстовете, литературните наброски се намират в повечето случаи в началото на бележниците; техническите и битовите бележки са във втората им половина или в края. Но дори само простото „съжителство" на толкова разнороден материал в бележниците илюстрира всекидневната раздвоеност на поета между поетическото призвание и задълженията на трудовия и обществено-политическия бит. Докато в тетрадките Вапцаров пише при по-спокойна, обикновено домашна обстановка (с изключение на Тетрадка „Сампа", съдържаща възстановени по памет в Централния софийски затвор произведения), с предпочитания от него черен цвят мастило и с равен десен наклон на буквите, в бележниците той използува каквото има под ръка — химически и черен молив, черно и тъмносиньо мастило.

Втори бележник съдържа строфи на по-голямо по обем произведение (навярно поема), посветена на Илинден, останала недописана (поне в достигналите до нас ръкописни оригинали); вариант на стихотворението „Илинденска", стихотворението „Дохождат дни" (без заглавие), бележки за прочетени и обсъждани литературни материали, технически изчисления, чертежи, схеми. По време той се свързва с периода 1939—1941 г.

Втори бележник е сред най-неопровержимите свидетелства за сложното двуединство на поетическа и техническа мисъл, което поетът-огнярointелигент въплъщава в определен етап от реализацията си. В него се отразява образът на горещ патриот, изживял историческата драма на своя роден край като лична, човешка и общонародна драма. Във Втори бележник се съдържат изключително ценни податки за проникване в същността на творческия процес у Вапцаров. Тук се наблюдават доказателства за самовзискателността на поета и категоричната му взискателност към всеки, който е взел перо в ръка и претендира да създава художествени ценности.

Лист 1—А[2]

ИЛИНДЕН

Илинден?! Не искам да пиша
Заряда е малко*
заряда не стига.
Излишно и жалко за книгата,
ако такава прекрасна тема**
в куплети и рими нацвъкаш
иди и свърши със живота на време
от доблест от ярост и мъка.

---

[2] С буква „А" означаваме лицевата страна на лист 1, лист 2 и т. н., с буква „Б" — обратната страна на съответните листа. Вапцаров не е имал навик да номерира страниците на бележниците и тетрадките си. Използуваната тук за прегледност пагинация е условна, поставена от Борис Делчев и Николай Шмиргела, които имат заслугата — във връзка със споменатото издание — да положат началото на подреждането, систематизирането и разчитането на Вапцаровото ръкописно наследство.

Илинден?! Това е вълна
на която
не виждаш зеления гребен
и ако здраво не стискаш
греблата,
комай че е свършено с тебе.

Илинден то значи да хванеш
нещата
дълбоко от самия
корен

цвъкаш сега ще пиша такива
агитки
малки и то защото са нуждни

---

* В оригинала — пред „заряда" — „пълн." — зачертано.
** В оригинала — „ако таква . . ."

Заглавието е написано с по-големи букви и подчертано от автора. Този пръв достигнал до нас ръкопис на „Илинден" е препис (поне в началните строфи) на друг чернови вариант. Наблюдава се спокоен десен наклон, черно мастило. Следваме навсякъде стиховата и строфична организация на текста в оригинала, неговата пунктуация. Необичайно за Вапцаров, който предпочита да види отделната строфа изцяло завършена върху листа, внушаваща не само смисловото си, но и графично единство, тук строфата е разделена от хоризонталната линия, очертана в долната част на лист 1, за да бъде продължена на следващия лист. Линията има за цел да разграничи предходния текст на поемата „Илинден" от авторови бележки-размисли, породени в процеса на преписването. Подобни „бележки под линия" са уникално за ръкописното наследство на Вапцаров (от зрелия период) явление. Те насочват към същностни моменти на творческия процес, подсказват как се доизгражда творбата в атмосфера на вътрешна неудовлетвореност, съмнения, в своеобразен диалог, дори спор на поета сам със себе си.

Бележките под линия на лист 1 могат да бъдат осмислени в контекста на онези разговори, полемики по проблеми на съвременната литература — тематика, идейна целенасоченост, жанрово-стилов облик, език, — в които поетът участвува като един от най-активните членове на Македонския литературен кръжок в периода от края на 1938 до есента на 1941 г. (По този въпрос и за мястото на Вапцаров в литературния живот в кръжока вж. например спомените на Михаил Сматракалев в сборник „Христо Смирненски, Никола Вапцаров в спомените на съвременниците". С., БП, 1966, с. 446—494.) При редица обсъждания на творби на членове на кръжока Вапцаров отстоява категорично мнението, че е необходимо да се създава изкуство революционно, идейно-целенасочено, действено и същевременно високохудожествено. Тук, във въпросните бележки, можем да открием своеобразна реплика от мислен диалог, отправена към опонент на поета, с която той отговаря на обвинението, че в мерена реч е употребил прозаизъм („цвъкаш" от бележките под линия, по-горе — в стих 6 — „нацвъкаш"). Поетът набелязва набързо и евентуалните мотиви за писане на „малки агитки", които тогава са „нужни". Това не влиза в противоречие с отстояваните изисквания за внушително в идейно и художествено отношение изкуство. По-късно, а и преди това творчеството му изобилствува с т. нар. прозаизми, изпълняващи

сложни семантични задачи, а писането на „малки агитки" се оказва чуждо на мащабността и философската нагласа на художественото му мислене.

Погрешно в изданията от последните години на съчиненията на Вапцаров бележките, вписани под линия на лист 1, се включват като съставна част в текста на „Илинденска", която се отъждествява с „Илинден". Недовършената поема „Илинден" и стихотворението „Илинденска", вписано без заглавие също във Втори бележник и със заглавие в Кафявата тетрадка, са две различни произведения. (За неправилното включване на авторовите бележки под линия в текста на „Илинденска" вж. например бележките към Съчинения на Никола Вапцаров. С., 1969, с. 339, 340, 341; Съчинения. С., 1979, с. 348, 349, 350.) Отделно от стихотворния текст, но неточно са представени авторовите реплики под линия в бележките на Трето преработено издание под редакцията на Борис Делчев и Николай Шмиргела — „Избрани стихотворения" (1950), с. 181.

Лист 1 — Б — празен
Лист 2 — А

герои
и заедно с всички в (борбата)*
(по-жива)
да правиш със песен
история**

А инак — отгоре отгоре — така
да хванеш и после да пуснеш
ех братчета мои бих могъл
и аз
да правя такова изкуство.

---

1. То мога и аз да отчитам. 2. Шушукат

* „Герои" е написано допълнително, в диагонал, със ситни букви. Скобите се наблюдават в оригинала.

** „По-жива", в скоби, със ситни букви — също написано допълнително.

Лицевата страна на лист 2 е изписана само в първата горна половина. Линията и бележките под нея (с цифри) принадлежат на автора. Между „да правя такова изкуство" и линията се наблюдава голям интервал. Започнатата на лист 1—А и завършена на лист 2—А строфа е показателна за високите изисквания на Вапцаров към изкуството изобщо; за негодуванието му срещу проявите на повърхностно, елементарно отношение към историческата съдба на родния му край и драматизма на историческите събития, свързани с Илинденската епопея. Тук се съдържат елементи на полемика със създателите на прибързано, „отзивчиво" изкуство, осъществявано с лекота „по повод" на годишнини, събития, дати. В тази строфа поетът докосва темата, която години наред го вълнува, за да го изведе до големите обобщения в стихотворението „История": отношението между историята на един народ и неговото изкуство. Изкуството според поета също „прави история", прави я „със песен" (според тази изоставена по-късно от Вапцаров строфа); изкуството участвува в историята, но само когато улавя същината, дълбокия „корен" на събитията.

Хоризонталната линия, поставена от автора след интервал от 18 реда, отново разграничава текста на художественото произведение от авторови бележки, породени навярно в процеса на преписването. Трудно е да се каже

със сигурност какви са поводът и целта на двете номерирани реплики, но може би най-правилно е да се свържат отново с разговорите на литературни теми, водени в кръжока, с породени взаимоотношения между членовете във връзка с обсъждани техни творби. Допускаме, че в бележките под линия на лист 2 се съдържат възражения на Вапцаров срещу подхвърлено обвинение за непродуктивност („то мога и аз да отчитам"), срещу недомлъвки, хвърлили сянка върху атмосферата в кръжока („шушукат"). В тия бележки и тяхната недоизреченост се оглежда навярно и състоянието на подтиснатост, неудовлетвореност на поета през пролетта на 1940 г. (предполагаемото време на написване на строфите от дълго замисляната поема „Илинден"), когато след излизането на „Моторни песни" Вапцаров не постига необходимото за твореца обществено признание, не получава нужната професионална отзивчивост от страна на братята си по перо. Това той е понасял тежко, защото е имал ясно съзнание (въпреки изключителната скромност в поведението) за достойнствата на собственото художествено дело. В такъв период още повече го възмущават проявите на повърхностно отношение към литературното творчество.

Авторовите реплики под линия са разчетени правилно и за пръв път публикувани в споменатото Трето издание на Вапцарови произведения (1950) — в бележките към стихотворението „Илинденска". Впоследствие този прочит е занемарен. Обособени (чрез линия и цифри) в ръкопис, породени в конкретна жизнена и творческа ситуация в процеса на преписване на предварителния работен вариант на „Илинден", тези реплики се включват в самия текст на стихотворението „Илинденска" (в бележките към Съчиненията на Н. Вапцаров — вж. цит. издания).

Ето как изглеждат Вапцаровите реплики под линия към началните строфи на поемата „Илинден", представени като съставна част от стихотворението „Илинденска" (в бележките):

. . . . . .

А инак отгоре-отгоре — така
да хванеш и после да пуснеш,
ех, братчета мои, бих могъл и аз
да правя такова изкуство.
1. То мога и аз да отчитам. 2. Шушукат.
То започна така,
то започна макар
някакси много наивно . . .

Н. Вапцаров. Съчинения, 1979, с. 349.

Лист 2 — Б — празен
Лист 3 — А

то започна така,
то започна макар
някакси много наивно
През полето на Сер
преминава река
и се влива в морето
ленива.

Над полето звезди
над полето простор

над полето небето е чисто
а отгоре й мост
със железни зъби
е захапал
реката Ангиста

Агниста Но детето расте
възмъжава и става
зебато

небето — девствено чисто

Хоризонталната линия, поставена долу — в последната четвърт на лист 3 — А, — е прекъсната, недописана към края. В оригинала се наблюдава и втора допълнителна линия (крива), сочеща ясно как трябва да се четат бележките — от ляво на дясно, най-напред във вертикална, а след това — в хоризонтална посока. Така прочетени те гласят: „Ангиста /небето—девствено чисто“ и „Но детето расте /възмъжава и става/ зебато“. Не така са прочетени бележките при включването им в горепосочените издания. Зазвучали у автора като интересни словосъчетания и стихове в процеса на писането, той ги вписва под завършения текст, за да ги използува по-нататък в работата си. За съжаление Вапцаров не се е върнал (поне в достигналите до нас ръкописни първоизточници) към метафоричния образ и звучната рима на „Ангиста (небето — девствено чисто)“.

Лист 3—Б

По железния път
ни ограбват трудът
по железния път на Ангиста*
нашите сили текат
и житата текат
и тютюна
със жълтите листи**

За шалварите трябват***
червени басми
за харема копринени
ризи
и се промъква с локомотив
колосан красив бандитизъм.

Но раята търпи но раята
се моли
и си казва — божия воля****

На харемите времето

* Първоначално — „по железния път се оттича“; „се оттича“ — зачертано, върху него е написано „на Агниста“.

** В оригинала се наблюдава колебание между „на тютюна“ и „и тютюна“.

*** Пред „за шалварите“ четем „в“ в скоби, очевидно друго начало на стиха.

**** Трите последни стиха са зачертани от автора с напречни, наклонени в дясно черти.

Посочените поправки, колебания между две форми, зачертавания, неравният почерк, разкриващ все по-голямо напрежение, неудовлетвореност, насочват към твърдението, че пред нас е вече работен, чернови вариант на незавършеното произведение, който възстановява непосредствено протичането на творческия акт.

Лист 4 — А

На Ангиста гръм.*
Като малко дете
тишината проплаква и
млъква
детето засуква топлата
гръд**
на народната мъка***

И детето едрее и детето
расте****
възмъжава и става
зъбато*****
И започва като всяко избуяло
дете******
разбира се с атентати*******

На харемите времето.

---

* Първоначално „взрив", което е зачертано, и над него — „гръм".
** Най-напред — „от топлата гръд", „от" — зачертано.
*** „Гръд" и „мъка" написани значително по-едро.
**** Преди „и детето едрее и детето/расте" в оригинала се чете зачертано — „Но детето расте".
***** В оригинала — „забато"
****** В началото на стиха — колебание между „и" и „но"; под „избуяло" се чете задраскано „революционно".
******* „Разбира се" написано допълнително, пред строфата, със значително по-малки букви и слято.

Отново хоризонталната линия в най-долната част на страницата отделя строфите на „Илинден" от зазвучали с ритмичната си организация словосъчетания (в процеса на писането). Същото словосъчетание наблюдаваме като първи, начален стих в „Из Илинден", поместено на страниците на т. нар. Карирано тефтерче (лист 14 — Б). Набелязаната във Втори бележник под линия бележка навярно предхожда по време текста в Карираното тефтерче, който гласи:

На харемите времето
бавно загива
със петролните стари
фенери . . .

Лист 4 — Б — празен
Лист 5 — А

РАЗГРОМ (тежко и тъпо)
и после стихна както стихва буря.
Ала лазура не огре
и слънцето не се усмихна. Пожари.

Хоризонталната линия е поставена от автора там, където я наблюдаваме в предходните страници, за да отдели текста на произведението от бележките. Строфата е написана като че ли „на един дъх", при голямо творческо вълнение и с душевен подем. „Разгром" и „Буря" се открояват със значително уедрени букви. Склонни сме да считаме строфата за финална към поемата „Илинден". Оставените празни — обратна страна на лист 4 и почти цялата лицева страна на лист 5 — са отделени като че ли съзнателно за ненаписаните междинни строфи. Тези строфи, недостигнали до нас, навярно не са и създадени. Запазена в този вид, поемата свидетелствува, че творческият процес при някои произведения на Вапцаров протича неравномерно и трудно. Творбата се ражда невинаги в последователността — логическа, образна, идейна — на отделните й части (според предварителния замисъл). Творбата има различни измерения — образна система, идейно-емоционален заряд, графично оформление и звуково-ритмична организация, които Вапцаров осмисля по различен начин в различните си произведения. Тук произведението зазвучава настойчиво в съзнанието на поета, налага се постепенно с ритмично-интонационната си внушителност. Той се вслушва в зазвучалата рима, в могъщия звукопис, в дочутия настъпателен ритъм, „улавя" ги, доверява им се, отбелязва ги под линия. Те са за него предварителни находки, нужни елементи за сътворяване на цялото. Нещо повече — те импулсират образното мислене, извеждат към метафорична експресивност на поетическия изказ, към семантическа пренатовареност на отделните думи („разгром", „пожари"). Може само да се съжалява, че тази условно наречена „финална" строфа на „Илинден" е останала неизвестна за българския читател, тъй като в нея Вапцаров подхваща Гео Милевата изобразително-изразна традиция при представяне на драматични събития от историческата одисея на нашия народ.

Лист 5 — Б — празен
Лист 6 — А

Вината е не наша
вината беше чужда
и другиму тежи стотонна
отговорност.
Когато дойде ден
когато стане нужда*
Ний всичко ще разкажем
на майката история

. . . Започнаха със мръсните
ръце
да пипат в душите
на народа
гневът бе толкоз много
накипел,
че не съзряха вълчата
порода

---

* Подчертано с крива линия.

Лист 6 — Б

муцуните под овчите им
кожи
престъпната и плитка
лицемерност.

Но идат дни когато ний
ще можем
да хвърлим кал във
мутрите им
черни.

И бунта почна. Нямаше
защо
да вдигнеме ръце, да изостанем,
ала с кръвта на простия
народ
в Илинден вляхме
наше съдържание.

Лист 7 — А

Какво ще кажете на тази
новина*
Ще търсите ли тука руски
рубли?
Във Крушево бе феодална власт
и що за скок? Градят сега
република

Те бяха също като нас — младежи
досущ каквито тук сме збрани,
ние
(и биха се и мряха във мятежи)**
и падаха със песни във мятежи
тъй както утре
ще умреме
ние.

опека не протекторати

---

* В оригинала — колебание между „за тази новина“ и „на тази новина“.

** Първоначално написано „и те умряха честни във мятежи,“, зачертано, над него — със същите по големина букви — „и падаха със песни . . .“, над което в скоби е поставено (със ситни букви) — „и биха се и мряха във мятежи.“ „Утре ще умреме ние“ — със значително уедрени букви.

Хоризонталната линия в долната част на лист 7 — А е нанесена от автора. Бележката под нея — също. Разгледани в тяхната последователност, промените в последната строфа свидетелствуват не само за взискателност, но и за характерното движение на Вапцаровата поетическа мисъл от по-обща констативност — „и те умряха честни във мятежи“, към метафоризация на изказа — „и падаха с песни в мятежи“ — и отново връщане към лаконично и просто изразяване на историческата истина — „и биха се и мряха в мятежи“. Към формата „мятежи“ вместо „метежи“ Вапцаров се придържа на няколко места в ръкописите си.

Лист 7 — Б

Не хленча аз че буря ги
отбрули
израстват други в димните
пожари.

Погледай тук! — това е
Питу Гули,
а ти, навярно, ти си . . .
Кольо Карев.

30 VI. 40 г.

Лист 8 — А

И ако трябват лозунги —
добре!
да дигнеме плакати до луната
искаме свободни! И нещем,
нещем протекторати
./.

След „Кольо Карев" — лист 7 — Б — Вапцаров е поставил две стрелки: едната сочи датата на същата страница, другата отбелязва навярно мястото на последната строфа, написана върху лицевата страна на следващия лист 8. Създадена очевидно допълнително, за разлика от предходния текст тя носи белезите на напрегнато, нервно писане, характерно за запазените ръкописи на творби, зафиксирани „на прима виста".

Съхраненият във Втори бележник ръкописен оригинал на „Илинденска" (без заглавие) представлява препис на завършен другаде работен текст (с изключение на последната строфа, родена в процеса на преписването). Датата отразява деня на преписа в бележника. Текстът е преписан четливо, красиво и с усет за ритмичната изразителност на неговата организация, за отчетливост и прегледност. Не е известно как от едното незавършено произведение (поемата „Илинден") Вапцаров се насочва към друго на същата тематика, но е безспорно (а за това свидетелствуват спомени на близки и приятели), че поетът живее дълго с проблематиката и сложния идейно-политически смисъл, нравствен и революционен патос на Илинденската епопея. Замисълът на „Илинден" и „Илинденска" е откъм края на 1939 г., а към написването на тези творби поетът се насочва през първите месеци на 1940 г. Двете произведения са в идейно-тематична връзка с цикъла „Песни за родината" от „Моторни песни". Външните подтици — обявени в Македонския литературен кръжок конкурси за написване на творби, посветени на Илинден във връзка с годишнината на въстанието и юбилейни дати, свързани с рождението или гибелта на Гоце Делчев — са допълнителни стимули за по-бързото изкристализиране на отдавна носен замисъл и идейно-смислови внушения.

В преработения текст на „Илинденска", преписан в Кафявата тетрадка (вече със заглавие), според който се публикува произведението в различните издания на Съчинения на Н. Вапцаров, са направени промени в отделни стихове. Най-характерни от тях са: стих първи — „Вината не беше наша" (вместо „Вината е не наша"); краят на предпоследната строфа от Втори бележник „А ти, навярно, ти си . . . /Кольо Карев (в Кафявата тетрадка става „А ти, навярно, си . . . Никола Карев"). Тук стремежът към постигане на историческа и житейска дистанция е надделял над желанието да бъде внушена историческата приемственост между поколенията и съкровената съпричастност към борбата на предходниците. Променен е и финалът на стихотворението: вместо „искаме свободни! И не щем,/не щем протекторати"/ в К. т. четем: „Свободни искаме, /не щем/, не щем протекторати!" (Кафявата тетрадка. лист 10, лист 11).

За пръв път „Илинденска“ се публикува (според ръкописния препис в К. т.) във Второто издание на Вапцарови произведения „Избрани стихотворения“. С., БРП (к), 1948, с. 130—131.

Лист 8 — Б — празен
Лист 9 — А

Дохождат дни, такива мрачни дни
че иде ти да виеш от ненавист.
Боли в гърдите, в мутрата горчи,
а в гърлото ръжда се наслоява.

Дохождат дни . . . и питаш се защо
е тази болка, тази дива ярост
така е скрито нейното ядро

Стихотворението е написано със светлосиньо мастило; наблюдава се спокоен десен наклон на буквите, равни по големина. Оригиналът представлява препис на друг чернови вариант.

По традиция се твърди, че „Дохождат дни . . .“ (без заглавие в ръкописа) е недовършено произведение. В различните издания това се отразява чрез многоточие или тирета под трети стих на втора строфа. Това твърдение не може да се приеме безрезервно. Наистина стихотворението е пунктуационно незавършено, но пунктуационни знаци липсват и в отделните стихове (например след първия), както изобщо на много места в ръкописите на Вапцаров. Може да се каже, че цялото стихотворение носи белезите на осъзната недоизреченост; в него напира болката от неназовимостта на едно голямо човешко страдание, породило дълго премълчавана изповед. Недоизказаност се долавя и в липсата на заглавие, което рядко се случва в творчеството на Вапцаров. Привидната незавършеност на произведението би могла да бъде приета като логически следваща, необходима за вътрешната му завършеност и емоционално-смислова цялостност: чрез видимата незавършеност поетът най-пряко внушава невъзможността да изрече докрай, да назове с думи човешката си горест.

В запазения в бележника ръкопис липсва дата. В контекста на другите вписани тук произведения, бележки, чертежи може да се предположи, че „Дохождат дни . . .“ е вписано във втората половина или в края на 1940 г., която в много отношения е трудна, гранична година в жизнения път на поета и комуниста Вапцаров. Терзае го непостигнатото обществено и професионално признание (във връзка с излизането на „Моторни песни“); има лични проблеми, изправен е пред граждански дилеми, започва активна партийна, антифашистка дейност, а носи в съзнанието си замисъла за нова стихосбирка от създадени вече или в процес на създаване произведения (списъка на които отбелязва в т. нар. Синя тетрадка).

За пръв път „Дохождат дни“ е публикувано в „Избрани стихотворения“, Трето преработено издание под редакцията на Б. Делчев и Н. Шмиргела, С., БКП, 1950, с. 158.

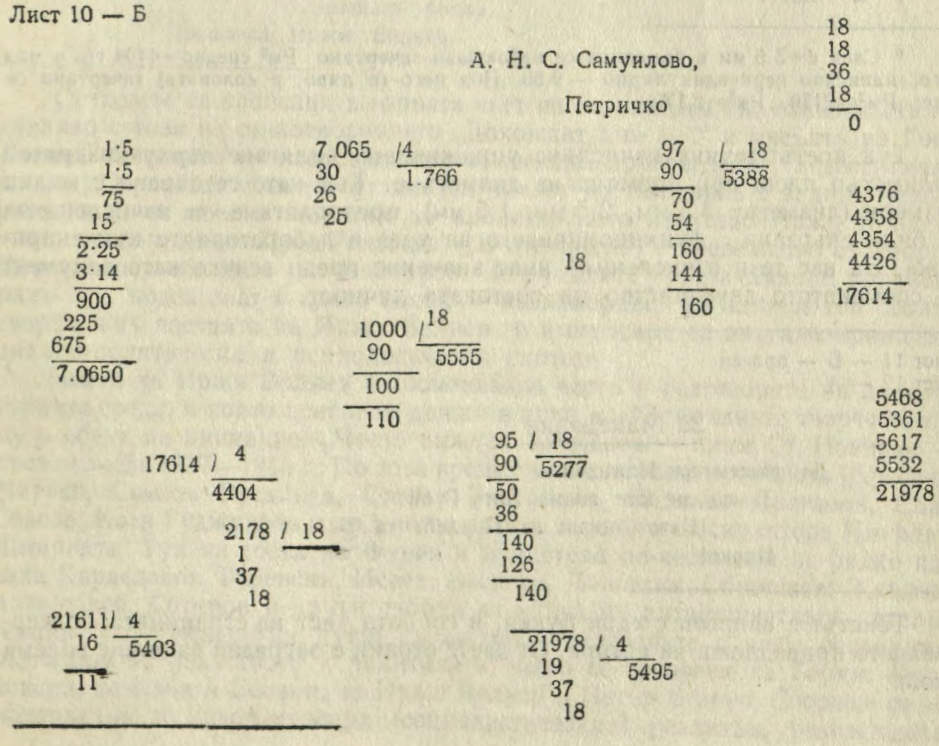
Лист 9 — Б — празен
Лист 10 — А

Аз разбирам света единствено
като поле за културно съревнование между народите.

Трудно е да се определи с точност кога са вписани във Втори бележник (със същото синьо мастило, каквото е използувано при преписа на „Дохождат дни . . .“ и без кавички) историческите думи на Гоце Делчев. Най-вероятно те са обсебвали съзнанието на поета във връзка с продължителния период на създаване на поемата „Илинден“ и стихотворението „Илинденска“. Вапцаров няма навик да вписва чужди мисли, цитати от прочетени текстове в бележниците си. Но думите на Гоце Делчев са намерили естественото си място сред собствените му творби, тъй като съвпадат със субективното му отношение към съдбата на народите и историческия процес, с убежденията на комуниста и интернационалиста Вапцаров, изживял националната драма на родния си край преди всичко като човешко страдание.

Може да се предположи, че Н. Вапцаров вписва тези думи в бележника в дните, когато в София пристигат съветските футболисти — 6 — 10 август 1940 г., — за да участвуват в два мача с тима на „Славия“ и със софийския сборен тим (вж. например съобщението във в. „Дъга“, XII, бр. 371, 5 авг. 1940). Тогава членове на Македонския литературен кръжок подготвят подаръци за съветските спортисти, между които един плакет-медалион, изработен от Н. Шмиргела по настояване на Вапцаров. Върху едната страна на плакета-медалион са били изписани цитираните думи на Гоце Делчев. (Вж. спомени на Н. Шмиргела, сборник „Никола Йонков Вапцаров. Спомени. Писма. Документи“. С., БАН, 1953, с. 214—220.) Вписването на тази високохуманна мисъл на вожда на революционно-освободителното движение на македонските българи сред авторските ръкописи на Н. Вапцаров е факт с богат културно-исторически смисъл, съдържащ неизползувани възможности за осветляване на гражданския и обществено-политически профил на поета.

Лист 10 — Б

Адресът (написан в началото на страницата, с едри букви) е на най-близкия приятел на Н. Вапцаров — Антон Николов Попов. В село Самуилово живее семейството на Антон Николов — майка, сестра, брат — след изселването му от родното село Гега (бивше Игуменица) поради обесването на дядото на бъдещия приятел на поета.

Изчисленията са нанесени от ръката на Н. Вапцаров набързо, със ситни цифри, нестройно подредени. По време са свързани с периода от 1939 г. и началото на 1940 г., а по предназначение — с ежедневието му в Софийския екарисаж.

Следващите единадесет листа липсват. От тях се наблюдават остатъци в бележника.

Лист 11 — А (сегашен)

Р мм²=44,782	
Р мм²=44,583	
Р мм²=43,543	d=3.5 мм.*
Р мм²=44,270	
Р м²=54,681	
Р м²=53,616	
Р м²=56,170	d=2.5 м. м.
Р м² 55,319	Р ср. м²=5495 гр.
Р м²=55,555	
Р м²=53,888	d=1.5 м. м.
Р мм²=53,898	
	Р ср. мм=5403 гр.
Р м²=52,777	

---

* След d=3.5 мм в ръкописа се наблюдава зачертано Рм² средно=4404 гр. и над него, написано перпендикулярно — 9,65. Под него (в ляво, в колоната) зачертано се чете: Рм²=2170, Рм²=2,170.

Тук поетът-техник изчислява упражнявано налягане върху квадратен милиметър площ при промяна на диаметъра. Тъй като се борави с малки размери (диаметър 3.5 мм, 2.5 мм, 1.5 мм), предполагаме, че изчисленията са били свързани с функционирането на уред в лабораторията към екарисажа. За нас тези изчисления имат значение преди всичко като документ за споменатото двуединство на поетовата личност.

Лист 11 — Б — празен
Лист 12 — А

За Македония

Да пишем за Илинден
Знаеш ли как падна Питу Гули.
(Като минеш за Прилеп, за Пирин)

Текстът е написан с едри букви, в горната част на страницата; подчертаването принадлежи на автора. От двете страни е заграден изцяло с големи скоби.

Тези набързо нанесени бележки свързваме с поставената пред членовете на Македонския литературен кръжок задача за написване на произведение на илинденска тематика във връзка с годишнината на Илинден (1940). Интерес представлява въпросът „Знаеш ли как падна Питу Гули“ и следващите подробности — „като минеш за Прилеп, за Пирин“. В тези бележки, които считаме предхождащи по време стихотворението „Илинденска“, поетът се занимава с конкретния факт — как е загинал героят. В текста на „Илинденска“, съдържащ се в същия бележник, той се вълнува вече не от подробностите; него го интересува не „как“, а „защо“ е загинал Питу Гули. Интересува го обобщеното историческо съдържание и героико-патриотичната идея, които могат да бъдат внушени чрез този образ. Движението на мисълта от конкретния факт и подробностите към обобщението за приемствеността, унаследимостта на борбата е очевидно.

Лист 12 — Б — празен
Лист 13 — А

Страницата съдържа, нанесена набързо, на ръка, върху горната част и с черно мастило техническа рисунка. Допускаме, че чрез нея Вапцаров обяснява на някого протичането на електрическия ток по верига. Свързана е с всекидневието му и взаимоотношенията с обикновените работници в екарисажа.

Лист 13 — Б — празен
Лист 14 — А

Рентген! Можеш ли да видиш
нашата болка.
Прощавай Иржи Волкер.

Стиховете са написани в горната част на страницата със синьо мастило, еднакво с това на стихотворението „Дохождат дни . . .“ и мисълта на Гоце Делчев. Очевидно са наброска към замислено произведение, недостигнало до нас. Отразяват моменти от мислен диалог на Вапцаров с видния чешки революционен поет и теоретик на пролетарското изкуство Иржи Волкер, чието произведение „Пред Рентгена“ („U roentgenu“) е превеждано от Георги Караславов и обикнато от Вапцаров. Зазвучалите у поета стихове, зафиксирани тук, подсказват в каква насока е възнамерявал да напише той своята творба; как поезията на Иржи Волкер го импулсира за актуализирани социално-политически и психологически синтези.

Името на Иржи Волкер е споменавано често в разговорите на литературните среди, в които поетът се движи в края на 30-те години; творчеството му е обект на внимание. „Често виждах Вапцаров — пише Ст. Иванова — през периода 1937—1940 г. По това време с мои състуденти слависти (Пресиян Мирчев, Симеон Русакиев, Стефан Знеполски, Недялко Драганов, Спас Спасов, Катя Гуджунова и др.) посещавахме ателието на скулптора Николай Шмиргела. Тук на гости на Фунев и Шмиргела по-често или по-рядко идваха Караславов, Радевски, Исаев, Василев, Дановски, Обретенов, Жендов, Ангелушев, Сотиров и други творци от елита на антифашистката интелигенция . . . С ненаситни души слушахме изпъстрените с шеги остроумни разговори за изкуството и политиката, често се говореше за Горки, Маяковски, за Блок и Есенин, за Иржи Волкер и Петър Безруч. Спореше се за модернизма и художествения (социалистическия) реализъм, разглеждаха

се Гоя и Сезан, четяха се нови творби." (Из спомен на Ст. Иванова, публикуван във в. „Народна култура", бр. 49, 1969.)

„Вапцаров обичаше много Иржи Волкер — твърди Николай Шмиргела. — Той го смяташе за чешкия Смирненски. В неговите стихотворения той откриваше оная топлота и сърдечност, която му беше много близка. Близка му беше „по натюрел".

Когато се случваше да се срещне в ателието ми с Пресиян Мирчев — тогава студент по славянска филология, след Девети директор на Варненския театър, сега покойник, — Вапцаров не изпущаше случай да го помоли да му издекламира „Очите на огняра" или „Балада за нероденото дете" по напечатаните тогава преводи на състудента му, сега академик Емил Георгиев.

Може би в тия две стихотворения той виждаше разкрита и лична своя съдба! Когато ги чуеше, той изпадаше в унесеност, в тиха есенна тъга. Когато след това подхванеше разговора, нещо дълбоко засегнато имаше в душата му.

Той беше замислил и стихотворение, внушено от Волкеровото „Рентген". Него не го дописа . . ." (Из спомените на Николай Шмиргела, сб. „Никола Вапцаров. Спомени за поета и революционера. 70 години от рождението му". С., БП, 1979, с. 397.)

На проблема за типологичното родство между Вапцаров и Иржи Волкер е посветена интересната публикация на чешкия литературовед Зденек Урбан — „Никола Вапцаров и Иржи Волкер" (Език и литература, 1965, кн. 3).

Лист 15, 16, 17, 18 — празни
Лист 19 — А

6923 — 1.4
1000 — x

14000/6923
13846 2.022

$$x = \frac{14000 \quad 1100}{6923}$$

/ 3903
2.82

3906 — 1.1
1000 — x

15400
13846
1540

11000
7806
31940
31224
7160
3903
3257
/5/

Изчисленията са свързани с работата на поета като техник в екарисажа

Лист 19 — Б — празен
Лист 20 — А — празен
Лист 20—Б

За сокола
брат да ме погали
За брадите. Как трябва да бъдат дадени
четите.
Думите на Диме за четите
Защо толкова ще го заболи за чуждо агне.
Дали героя трябва
да смени няколко
занаята (отвратителен схематизъм)

Героите в първата част
освен Диме и донякъде
дядо Яне не са пълнокръвни
Ритъма.
Рими — избягва
глаголни рими

Вмъкни го в твойте
пещери горо
За края на поемата

Бележките (написани неравно — ту с дребен, ту с едър шрифт, подч. авт.) отразяват критичното отношение на Вапцаров към обсъждано в Македонския литературен кръжок произведение. Изискванията за художествена пълноценност на човешките образи, за значението на ритмичната организация и римовата звучност са в съзвучие с литературно-критическите възгледи и конкретни преценки на поета — литературен критик и редактор, съхранени на страниците на вестник „Литературен критик".

Като цяло Втори бележник представлява изключителен по своето значение автентичен документ от ръкописното наследство на Никола Вапцаров, позволяващ да се проникне в творческата лаборатория на поета-новатор, да се осмислят съществени черти от многоликия му образ на патриот, хуманист и интернационалист, да се възстановят мигове от трудното му всекидневие на творец и интелектуалец-работник.

Магдалена Шишкова

Една документална книга[1]

Вниманието към творчеството на Траянов, към неговите естетически позиции и участие в литературния живот е безспорно засилено. Във всички случаи то ще намери опора в книгата на Вера Балабанова.

Озаглавена „Теодор Траянов", тази книга излезе през 1980 г. в поредицата „Литературни анкети". Но не е анкета в „чист" вид. Съдържа мемоарен и документален материал, който допълва започнатата някога и останала незавършена анкета. Не можем да не признаем нейното богатство, ценността ѝ за всяко литературоведско изследване. Авторката познава много добре Траянов. През последните шест години от живота му ги свързва близко приятелство и обич. От пролетта на 1939 г. до януари 1945 г. двамата споделят всички трудности на военните години — материални лишения и тревоги. Изживяват големите бомбардировки на София, един след друг тежко боледуват. Макар да не се „занимават" с политика, големите международни събития и наближаващата революция в България засягат и техния свят — света на поезия, културни интереси, творчество.

Вера Балабанова среща поета в неговите зрели години. Той е почти шестдесетгодишен, има дълга творческа биография, установени схващания по въпросите на изкуството. Той е изграден характер, има определено положение в българските културни среди, трайни приятелства с неколцина литератори-съмишленици. Логично се поражда у Вера Балабанова желанието да документира живота и творчеството на Траянов. Самата тя е човек с литературни интереси, способна е да разбере творческия свят на поета, да се включи в неговата писателска работа, да наблюдава ежедневието със съзнание, че то трябва да се запомни и да се реставрира по-късно. Тя изпълнява секретарската работа и в кореспонденцията, и в творчеството на Траянов. Пише под негова диктовка, превежда негови работи, както и статии за него от чужбина. Посветена е в творческите и интимните му отношения с различни хора — т. е. има най-подходящото място в живота на Траянов за един човек, който ще се грижи за документиране на събитията около личността му. А и самият поет се отнася с разбиране към начинанието ѝ, охотно се отзовава на въпросите, които му се задават, проверява оскъдния си, но ценен за него архив. Приятелите му също виждат в лицето на Вера Балабанова човека, на когото могат да оставят документи, отнасящи се до Траянов. Така, поощрена от самия поет и подпомогната от близките му, Вера Балабанова започва своята литературна анкета. Обръща се с въпроси към самия Траянов, към майка му и към други близки — записва отговорите или ги получава писмено. Събира се материал, който осветлява в общи линии цялата биография и творческия път на поета. Но обстоятелствата попречват трудът да добие завършен вид. Анкетата е водена в течение на години, но с прекъсвания, не е изчерпателна. При издаването авторката допълва някогашните си бележки с писма, непубликувани статии, спомени. Сполучливо подбрани, често пъти те са редки по стойност. Вмъкнати са в самия текст на анкетата или са прибавени към раздела с бележки. Особено място заемат личните спомени — те свързват материала, получен при анкетирането и документите. Значително допринасят за целостта на портрета — показват поета в различни ракурси, в съкровени моменти от живота му — до мъчителните часове на агонията. В паметта на авторката тези спомени са много живи, детайлни. При това Вера Балабанова има белетристичен дар — мемоарите ѝ издават поглед за обстановката, слух за диалога, усет за психологическия момент. Присъствието на авторката в живота на Траянов определя донякъде и композицията на книгата. От първата глава „Запознанство" читателят среща Траянов в същата последователност, в която са следвали срещите между поета и Вера Балабанова, долавя нарастващата близост между двамата и естествено натрупва впечатления за неговите лице, фигура, жестове, начин на разговор, отношение към обкръжаващите го, духовни интереси. Подготвен е да навлезе в личния свят на твореца. Авторката показва сдържаност, макар пиететът ѝ към поета да става очевиден. Лаконич-

[1] В. Балабанова. Литературни анкети. Теодор Траянов. С., 1980.

на е в описанието на случките, недоизказва собствените си преживявания. Създава се впечатление, че въпреки емоционалната страна на спомена авторката ще се придържа строго към фактите, ще извежда на преден план събитията и лицата, не собственото вълнение. Убеждаваме се, че това впечатление е вярно и от страниците, посветени на ранните години на Траянов, на неговия род и семейство. Тук намираме записи от разговори с Траянов, с неговата майка, с близки на поета от времето на младостта му, писма, размени бележки. Изяснено е родословието на Траянов, представени са майката, братята Стефан, Асен, Траян, Крум, жена му Елена Петерс, децата му Васко, Жанет, Асен. Вера Балабанова лично познава мнозина от тях и съумява с достатъчно такт да характеризира тези хора, някои от които имат трагична съдба, да покаже мястото им в живота на поета, развитието на отношенията им — да въведе читателя в семейната драма на човека Траянов. По-малко сведения има за оформянето на поета, за назряването на литературните интереси и за литературните учители. Но добре е очертана духовната атмосфера в семейството, разбирателството между майка и син, братската привързаност — в последна сметка се допълва представата за нравствения облик на Траянов.

Доста голям период от живота на Траянов (1901—1923) по всяка вероятност особено е затруднил авторката. Това е времето на следване във Виена, участие във войната от 1912 г., службата в Швейцария, Берлин, издаването на първите книги, брака на Траянов с Елена Петерс. Вера Балабанова усеща недостига на материал, за съжаление късно е да попълни бележките си. Постарала се е да компенсира липсата на преки изказвания на Траянов по редица въпроси с някои негови статии, чийто текст сега се дава за пръв път или за пръв път цялостно. Така се получават свидетелства за преживяното от Траянов през споменатия период, за негови размисли, схващания. Много по-уверена е авторката в главата „Външност и характер“ — тук тя борави със собствени наблюдения и показва умение за характеристика на човека и писателя Траянов. В тази глава са използувани както бележките на авторката, водени през 1940, 1941 г. — т. е. анкетен материал, — така и нейни спомени. Характеристиката на Траянов не се отнася само до човешките му качества в битова обстановка, но засяга и отношенията му с писателските среди. Траянов се появява между други творци: Николай Лилиев, Г. П. Стаматов, А. Страшимиров, К. Христов, М. Белчева. Очертават се нравствените устои на неговата личност. Разкриват се негови интимни преживявания — особено четиринадесетгодишната му любов с Дора Дюстабанова. Траянов сам е поверил кореспонденцията си с артистката на Вера Балабанова, многократно й е говорил за Дора, продължавайки да тъгува за починалата. В отношението на авторката към близките на Траянов освен деликатността се откроява и желанието обективно да се изяснят взаимоотношенията — една много трудна задача за човек, който се сближава с поета през последните години от живота му, свидетел и участник в житейската му драма, споделя неговите огорчения и затруднения. Съумявайки да остави в сянка собствената си личност, авторката ни позволява да узнаем най-съкровените изживявания на поета.

Естествено цялата книга осветлява творчеството на Траянов, но в нея има и един специален дял „Творчество“, в който Вера Балабанова е проявила стремеж да очертае творческия процес и естетическите позиции на поета. Тя има неповторими наблюдения за работата му, но не се задоволява само с тях. Публикува за пръв път записки на поета по литературно-теоретически въпроси. Такъв материал в една анкета е необходим, той е поглед „отвътре“, той „обяснява“ произведенията, поведението на писателя в литературния живот. Разделът е обогатен с биографични сведения за периода след 1923 г. Става дума също за преводаческата дейност на Траянов, за неговите творчески планове и самочувствие в най-тежките моменти от ежедневието му.

Уникален биографичен материал намираме в главата „Към заник“. Вера Балабанова е най-близкият човек на Траянов през 1943, 1944 г. и нейните спомени за дружбата на Траянов с Иван Радославов и Симеон Радев, за техни срещи и разговори са интересни. Привлича ни и документалният материал, съчетан със спомените, в главата „Краят“. В дните на бързо развиващата се болест на Траянов Вера Балабанова води бележки, които днес са неоценимо свидетелство за последните дни на поета.

Вече пряко към литературния историк е обърнат разделът от книгата „Съратникът“. Намираме се в самия творчески свят на Траянов. Авторката го изгражда по свои впечатления и бележки, но се обръща и към писмата, оставени от литературни съратници на Траянов. Сполучливият им подбор дава възможност да се открояят фигури като тази на Радославов, да се изнесат факти за културната атмосфера, за бита на писателите през онова време. Допълнения в същата насока дават последните две глави — „Траянов и художниците“, „Годишнини и честувания“. Документите тук поставят Траянов в по-широк кръг български творци на изкуството.

Книгата на Вера Балабанова представлява несъмнена ценност за литературознанието. Авторката — еднакво грижлива към документацията и спомена — оползотворява по най-добрия за науката и привлекателен за читателя начин своите лични впечатления. Създава книга, с която в бъдеще не можем да не се съобразяваме.

Катя Янева

Българското литературознание в чужбина

Книги, статии и рецензии, публикувани през 1980 г.

Общи въпроси

Гачев, Георгий Д. Творчество, жизнь, искусство. М., Дет. лит., 1980, 143 с. 8°

Dąbek-Wirgova, Teresa. Historia literatury bułgarskiej. Zarys. Wrocław [etc.] Ossolineum, 1980. 314 p. ill. portr. 21 cm

Прев. загл. История на българската литература.

Lauer, Reinhard. Europäischer Realismus. Wiesbaden, Athenaion (1980). 517 p. ill. 24 cm

Прев. загл. Европейският реализъм. Показалци с. 467—515. Сведения за бълг. писатели и бълг. литература на много места в кн.

Lexikon fremdsprachiger Schriftsteller von den Anfangen bis zur Gegenwart. Vol. 1—3. (Leipzig, Bibliogr. Inst., 1977—1980). 23,5 cm

Прев. загл. Енциклопедия на чуждестранните писатели от началото до наше време. 3. P — Z. 1980. 597 p. Сведения за бълг. писатели на много места в кн.

Адрес — Шушенское. О влиянии идей В. И. Ленина на творчество писателя. Ответы на анкету, провед. ред. ж. „Иностр. лит." среди гостей Всесоюз. конференции, посвящ. 110-летию со дня рождения В. И. Ленина. — Иностр. лит. (М.), 1980, № 1, 204—209.

Авт.: . . . В. Колевски и др.

Даскалова, Екатерина. Александр Блок и славянский мир. — Сов. славяноведение (М.), 1980, № 6, 66—73.

Даскалова, Екатерина. Александр Блок и театральное искусство Болгарии. — Нева (Л.), 1980, № 11, 206—210.

Даскалова, Екатерина. Болгария в творческом сознании Блока (Освободительная эпопея 1877—1878 годов в поэме „Возмездие"). — Рус. лит. (Л.), 1980, № 2, 196—200.

Дмитриевская, Т. В. — Обществ. науки за рубежом. Сер. 7. Литературоведение (М.), 1980, № 5, 49—50.

Реф. по повод рец. на Хр. Йорданов за „История на литовската литература". Вильнюс, 1977. — Лит. мисъл, 1979, № 7, 143—147.

Колесова, Н. А. Д. Благоев — основоположник марксистской эстетической мысли в Болгарии. — Вестн. Моск. унив., Философия, 1980, № 4, 13—21.

Лаптева, Л. П. З'їзд російських філологів — славістів у 1903 році. — Пробл. слов'янознавства (Львів), 1980, № 21, 132—138.

Литература Болгарии. — В: Основные произведения иностранной художественной литературы. М., 1980, 78—94.

Манов, Т. Рабочий класс: герой жизни — герой литературы. (С Харьковской всесоюз. творческой конференции). — Вопр. лит. (М.), 1980, № 9, 113—114.

Михалков, Б. Героичность характера в развитии традиций русской литературы. Статья болг. литературоведа. — Москва (М.), 1980, № 3, 196—202.

Мокиенко, В. М. Классики марксизма и славянская филология. — Вестн. Ленингр. унив., 8, 1980, № 2, 67—73.

Ровда, К. И. Сравнительное изучение славянских литератур. Новые книги ученых социалист. стран. — Рус. лит. (Л.), 1980, № 4, 184—200.

Тодоров, Цветан. Дефиниција на поетиката. Прев. од фр. Јадранка Чупик. — Разгледи (Скопје), 1980, № 8—9, 952—958.

Троянский, И. В переводе на болгарский. [О литов. литературе. Заметки болг. пер.] — Литва лит. (Вильнюс), 1980, № 3, 155—157.

Хелимский, Е. А. Новый славистический журнал в США [„Folia Slavica"]. — Сов. славяноведение (М.), 1980, № 5, 107—109.

Шпільова, О. Поезія природи і поезія НТР. (З досвіду болг. та укр. літератур). — Рад. літературознавство (Київ), 1980, № 2, 49—59.

Bogdanov, Ju. V. Literatur der sozialistischen Gemenischaft. — Z. für Slavistik (Berlin), 1980, No. 1, 98—101.

Gisges, Jan Maria. Nagroda im. Wapcarowa. — Tworczość (Warszawa), 1980, No. 2, 150—151.

Прев. загл. Награда на името на Вапцаров.

Konev, I. Vplyv ako realita a metodologicka téza. — Slavica slovaca (Bratislava), 15, 1980, No. 2, 110—113.

Прев. загл. Влиянието като реалност и методическа теза.

Pogačnik, Jože. Jerney Kopitar in problemi jugovzhodne Evrope. — Sodobnost (Ljubljana), 1980, No. 1, 1—8.

Прев. загл. Йерней Копитар и проблемите на Югоизточна Европа.

Šimeček, Sdeněk. Personální bibliografié slavistů. — Slovansky přehl. (Praha), 1980, No. 3, 232—233.

Прев. загл. Персонални библиографии на слависти [които се издават в Карловия университет].

Stehlíková, Eva. Recepce antiky ve slovanských literaturach. — Slavia (Praha), 49, 1980, No. 1—2, 129—130.

Прев. загл. Възприемане на древността в славянските литератури.

Vztahy socialistickych literatur. — Sloven. pohl'ady (Bratislava), 1980, No. 5, 155.

Кратко съобщение за издаден литературоведски сб. за връзките между социалист. лит.

Гринберг, О. Э. — Обществ. науки за рубежом (М.), 1980, № 1, 47—51.

Рец. за: C. Todorov. La réflexion sur la littérature dans la France contemporaine. — Poétique (Paris), 1979, No 38, 139—141.

В статията авт. Tz. Todorov.

Тарасова, Л. И. — Науч. докл. высш. школы. Филол. науки (М.), 1980, № 3, 90—91.

Рец. за: В. Д. Андреев. История болгарской литературы. М., Высш. школа, 1978.

Яценко, М. Т. — Рад. літературознавство. (Київ), 1980, № 7, 84—87.

Рец. за: Иван Попиванов. Трагикомичното в литературата. С., Наука и изкуство, 1978.

Cesbron, G. — Lettres romanes (Louvain), 34, No. 1, 80—84.

Рец. за: C. Todorov. Théorie du symbole. Paris, Seuil (1977). Теория на символа.

Dončev, Nikolaj. — Rev. d'histoire litt. de la France (Paris), 1980, No. 4, 669—670.

В статията авт. Nikolaï Dontchev.

Рец. за: Френски разкази. (Състав. с предг. Людмила Стефанова). С., Нар. култура, 1976.

Hagen, M. von. — Russ. rev. (Stanford), 39, 1980, No. 2, 271-272.

Рец. за: Garth M. Therry. East European languages and literatures. Oxford, Clio, 1978. Източноевропейски езици и литератури.

Sielicki, Franciszek. — Slavia orient. (Warszawa), 29, 1980, No. 4, 539.

Рец. за: Славяноведение в дореволюционной России. Библиогр. словарь. М., 1979.

— Uomini e libri (Milano), 1980, No. 80, 74.

Рец. за: Н. Дончев. Литературни и мемоарни етюди. С., Бълг. писател, 1978.

Старобългарска литература

Можаева, Инесса Е. Библиография по кирилло-мефодиевской проблематике, 1945—1974 гг. М., Наука, 1980. (АН СССР. Инст. славяноведения и балканистики).

Гранстрем, Е. Э. Иоанн Златоуст в древней русской и южнославянской письменности (XI—XV в.). — Труды Отд. древнерус. лит. (Л.), 1980, 35, 345—375.

Поленаковик, Харалампие. Учителот и писателот Климент Охридски. — Лит. збор. (Скопје), 1980, № 4, 7—18.

Сирадзе, Р. Г. Вопросы древних болгаро-грузинских литературных взаимоотношений. — В: Сирадзе, Р. Г. Статьи. Тбилиси, 1980, 57—85. На груз. ез.

Сирадзе, Г. Из истории болгаро-грузинско-византийских взаимоотношений. — В: Сирадзе, Р. Г. Статьи. Тбилиси, 1980, 86—115. На груз. ез.

Торопов, В. Н. „Проглас" Константина Философа как образец старославянской поэзии. — В: Славянское и балканское языкознание. История лит. яз. и письменность. М., 1979, 26—46.

Deletant, D. J. Slavonic letters in Moldavia, Wallachia and Transilvania from the Tenth to Seventeenth Centuries. — Slavonic a. East Europ. rev. (London), 1980, No. 1, 1-21.

Прев. загл. Славянски ръкописи в Молдавия, Влашко и Трансилвания от X до XVII век.

Mauthauserová, Svetla. Stare slovanské literatury na VIII. mezinárodním slavistickem sjezdu v Záhřebu. — Slavia (Praha), 49, 1980, No. 1—2, 123—128.

Прев. загл. Старите славянски литератури на VIII международен славистичен конгрес в Загреб.

Pennington, A. E. — Slavonic a. East Europ. rev. (London), 1980, No. 1, 104—106.

Рец. за: D. Bogdanović. Katalog rukopisa manastira Hilandara. Paleografski album. Belgrade, Srpska akad. nauka i umetnosti etc., 1978. Каталог на ръкописите в Хилендарския манастир.

Pennington, A. E. — Slavonic a. East Europ. rev. (London), 1980, No. 1, 104—106.

Рец. за: D. Medaković. Stara štampane knjige manastira Hilandara. Belgarade, Srpska akad. nauka i umetnosti, 1978. Старопечатни книги в Хилендарския манастир.

Thomson, Francis J. Apocrypha Slavica. — Slavonic a. East Europ. rev. (London), 1980, No. 2, 256—268.

Прев. загл. Славянски апокрифи.

Рец. за: Aurelio de Santos Otero. Die Handschriftliche Überlieferung der altslavischen Apokryphen. Bd. 1. Patristische Texte und Studien, Bd. 20. Berlin, etc., De Gruyter, 1978.

Thomson, Francis J. — Slavonic a. East Europ. rev. (London), 1980, No. 1, 102—104.

Рец. за: C. Hannik (ed.). Fundamental problems of early Slavic musik and poetry. Copenhagen, Munksgaard, 1978. Основни проблеми на раннага славянска музика и поезия.

Българска литература през Възраждането

Беседи за Прличев. Юбил. изд. Скопје, 1980. 163 с. 8°.

Ред. : Видое Видичевски и др.

Воробьев, Л. Любен Каравелов. Жизнь и деятельность. Револ. программа. Круг. филос.-социол. идей. Болг. утопия. Фольклор, литература и наука. Эстет. кредо. Худож. творчество. Метаморфозы наследства. М., Худож. лит., 1980. 591 с. 1 портр. 21 см.

Димитровски, Тодор. Збор-два за осовременувањето на јазикот на македонската верзија на „Сердарот" од Г. Прличев. — Современост (Скопје), 1980, № 1, 51—52.

150 г. от раѓањето на Григор Прличев.

Димитровски, Тодор. Разлики меѓу македонската и грчката верзија на поемата „Сердарот" — Лит. збор (Скопје), 1980, № 2, 27—42.

Конев, Илия. Историческая мысль балканских народов в XVIII в. и формирование их национальных литератур. — В: Балканские исследования. 6. Культура народов Балкан в новое время. М., 1980, 22, 45.

Наневски, Душко. Критичка самосвест за поетот Прличев. — Лит. збор (Скопје), 1980, № 3, 7—14.

Русинов, Р. Езикът на Иларион Стоянов (Макариополски). — Rocz. slawisticzny (Wrocław [etc.]), 40, 1980, No. 1, 31—38.

Спасов, Александар. Слобода среде ропство. — Лит. збор (Скопје), 1980, № 3, 3—4.

За поезията на Гр. Пърличев.

Сталев, Григор. Григор Прличев како преводач на поезија. — Лит. збор (Скопје), 1980, № 3, 15—20.

Стојчевска-Антик, Вера. Нераскинлив континуитет од Климента до Прличева. — Лит. збор. (Скопје), 1980, № 3, 5—6.

Тодоровски, Гане. Големиот подвиг на Григор Прличев. — Лит. збор (Скопје), 1980, № 6, 69—91.

Georgiev, Emil. Herder und die Wiedergeburt der kleineren slawischen Völker. — In: Herder-Kolloquium, 1978. Weimar, 1980, 319—327.

Прев. загл. Хердер и Възраждането на малките славянски народи.

Данилевский, Р. Ю. Новые работы славистов ФРГ. — Рус. лит. (Л), 1980, № 1, 210—217.

Рец. за: Studien zur Literatur und Aufklärung in Osteuropa. Giessen, Schmitz, 1978. Студия за литературата и просвещението в Източна Европа.

Тушевски, Ванчо. — Лит. збор (Скопје), 1980, № 3, 90—94.

Рец. за: Гане Тодоровски. Веда Словена. Скопје, Македонска книга, 1979.

Цукески, Александар. — Лит. збор (Скопје), 1980, № 4, 79—82.

Рец. за: Беседи за Григор Прличев. Скопје, 1980.

Bechyňová, Venceslava. — Slavia (Praha), 49, 1980, No. 1—2.

Рец. за: Les cultures slaves à l'époque de la formation et du développement des nations slaves XVIIe — XIXe ss. M., Наука, 1978. Славянските култури в епохата на формиране и развитие на славянските народи през XVIII—XIX в.

HIST. čas. (Bratislava), 1980, No. 1, 467—468.

Подпис: MiP. Рец. за: J. Koška. Slovenské literárne pohl'ady na bulharski juch (1876—1878). Bratislava, Veda, 1978. Словашки литературни свидетелства за българския Юг (1876—1878).

HIST. čas (Bratislava), 1980, No. 2, 164—165.

Подпис: A. M. Рец. за: Študie z dejín svetovej slavistiky do polovice 19 storočia. Bratislava, Veda, 1978. Изследвания за историята на световната славистика до средата на XIX век.

Kudelka, Milan. Slovník slavistů předrevolučního Ruska. — Slovan. přehl. (Praha), 1980, No. 2, 135—137.

Рец. за: Славяноведение в дореволюционной России. Библиогр. словарь. М., Наука, 1979.

Slovan. přehl. (Praha), 1980, No. 1, 50—51.

Подпис: A. M. Рец. за: Študie z dejín svetovej slavistiky do polovice 19 storočia. Bratislava, 1978. Изследвания за историята на световната славистика до средата на 19 век.

Българската литература от Освобождението до Девети септември

История зарубежной литературы XX века, 1917—1945. Уч. для филол. спец. унив 2. испр. изд. М., Высш. школа, 1980. 392 с. 8°.

Авт.: Л. Г. Андреев и др. Библиогр. с. 389—391. Сведения за литературата в слав. страни на с. 208—242.

Siupiur, Elena. Relaţii literare romano-bulgare în perioada 1878—1918. Bucureşti, Minerva, 1980. 197 p. 20 cm.

Прев. загл. Румъно-българските литературни връзки в периода 1878—1918. Показалци с. 185—196.

Алексиев, Александър. Революционерот, патриотот и поетот Никола Вапцаров (1909—1942). — Разгледи. (Скопје), 1980, № 1—2, 135—146.

Гончаров, В. И. Современные реминисценции в историческом романе И. Вазова „Иван Александр". — В: Жанр и стиль художественного произведения. Минск, 1980, 121—133.

О некоторых аспектах развития славистики в 1918—1939 годах. — Сов. славяноведение (М.), 1980, № 1, 78—92.

Погребенник, Ф. П. Перекладачі творів І. Франка слов'янськими мовами. (Матеріали до бібліогр. словника). Перекладачі І. Франка болг. мовою. — Укр. літературознавство (Львів), 1980, № 34, 145—150.

Празник поэзии. — Иностр. лит. (М.), 1980, № 1, 280—281.

По повод 20-ия празник на поезията в Благоевград, посветен на 70-годишнината на Н. Вапцаров.

Ристовски, Блаже. Поглед кон националната активност на Никола Вапцаров и на македонскиот литературен кружок во Софија. По повод 70-годишнината от раѓањето на Никола Вапцаров. — Современост (Скопје), 30, 1980, № 1, 40—50.

Султанов, С. Йордан Йовков. — В: Йовков, Й. Избранное. М., 1979, 5—16.

Чебанов, И. Муза свободы. — Радуга (Киев), 1980, № 1, 180—181.

За поезията на Н. Вапцаров по повод 70-годишнината му.

Шайкевич, Б. О. Болгарська литература та образотворче мистецтво в роки першої світової воїйни. — Пробл. слов'янознавства (Львів), 1980, № 21, 78—84.

Шпільова, О. Іван Вазов. — Всесвіт (Київ), 1980, № 1, 127—128.

Предисл. към избрани стихотворения.

Bechyňová, Vènceslava. (Michail Petrov Arnaudov. 5. X. 1878 — 18. II. 1978). — Slavia [Praha], 49, 1980, No. 1—2, 186—188.

Kufnerova, Zlata. Jubileum velkého realisty. Ke 100. výročí narozeni Jordana Jovkova. — Lit. měs. [Praha], 1980, No. 10, 120.

Прев. загл. Юбилей на големия реалист [Йордан Йовков].

КНИГА о бессмертии поэта. — Иностр. лит. (М.), 1980, № 7, 266.

Рец. за: Пенчо Данчев. Преди и след разстрела. С., Бълг. писател, 1979.

Heil, František. — Slovan. přehl. (Praha), 1980, No. 3, 246—247.

Рец. за: Историки-слависты Московского университета 1939—1979 гг. — В: Славяноведение в МГУ. М., 1979.

Konev, I. — Z. für Slawistik. (Berlin), 1980, No. 4, 577—578.

Рец. за: Б. Вапцарова. Никола Вапцаров. Летопис за живота и творчеството му. С., БАН, 1978.

Văglenov, Mihail. — Internat. P. E. N. bull. of sel. books (London), 30, 1980, No. 4, 81—84.

В статията авт. Mihael Văglénov. Рец. за: Константин Величков. Цариградски сонети. В тъмницата. Писма от Рим. С., Бълг. писател, 1980.

Българската литература след Девети септември

Климчук, В. Н. Проблематика и поэтика романов Эмилияна Станева. Киев, 1980. 23 с. (АН УССР. Инст. лит. им. Т. Г. Шевченко).

Пути и судьбы. Диалог братских литератур. М., Лит. газета, 1980. 430 с. 22 см

Ред. Е. Каранфилов и др. Съдържа: Иван Цветков. Доброта в концепции человека, с. 16—17. — Ефрем Каранфилов. Творческое начало в социалистическом труде и нашая современная литература, с. 18—23. — Иван Попиванов. Светлые просторы развития личности, с. 29—33. — Наташа Манолова. Социалистический образ жизни. Писатель и печать, с. 40—47. — Боян Ничев. Сегодняшние проблемы деревенской прозы, с. 55—57. — Пантелей Зарев. Октябрь и наша культура, с. 70—83. — Тончо Жечев. Народ и интеллигенция, с. 103—115. — Пенчо Данчев. Наш великий современник, с. 135—153. — Светлозар Игов. Литература и будущее цивилизации, с. 189—207. — Боян Ничев. Мир болгарской деревни в современном романе, с. 207—227. — Иван Цветков. Современность и поэзия, с. 253—265. — Здравко Петров. Болгарская поэзия после апреля 1956 года, с. 266—280. — Ефрем Каранфилов. Становление человека, комуниста и писателя, с. 221—307. — Еще раз о проблемах критики, с. 312—325. — Васил Колевский. Советская литература и развитие социалистического реализма в болгарской литературе, с. 326—347. — Чавдар Добрев. Драматургия Максима Горького на болгарской сцене, с. 348—360. — Через века — на века, с. 417—426.

Linzbothová-Litschanerová, Julija. Bulharska literatura na Slovensku 1973—1977. Bibliogr. prekl. Zostav . . . Bratislava, Univ. kniž. (1980). 47 p. 23, 5 cm (Sloven. ustr. kniž. kultury).

Прев. загл. Българската литература в Словакия 1973—1977. Показалци, с. 26—44.

Roman im Gespräch. Beitr. aus sechs Ländern. Hrsg. Ilse Seehase u. Dietmar Endler. Halle [etc.] Mitteldeutscher Verl. (1980). 392 p. 19,5 cm (Essay — R).

Прев. загл. Романът в разговор. Показалец, с. 382—392. Съдържа: Bojan Ničev. Zeit genössischer Roman und nationales Leben, p. 197—225. Съвременният роман и националният живот. — Svetlozar Igov. Einem neuen Gesellschaftsroman entegegen, p. 256—285. Към нов тип социален роман.

Адамович Г. Е. Художественная позиция писателя. (На материале творчества Й. Радичкова). — Весн. Беларус. унив. Сер. 4. Філалогія, журналістыка, педагогіка, псіхалогія, 1980, № 2, 9—12. На белорус. ез.

„Блестящий самобытный талант". — Иностр. лит. (М.,) 1980, № 3, 260—261.

Бележка за Й. Радичков по случай 50-годишнината му.

Вярцінскі, А. Пункты перасячення, — В: Вярцінскі, А. Високие неба Ідэала. Мінск, 1980, 247—251.

За творчеството на А. Германов.

Грибовська, О. Образ В. І Леніна у болгарській літературі. — Пробл. слов'янознавства (Львів), 1980, № 21, 3—11.

Деретић, Јован. Стање славистике у СР Србији. Књижевност и језик (Београд), 1980, № 2, 157—168.

Димитрова, Блага. Высокая мера поэзии. — Иностр. лит. (М.), 1980, № 11, 264—265.

За творчеството на Валери Петров по повод 60-годишнината му.

Донченко, Н. Современный болгарский роман. — Вопр. лит. (М.), 1980, № 12, 289—295.

Дремова, И. Тодор Павлов — эстетик. ⟨К 90-летию со дня рождения⟩. — Искусство (М.), 1980, № 9, 41—45.

Иванов, Ивайло. О самом человечном человеке. Болг. поэт. Лениниана 70-х годов. — Звезда (Л.), 1980, № 7, 198—201.

Лившиц, С. Ю. Белорусско-болгарские литературные связи и печать. — Белороссика (Минск), 1980, 35—40.

Манов, Т. Рабочий класс: герой жизни — герой литературы. (С Харьковской всесоюз. творческой конференции). — Вопр. лит. (М.), 1980, № 9, 113—114.

Пономарева, Н. О драматургии Ивана Радоева. — В: Радоев, И. Красное и коричневое. Мир тесен. Бензоколонка. Моцарт. Людоедка. Пьесы. М., 1980, 5—14.

Попов, Спас. „Избираю литературу . . .“ — Лит. обозрение (М.), 1980, № 5, 107—112.

Спас Попов разказва за срещата си с В. М. Шукшин.

Райнов, Богомил. Муки творчества. [Страничка из писательского блокнота]. — Вопр. лит. (М.), 1980, № 3, 177—180.

Ровда, К. И. Сравнительное изучение славянских литератур. (Новые книги ученых социалист. стран). — Рус. лит. (Л.), 1980, № 4, 184—200.

Самойлов, Д. Шесть стихотворений в переводе Марии Петровой. — Иностр. лит. (М.), 1980, № 1, 73—74.

Предисловие към избрани стихотворения на Ат. Далчев.

Семків, О. и Я. Кись. Аркодужне перевисання до народів. (Зв'язок укр. літ. з літ. брат. соціаліст. країн). — Жовтень (Київ), 1980, № 9, 125—129.

Стоянов, Н. „Ленин вошел в наш дом“. (Тема Ленина в болг. лит.). — Кодры (Кишинев), 1980, № 4, 148—151.

Тарасова, Л. Божидар Божилов, Лучезар Еленков. — Иностр. лит. (М.), 1980, № 1, 267—268.

Б. Божилов и Л. Еленков гостуват на ред. на сп. „Иностр. литература“.

Умер выдающийся болгарский писатель. — Иностр. лит. (М.), 1980, № 5, 261.

Съобщение за смъртта на Г. Караславов.

Хайченко, Г. Чудо полета. — Театр (М.), 1980, № 11, 131—133.

За пиесата на Й. Радичков „Опит за летене“ в Нац. театър.

Шерлаимова, С. Движение жанра. (Роман 70-годов в европ. социалист. странах). — Вопр. лит. (М.), 1980, № 11, 64—119.

Янева, Катя. Проблемы жизни — проблемы литературы. ⟨Обзор болг. публ.⟩. — В: Отражение социалистического образа жизни в художественной литературе. М., 1980, 32—56.

Aladžov, Čavdar. Zvetan Angelov. — Internat. P. E. N. bull. of sel. books (London), 1980, No. 3, 55—56.

Прев. загл. Цветан Ангелов.

Gesemann, W. Slawistische Literaturwissenschaft. — Osteuropa (Stuttgart), 30, 1980, N. 8—9, 861—872.

Прев. загл. Славистично литературознание.

Обзор на трудовете по славистика във ФРГ през 70-те г. с прил. на библиогр. на книги и статии на литературоведите-слависти във ФРГ.

Košk a, Jan. Stava perspectívy. — Romboid (Bratislava), 1980, No. 2, 57—60.

Прев. загл. Състояние и перспективи. [За преводната бълг. книга в Чехословакия].

Košk a, Jan. — Zo slovníka slovenskej literatury. — Romboid (Bratislava), 1980, No. 2, 73—74.

Подпис: V. P. Прев. загл. Ян Кошка. [Известен българист и преводач на бълг. литература].

Kufnerová, Zlata. Plamăk. — Lit. měs. (Praha), 1980, No. 8, 123—124.

Прев. Загл. Пламък. [За 23-год. на сп. „Пламък“].

Luther, Elena. Bulgarische Dorfprosa. — Weimarer Beitr. (Weimar — Berlin), 1980, No. 4, 60—79.

Прев. загл. Българската селска проза.

Mirčev, B. — DDR — Literatur in Bulgarien. — Neue deutsche Literatur (Berin), 28, 1980, No. 2, 148—158.

Прев. загл. Приемът на литературата на ГДР в България.

Popivanov, Ivan. Spisovatel a buducnost světa. ⟨Mezinár. anketa LM o socialist. literatuře v období 1945—1980⟩. — Lit. měs. (Praha), 1980, No. 6, 33—34.

Septemvri. — Lit. měs. (Praha), 1980, No. 5, 126.

Прев. загл. Септември. Преглед на сп. „Септември“, кн. 10, 11, 12 за 1979 г.

Spasov, Ivan. Spisovatel a budúcnosť sveta. (Mezinár. anketa ML o socialist. litieratuře v obdobi 1945—1980).— Lit. měs. (Praha), 1980, No. 9, 27—28.

Прев. загл. Писателят и бъдещето на света.

Stefanov, Dimităr. „Plamak" v Slovenskych pohl'adoch. Rozhovor so zastupcom šéfredaktora Dimitarom Stefanovom. Zhovárał sa Ján Koška. — Sloven. pohl'ady (Bratislava), 1980, No. 9, 79—83.

Сп. „Пламък" гостува на сп. „Словашки погледи".

Svilenov, Atanas. Bulharska literatura 1979. — Lit. měs. (Praha), 1980, No. 9, 126—127.

Прев. загл. Българската литература през 1979 г.

Vičev, Dobri. Interview mit Pawel Weschinov. — Weimarer Beitr. (Weimar — Berlin), 1980, No. 7, 59—68.

В статията авт. Dobri Witschew. Прев. загл. Интервю с Павел Вежинов.

Vičev, Dobri. Zum Schaffen Pawel Weschinows. — Weimarer Beitr. (Weimar—Berlin), 1980, No. 7, 69—92.

В статията авт. Dobri Witschew. Прев. загл. За творчеството на Павел Вежинов.

Алексеева, Л. — Соврем. худож. лит. за рубежом (М.), 1980, № 4, 88—91.

Рец. за: Неделчо Драганов. Два пищова и едно куцо магаре. Сребърната тромба. С., Нар. младеж, 1978; Кирил Божилов. Не сме хлапета. С., Нар. младеж, 1979; Максим Асенов. Фаталната запетайка. С., Отечество, 1978.

Андреева, А. — Соврем. худож. лит. за рубежом (М.), 1980, № 2, 21—23.

Рец. за: Михаил Берберов. Гори една звезда. С., Воен. изд., 1978.

Белов, Сергей. „Замкнутая вселенная" и магистрали истории. — Новый мир (М.), 1980, № 8, 240—243.

Рец. за: Йордан Радичков. Все и никто. Повесть. Рассказы. М., Прогресс, 1979.

Беляева, С. — Обществ. науки за рубежом. Сер. 7. Литературоведение (М.), 1980, № 5, 46—48.

Рец. за: К. Еленков. Критически фрагменти. С., Бълг. писател, 1978.

Варварина, Е. — Соврем. худож. лит. за рубежом (М.), 1980, № 1, 16—17.

Рец. за: Елка Константинова. Георги Караславов. С., Нар. просв., 1977.

Дымова, Лорина. — Совр. худож. лит. за рубежом (М.), 1980, № 2, 14—16.

Рец. за: Първан Стефанов. Малки нашествия. С., Бълг. писател, 1978.

Елисеева, Т. — Соврем. худож. лит. за рубежом (М.), 1980, № 3, 23—24.

Рец. за: Владимир Зарев. Битието. С., Бълг. писател, 1978.

Елисеева, Т. — Соврем. худож. лит. за рубежом (М.), 1980, № 1, 13—16.

Рец. за: Милчо Радев. Вчера отново. С., Бълг. писател, 1974; Снимка в рамка. С., Бълг. писател, 1978.

Елисеева, Т. — Соврем. худож. лит. за рубежом (М.), 1980, № 2, 19—21.

Рец. за: Георги Цанев. Среща с миналото. С., Бълг. писател, 1977.

Игнатьева, Т. — Соврем. худож. лит. за рубежом (М.), 1980, № 1, 11—13.

Рец. за: Венцеслав Начев. Велчова завера. С., Нар. младеж, 1976; Зли друм. С., ОФ, 1978.

Коларов, С. Октябрь и болгарская литература. — Вопр. лит. (М.), 1980, № 2, 278—280.

Рец. за: Васил Колевски. Един е лозунгът! С., Нар. просв., 1977.

Красников, Геннадий. „Чтоб мир был чист . . ." — Октябрь (М.), 1980, № 8, 223—224.

Рец. за: Евтим Евтимов. Пиринский орел. Стихи и поэмы. М., Молодая гвардия, 1979.

Михалкович, В. Человек с высоких этажей. — Соврем. худож. лит. за рубежом (М.), 1980, № 3, 17—22.

Рец. за : Герчо Атанасов. И никога не е късно. С., Бълг. писател, 1977; Димитър Коруджиев. Подозрението. С., Нар. младеж, 1978; Васко Жеков. Тревожни пари. С., Профиздат, 1978.

Моренець, В. — Рад. літературознавство (Київ), 1980, № 8, 82—84.

Рец. за: Література правди і прогресу. До питання розвитку літ. процесу в европ. соціаліст. країнах. Київ, Дніпр, 1979.

Оскоцкий, В. Время, память, судьба. — Иностр. лит. (М.), 1980, № 10, 253—256.

Рец. за: Иван Давидков. Прощай, Акрополь! Повести. Пер. с болг. М., Прогресс, 1978.

„Поле чести". — Иностр. лит. (М.), 1980, № 7, 266.

Рец. за: Матей Шопкин. Полето на честта. С., Воен. изд., 1978.

Польский, Ю. Дружба, рожденная в борьбе. — Знамя (М.), 1980, № 2, 255—256.

Рец. за: Г. Караславов. Решающий час. Роман. М., Прогресс, 1979.

Смирнова, Н. Когда человек не одинок. Веселый и грустный Радичков. — Иностр. лит. (М.), 1980, № 2, 265—267.

Рец. за: Йордан Радичков. Повесть. „Все и никто", рассказы из сборника „Пороховой букварь",„Воспоминания о лошадях" и другие новеллы. Пер. с болг. Состав. Н. Н. Пономарева. Предисл. А. М. Зверева. Ред. И. Н. Марченко. М., Прогресс, 1979.

Смирнова, Н. — Соврем. худож. лит. за рубежом (М.), 1980, № 4, 6—8.

Рец. за: Боян Ничев. Съвременният български роман. С., Бълг. писател, 1978.

Смирнова, Н. Ф. — Обществ. науки за рубежом. Сер. 7. Литературоведение (М.), 1980, № 2, 129—131.

Рец. за: И. Спасов. Из днешната българска поезия. С., Бълг. писател, 1978.

Станкова, Роза. „Березы, я остаюсь вашим пленником". — Неман (Минск), 1980, № 11, 185—187.

Рец. за: Стефан Поптонеў. Белорусь — белая балада. Пер. з балг. мовы Р. Барадуліна, В. Нікіфаровіча. Минск, Мастацкая лит., 1979.

Тихоненко, В. — Соврем. худож. лит. за рубежом (М.), 1980, № 4, 91—93.

Рец. за: Андрей Германов. Олелии. С., Бълг. писател, 1979.

Тихоненко, В. Б. — Обществ. науки за рубежом. Сер. 7. Литературоведение (М.), 1980, № 1, 157—162.

Рец. за: Проблеми на съвременната българска поезия. Сб. статии и студии. Състав. и ред. Е. Прохаскова и С. Хаджикосев. С., Бълг. писател, 1978.

Тихоненко, В. — Соврем. худож. лит. за рубежом (М.), 1980, № 4, 9—11.

Рец. за: Вътьо Раковски. Спасени чувства. С., Нар. младеж, 1978.

Фалькович, А. Полет черного лебедя. — Лит. обозрение (М.), 1980, № 9, 71.

Рец. за: Б. Райнов. Черните лебеди. С., Бълг. писател, 1977.

Шучкин, Н. Соврем. худож. лит. за рубежом (М.), 1980, № 2, 16—19.

Рец. за: Давид Овадия. Леваневски. С., Партиздат, 1978.

Beyer, B. — Z. für Slawistik (Berlin) 1980, No. 5, 770—774.

Рец. за: Н. Пономарева. Современная болгарская драматургия. М., Наука, 1974.

Farkašova, Etela. — Sloven. pohľady (Bratislava), 1980, No. 8, 147—150.

Рец. за: Ivan Davidkov. Zbohom, Akropola! Bratislava, Smena, 1980.

Hist. čas. (Bratislava), 1980, No. 1, 165.

Подпис: MiP. Рец. за: Slovanske studie XX. Bratislava, Veda, 1979.

Hochel, Igor. — Sloven. pohľady (Bratislava), 1980, No. 6, 146—147.

Рец. за: Lada Galinová. Kryštalý (Bratislava), Tatran, 1979.

Hochel, Igor. — Romboid. (Bratislava), 1980, No. 4, 92—93.

Рец. за: Emil Manov. Raditel'ov syn. Bratislava, Smena, 1979. Синът на директора.

Koška, Jan. — Sloven. pohľady (Bratislava), 1980, No. 7, 149—150.

Рец. за: Mlada řeka. Sbornik bulharske poesie. Praha, Mlada fronta, 1979.

Kovačeva, Nadežda. — Internat. P.E.N. bull. of sel. books (London), 1980, No. 3, 56—57.

В статията авт. Nadejda Kovatchéva. Рец. за: Асен Босев. Скок-подскок. С., Бълг. писател, 1976.

Kříz, Vladimir. Literárněvědna biografie z jiné stranky. — Česka lit. (Praha), 28. 80, No. 2, 189—191.

Рец. за: Никола Гайдаров. Жизнената драма на Яворов. С., БАН, 1979.

Medynska-Gordziejwska, Wanda. — Slavia orient (Warszawa), 29, 1980, No. 4, 547—548.

Рец. за: Георги Германов. Окървавено навечерие. България и българите в руската литература. Варна, Георги Бакалов, 1976.

Фолклор

Deneke, Bernward. Europäische Volkskunst. Frankfurt/M. [etc.] Propyläen, 1980. 309 p. 448 f. (Propyläen-Kunstgeschichte. Suppl.-Bd. 5).

Ред.: Hans-Georg. Puchert и др. Прев. Madeleine Ballerstrem и др. Прев. загл. Европейски фолклор.

Научески, Димче. Кон прашането за индивидуалното и колективното во делото на Марко К. Цепенков. — Лит. збор (Скопје), 1980, № 1, 47—58.

Поленаковиќ, Харалампие. Уште две народни песни често пеани от поетот Прличев. — Лит. збор (Скопје), 1980, № 4, 39—44.

Путилов, Б. Фольклорна спадщина слов'ян: теоретичні аспекти і методи вивчення. — Нар. творчість та етнографія (Київ), 1980, № 5, 11—16.

Тушевски, Ванчо. За Шапкаревиот запис на една арапска книга. — Лит. збор (Скопје), 1980, № 1, 83—86.

Czajka, H. Zur Mythologie der Slawen. — Z. für Slawistik (Berlin), 1980, No. 2, 227—231.

Bynum, D. E. — Canad. Amer. Slavic stud. (Montreal), 14, 1980, No. 1, 97—99.

Рец. за: H. Röhling. Studien zur Geschichte der balkanslavischen Volkspoesie in deutschen Übersetzen. Köln [etc.] Böhlau, 1975. Исторически студии по народната поезия на балканските славяни.

Simiczjew, Kole. — Slavia orient (Warszawa), 29, 1980, No. 4, 540—547.

Рец. за: Русско-болгарские фольклорные и литературные связи. Т. 1—2. Л., Наука, 1976—1977.

Нашен живот

В Международном комитете славистов. О подготовке к IX Международному съезду славистов. (СССР, Киев, сент. 1983 г.). — Рус. лит. (Л.), 1980, № 1, 234—235.

В специализированном совете по славянской филологии при Институте славяноведения и балканистики АН СССР. — Сов. славяноведение (М.), 1980, № 5, 123—124.

Подпис: Г. В.

Васильева, В. Ф. Международный симпозиум по сопоставительному изучению языков и литератур. — Вестн. Моск. унив. Сер. 9. Филология. 1980, № 3, 87—88.

В Прага — 1979 г. с участието на Б-я.

Венедиктов, Г. К. и И. И. Лещиловская. Международная конференция по болгарскому культурному Возрождению. — Сов. славяноведение (М.), 1980, № 2, 121—122.

Гребенюк, В. П. XX пленарное совещание Международного комитета славистов. — Науч. докл. высш. школы. Филол. науки (М.), 1980, № 2, 91—92.

Будапешт—Вышеград, 15—20 окт. 1979 г.

Идеи Ленина и литературное развитие в социалистических странах Европы. „Круглый стол". — Вопр. лит. (М.), 1980, № 4, 38—83.

Лачинян, Аделькхайд. Международная литературоведческая конференция в Лейпцигском университете им. Карла Маркса. — Рус. лит. (Л.), 1980, № 3, 247—248.

Пленарное заседание Международного комитета славистов в Венгрии. — Изв. Акад. наук СССР. Сер. лит. и яз. (М.), 1980, № 1, 94—95.

Пунегова, Е. А. XXI пленарное совещание Международного комитета славистов. (8—13 сент. 1980 г., Цюрих). — Изв. АН СССР. Сер. лит. и яз. (М.), 1980, № 2, 184—185.

Робинсон, А. Н. Пленарное заседание Международного комитета славистов в Венгрии. — Сов. славяноведение (М.), 1980, № 2, 119—120.

г. Вышеград, 15—20 окт. 1979 г.

Цыбенко, Е. З. и Т. П. Попова. Международная научная конференция по проблемам славянских культур. — Вестн. Моск. унив. Сер. 9. Филология, 1980, № 1, 93—95.

Bechynová, Věnceslava. Dvě komplexni konference bulharistiky. Slavia (Praha), 1980, No. 1—2, 171—172.

Прев. загл. Две комплексни конференции по българистика.

25. IV—1. V в Шумен и 2. X—8. X. 1980 г. в Пловдив във връзка с 1300-годишнината от основаването на българ. държава.

Schnakenburg, Klaus. Konferenz der Multilateralen Kommission in Sofia. — Weimarer Beitr. (Weimar—Berlin), 1980, No. 5, 176—181.

Прев. загл. Конференция на Многостранната комисия в София.

Конференция на социалист. страни по въпросите на културата, литературата и изкуството.

Допълнение към българското литературознание в чужбина през 1978—1979 г.

Книги, статии и рецензии

Общи въпроси

Слов'янська філологія на Україні (1968—1976 рр.). Бібліогр. покажчик. Укл, Л. В. Беляева, Н. М. Деркач, А. І. Невольниченко. Київ, Центр. наук. библ. АН УРСР 1979. (До VIII Міжнар. з'їзду славістів АН УРСР. Укр. ком. славістів. Центр. наук. библ.)

Ч. 2. Літературознавство. Вып. 1. Загалні питания слов'янського літературознавства. Українська література. 235, XI с.

B a z - F o t i a d e, L a u r a. Prelegeri de literatură bulgară. Cu privire, spec. asupra coîluenţelor literare romîno-bulg. în al XIX-lea şi al XX-lea. (Curs). Bucureşti Univ. din Bucureşti, 1979. 223 p. 24 cm (Univ.din Bucureşti: Fac. de limbi si literaturi Catedra de străine. filol. slavă).

Прев. загл. лекции по българска литература. Библиогр. с. 217—221.

B l a g o e v, D i m i t ă r. Das Leben und die Literatur. Krit. Aufsätze zur bulg. Literatur. Hrsg. von Eduard Bayer. Mit einem Vorw. von Dimitar Paskalew. Berlin, Dietz, 1979. 302 p. 20 cm (Wiss. Rat für Kultur u. Kunstwiss. der DDR)

В кн. авт. Dimityr Blagoew. Прев. загл. Животът и литературата.

B r a t a n, R u d o. Slovensko-slovanské literárne vzt'ahy a kontakty. Výber zo studií a článkov. Bratislava, Veda, 1979. 347 p. 25 cm.

Прев. загл. Словашко-славянските литературни връзки и контакти.

D'A n n u n z i o nelle culture de paesi slavi. A cura di Giuseppe Dell'Agata, Cesare G. De Michelis, Pietro Marchesani. Venezia, Marsilio, 1979. 249 p. 21 cm (Slavica. 5. Ricerche, 37)

Прев. загл. Д'Анунцио в културата на славянските страни.

K r ă s t e v a, J u l i j a. La rivoluzione del linguaggio poetico. L'avanguardia nell'ultimo scorcio del diciannovesimo secolo: Lantréamont et Mallarmé. Trad. di Silvana Eccher dall'Eco, Angelo Musso e Giuliana Sangalli. Venezia, Marsilio, 1979.

В кн. авт. Julia Kristeva. Прев. загл. Революцията в поетичния език. Ориг. загл. La révolution du langage poétique.

P o l s k a bibliografia literacka za lato 1974—1975. Vol. 1—2. Red. Janina Formanowicz i Teresa Tyszkiewicz. Warszawa [etc.] Panstw. wyd. nauk, 1979. 30 cm (PAN. Inat. badan lit. Zespol poznanskiej pracowni bibliogr.)

Авт.: Jacek Biesiada и др. Прев. загл. Полска библиография по литература за 1974—1975 г.

2. 968 p.

R a j n i o v, B o g o m i l. La novela negra. (Ed. Evaristo Garciá Álvarez. Trad. Carlos Ramos Machado). La Habana, Arte y lit., 1978. 413 p. 18 cm (Cuadernos de Arte y Soc.)

В кн. авт. Bogomil Rainov. Ориг. загл. Черният роман.

S c h a m s c h u l a. W. On the types of historical narrative in Slavic literature. — J. for descriptive poetics a. theory of lit. (Amsterdam), 4, 1979, No. 1, 133—134.

Прев. загл. За видовете историческо повествование в славянските литератури.

S é m a n t i q u e de la poésie. (Sous la dir. de Gérard Genette et Tzvetan Todorov). Paris, Seuil, 1979, 177 p. 18 cm (Sciences humaines. Points, 103)

Авт. Cvetan Todorov и др. Прев. загл. Семантиката на поезията.

W y t r z e n s, G u n t e r. Bibliographische Materialen zur Geschichte der literaturwissenschaftlichen Slavistik. Bibliogr. von Schriftenverz. Wien, 1979. 60 p. 4° (Inst. für Slavistik der Univ. Wien)

Прев. загл. Библиографски материали за славистично литературознание.

А н д р е е в, В. Д. Советско-болгарские литературные взаимоотношения на современном этапе. — Слав. филол. (Л.), 1979, № 4, 134—145.

У к р а і н с ь к а радянська книга в соціалистичних країнах Европи. — Рад. літературознавство (Київ), 1979, № 6, 63, 68.

Б и б л и о г р а ф и я работ сотрудников кафедры славянской филологии ЛГУ (1975—1977). — Слав. филол. (Л.), 1979, № 4, 187—202.

Г р и б о в с ь к а, О. І. и В. А. Моторний. Радянська література в Болгарії в 30-ті роки. — Пробл. слов'янознавства. (Київ), 1978, № 17, 3—10.

Г ь о р о в а, С. Советская драматургия на болгарской сцене. — В: Русско-болгарские театральные связи. Л., 1979, 81—89.

Д и с с е р т а ц и и, защищенные преподавателями, аспирантами и выпускниками отделения славянской филологии Ленинградского университета с 1975 по 1978 г. — Слав. филол. (Л.), 1979, № 4, 203—205.

Д м и т р и е в, П. А. Разработка проблем славянской филологии и координация учебной и научно-исследовательской работы в вузах СССР. — В: Комплексные проблемы истории и культуры народов Центральной и Юго-Восточной Европы. М., 1979, 235—241.

Д м и т р и е в, П. А. 60 лет славянской филологии в Ленинградском университете. — Зб. за филологију и лингвистику (Нови Сад), 21, 1978, № 2, 207—214.

И с с л е д о в а н и е литератур балканских стран в Советском Союзе. (Т. Г. Битькова, Р. Ф. Доронина, В. И. Злыднев и др.). — В: Балканские исследования. Вып. 5. М., 1979, 184—208.

Кунева, В. Из истории советско-болгарских литературных связей. Л. Стоянов и сов. литература. — Вопр. лит. народов СССР (Киев и [др.]), 1979, № 5, 126—132.

Кунева, В. Советская литература и публицистика Людмила Стоянова. — Звезда (Л.), 1979, № 9, 169—173.

Макарова, Э. Болгарская драматургия на советской сцене. — В: Русско-болгарские театральные связи. Л., 1979, 90—106.

Чайковский, Б. Провісник дружби. — Всесвіт (Київ), 1979, № 10, 127—129.

Отражение на темата за балг.-съветската дружба в сп. „Обзор" (София, 1979).

Вавић, S. Stanje slavistike u SR Hrvatskoj. — Jezik (Zagreb), 27, 1979, No. 2—3, 39—47.

Delivanova, B. Das Thema der Pariser Kommune in der antifaschistischen deutschen und bulgarischen Lyrik; Johannes Becher, Erich Weinert, Nikolai Chrelkov. — Weimarer Beitr. (Berlin—Weimar), 25, 1979, No. 6, 86—101.

В статията авт. B. Delivanova. Прев. загл. Темата за Парижката комуна в немската и българската антифашистка лирика: Йоханес Бехер, Ерих Вайнерт, Николай Хрелков.

Geissler, K. Das Nationale und das Internationale in den Literaturen europäischer sozialistischer Länder. — Z. für Slawistik (Berlin), 24, 1979, No. 3, 390—394.

Прев. загл. Националното и интернационалното в литературите на европейските социалистически страни.

Hoefert, S. Die slawischen Übersetzungen der Werke Gerhard Hauptmanns. — Studia hist. Slavo-germanica (Poznan), 1979, No. 8, 95—123.

Прев. загл. Славянските преводи на произведенията на Герхарт Хауптман.

Iliev, V. Zur Lessing-Rezeption in Bulgarien. — Weimarer Beitr. (Berlin, etc.), 25, 1979, No. 11, 171—178.

В статията авт. W. Iliew. Прев. загл. Приемът на Лесинг в България.

Magnuszewski, J. Literatury słowiańskie na VIII międzynarodowym kongresie sławistów (Zagreb, 3—9. IX. 1978). — Przegl. humanisticzny (Warszawa), 23, 1979, No. 3, 190—199.

Прев. загл. Славянските литератури на VIII международен конгрес на славистите. (Загреб, 3—9. IX. 1978).

Schamschula, W. On the types of historical narrative in Slavic literature. — J. for descriptive poetics a. theory of lit. (Amsterdam), 4, 1979, No. 1, 133—143.

Прев. загл. За видовете историческо повествование в славянските литератури.

Todorov, Cvetan. L'origine des genres littéraires. — In: Problèmes de la littérature arabe. Tunis, 1978, 7—14.

В кн. авт. Tzvetan Todorov. Прев. загл. Произход на литературните родове.

Todorov, C. La réflexion sur la littérature dans la France contemporaine. — Poétique (Paris), 1979, No. 38, 131—149.

В статията авт. Tz. Todorov. Прев. загл. Мисли за литературата на съвременна Франция.

Zeil, L. et W. Zeil. Die „Zeitschrift für slavische Philologie" 1924 bis 1944. — Z. für Slawistik (Berlin), 24, 1979, No. 5, 719—742.

Прев. загл. „Списание за славянска филология" от 1924 до 1944.

Килунов, А. Ф. — Сов. библиогр. (М.), 1979, № 6, 67—68.

Рец. за: Славяноведение в дореволюционной России. Библиогр. словарь. М., Наука, 1979.

Стоянов, Н. Радуга братства. — Кодры (Кишинев), 1979, № 5, 145—147.

Рец. за: Добри день, братове! Харьків, Прапор, 1977.

Чайковский, Б. Борцям за свободу. — Всесвіт (Київ), 1979, № 9, 201—202.

Рец. за: Свобода. Київ, Дніпро, 1978.

Bartoš, Otakar. Desáty v řadě. — Lit. měs. (Praha), 8, 1979, No. 6, 113.

Прев. загл. Десети по ред. Рец. за: Slovník spisovatelů Bulharska. Praha, Odeon, 1978. Речник на българските писатели.

Baz-Fotiade, Laura. — An. Univ. Bucureşti. Limba şi lit. română, 1979, No. 28, 125—127.

Рец. за: Илия Конев. Ние сред другите народи и те сред нас. С., Наука и изкуство, 1972.

Baz-Fotiade, Laura et Dumitru Balan. — Rev. de istorie şi teorie lit. (Bucureşti), 27, 1978, No. 281—284.

Рец. за: Речник на българската литература. Т. 1. А—Д. С., БАН, 1976.

Dąbek-Wirgowa, Teresa. — Pamięt. słowiański (Wrocław), 1978, No. 28, 241—243.

Рец. за: Речник на българската литература. Т. 1—2. С., БАН, 1976—1977.

Dickenmann, E. — Kratylos (Wiesbaden), 1978/1979, No. 23, 141—146.

Рец. за: Hungaro-slavica 1978. Budapest, Akad. k., 1978. Унгаро-славика.

Ionescu, Marina. — Cah. roum. d'études lit. (Bucarest), 1978, No. 4, 117—119.

Рец. за: Cvetan Todorov. Théorie du symbole. Paris, Seuil, 1977. Теория на символа.

— J B. für Geschichte Osteuropas (Wiesbaden), 27, 1979, No. 4, 626—627).

Подпис: G. W.

Рец. за: Wechselbeziehungen zwischen deutscher und slavischer Literatur. Köln [etc.] Böhlau, 1979. Взаимоотношенията между немската и славянската литератури.

Jechova, Hana. — Rev. de litt. comparée. (Paris), 1979, No. 2, 254.

Рец. за: Емил Георгиев. Литературознание с повече измерения. С., Наука и изкуство, 1974.

Kitch, F. C. M. — Slavic a. East Europ. rev. (London), 57, 1979, No. 4, 631—632.

Рец. за: Canadian contributions to VIII International congress of Slavists. Zagreb — Lubljana, 1978. Ottawa, Canad. Assoc. of Slavists, 1978. Канадски приноси за VIII международен конгрес на славистите. Загреб — Любляна, 1978 г.

— Österr. Osth. (Wien), 21, 1979, No. 4, 346.

Подпис: Rev. Рец. за: H. W. Schaller. Bibliographie zur Balkanphilologie. Heidelberg, Winter, 1977. Библиография по балканска филология.

Pélikán, Jermil. — Universitatis, 12, 1979, No. 2, 103—105.

Рец. за: Slovník spisovatelů Bulharska. Praha, Odeon, 1978. Речник на българските писатели.

Siupiur, Elena. — Rev. des études sud-est europ. (Bucarest), 1978, No. 16, 827—828.

Рец. за: Речник на българската литература. Т. 1—2. С., БАН, 1976—1977.

Urban, Zdeněk. — Česky lid (Praha), 66, 1979, No. 2, 123.

Рец. за: Българската литература и народното творчество. С., Нар. просв., 1977.

Wiesbicka, Katarzyna. — Pamięt. słowiański (Wroclaw), 1979, No. 29, 201—202.

Рец. за: Petyr Dinekov. O bulgarskiej literaturze, folklorze i zwiazkach z Polska. Warszawa, Panstw. wyd. nauk, 1977. За българската литература, фолклор и връзките с Полша.

Старобългарска литература

Современные исследования по литературе Средних веков и Возрождения. Реф. сборник (Ред. Т. Н. Красавченко). М., 1979. 219 с. 20 см (АН СССР. ИНИОН. Сер. Проблемы истории всемирной литературы)

Съдържа: Д. А. Седакова. Рикардо Пиккио о средневековой славянской литературе. ⟨Обзор⟩ с. 38—56. — Проблемы болгарской средневековой литературы в работах Б. Ст. Ангелова. ⟨Обзор⟩.

Страници от средновековната книжевност. Избор, ред., предг. и заб. Вера Антић и Хараламие Поленаковиќ. Скопје, Македонска книга, 1978. 275 с. 24 см (Од македонското книжевно наследство)

Показалец с. 261—272.

Birkfellner, Gerhard. Das römische Paterikon. Studien zur serb., bulg., u. russ. Überlieferung der Dialoge Gregors des Grossen mit einer Texted. Vol. 1—2. Wien, Verl. der Österr. Akad. der Wiss., 1979. 24 cm (Ling. Abt. Schriften der Balkankommiss., 27)

Прев. загл. Римският патерик.

1. 240 p.

2. 89 p.

Томовете съдържат и бълг. версия на диалозите на Григорий Богослов.

Георгиевски, Михайло. Македонското книжевно наследство от XI до XVIII век. Преглед. Скопје, Просв. работник, 1979. 243 с. 24 см.

Мещерский, Н. А. Новое об источниках „Изборника 1076 года". — Вестн. Ленингр. унив. Сер. история, яз., лит., 1978, № 1, 60—69.

Салмина, М. А. Хроника Константина Манасия как источник Русского хронографа. — Тр. Отд. древнерус. лит. АН СССР (М), 1979, № 33, 279—287.

Шахановская, Т. К. и И. Лоосме Материалы по изучению Изборника Святослава в фонде Л. Мазинга. — Изв. АН СССР. Сер. лит. и яз. (М.), 37, 1978, № 5, 462—466.

Dujčev, Ivan. Die Bedeutung der mittelalterlichen slawischen Literatur für die Byzantinischen Studien. — In: Beiträge zur Byzantinischen Geschichte im 9—11. Jahrhundert. Praha, 1978, 317—334.

В кн. авт. Ivo Dujčev. Ориг. загл. Значението на средновековната славянска литература за византийските проучвания.

Hauptova, Zoe. Antické tradice ve velkomoravském písemnictví. — Listy filol. (Praha), 1978. No. 101, 140—160.

Прев. загл. Антични традиции във великоморавската писменост.

Moszynsky, L. Jaka wymowę historyczna za notatka o Konstantynie filozofie w „Ewangeliarzu Ostromira". — Studia rossica posnaniensia (Poznan), 1978, No. 10, 163—170.

Прев. загл. Някои сведения за Константин Философ в „Остромировото евангелие".

Rusek, Jerzy. O pierwotnym przekladzie Triodu. — Slavia orient. (Warszawa), 1979, No. 4, 427—434.

Прев. загл. За първия превод на Триода.

Burgmann, L. — Byzantinoslavica (Prague), 40, 1979, No. 2, 231—233.

Рец. за: Ch. K. Papastathis. To nomothetikon ergon tis Kirillomethodianis ierapostolis ev Megali Moravia. Thessaloniki, Elliniki Eteria Slavikon Meleton, 1978. Законодателното дело на Кирило-методиевата мисия във Велика Моравия.

Esbroeck, M. van. — Analecta Bollandiana (Bruxelles), 1978, No. 96, 223—226.

Рец. за: A. de Santos Otero. Die handschriftliche Überlieferung der altslawischen Apokryphen. Bd. 1. Berlin [etc.] W. de Gruyter, 1978. Ръкописното разпространение на славянските апокрифи.

Konzal, V. — Byzantinoslavica (Prague), 1979, No. 2, 234—237.

Рец. за: Изборник Святослава 1073 г. М., Наука, 1977.

Българска литература през Възраждането

Ендирякова, Наиля, Г. Исторические взгляды Любена Каравелова. Автореф. дис . . . канд. истор. наук. Казань, 1979. 24 с.

Atanasova, Rumjana. Karavelov und Černyšewkiy. Zur Kritik eines literarischen Mythos, Wien, Wiener Univ., 1978.

В кн. авт. Romeanna Atanassowa. Прев. загл. Каравелов и Чернишевски. Дис., защитена на 20. XII. 1979 г.

Королева, Н. Васил Друмев и русская театральная культура. — В: Русско-болгарские театральные связи. Л., 1979, 15—18.

Никольский, С. В. Развитие художественного мышления в славянских литературах эпохи национального возрождения. — Slavia (Praha), 48, 1978, No 2—3, 174—193.

Bojadźiev, Pirin. La société littéraire bulgare de Brașov (1824—1826). — Rev. des études sud-est europ. (Bucarest), 1978, No. 3, 553—568.

В статията авт. Pirin Bojagiev. Прев. загл. Българското книжовно дружество в Брашов.

Левченко, В. „Кровь наших дедов". — Москва (М.), 1979, № 11, 213—214.

Рец. за: Герои Шипки. М., Молодая гвардия, 1979.

Urban, Zdeněk. Slovensko-bulharské literarné zastavení. — Tvorba (Praha), 1979, No. 14, 18.

Прев. загл. Словашко-български литературни залози. Рец. за: Ján Koška. Slovenské literarné pohl'ady na bulharský juch (1876—1878). Bratislava, Veda, 1978. Словашки литературни свидетелства за българския юг, 1976—1978.

Velichi, C. — Rev. des études sud-est europ. (Bucarest), 16, 1978, No. 1, 174—176.

Рец. за: Венета Рашева-Божинова. Внучката на Венета Ботева разказва за Ботевото семейство. С., ОФ, 1978.

Българска литература от Освобождението до Девети септември

Зарубежная литература XX века (1871—1917). Ред. В. Н. Богославский и З. Т. Гражданская. М., Просвещение, 1979. 351 с. 22 см

Сведения за българ. лит. с. 324—335.

Литература и история. Освободительная война и болг. литература. Статьи болг. литературоведов. Пер. с болг. М., Худож. лит., 1979. 368 с. 20,5 см.

„Inoulό Balra". Tanulmányok a szozialista világirodalon kialakulásáról. (Budapest), Kossuth, 1979. 552 p. 25 cm

Ред. Georgi Dimov и др. Прев. загл. „Тръгнали наляво". Изследвания за зараждането на социалист. литература в света. Показалец с. 335—350. Съдържа: Georgi Dimov. A szocialista irodalom kialakulása es fejödése Bulgariaban, p. 149—165. Зараждане и развитие на социалистическата литература в България. — Vasil Kolevski. A szocialista

realismus kialakulásának nehány alvy kvi kérdese, p. 460—473. Естетическата същност на социалистическия реализъм.

Ivanovic, Radomir. Makedonski pisci i dela. Ured. Vidak Perić. Beograd, Nar. knjiga (1979). 205 p. 24, 5 cm

Показалец с. 195—205. Сведения за балг. лит. дейци на много места.

Гілевіч, Н. З верай у чалавека і светлую будучиню радзімы. Да 70-годзя з дня нараджэння выдатнага балг. паэта рэвалюцыянера і антыфашиста Николы Вапцарава. — Полымя (Минск), 1979, № 12, 164.

Евтимов, Е. Певец дружбы. К 70-летию Николы Вапцарова. — Молодая гвардия (М.), 1979, № 12, 288—290.

Дудевський, Х. До питання українсько-болгарських літературьних зв'язків у 30-ті роки. — Пробл. слов'янознанства (Львів), 1980, № 21, 61—64.

Каролев, С. Созерцатель и борцы. В: П. Славейков, П. Яворов, Д. Дебелянов. Избранное. М., 1979, 527.

Кетков, О. Невимируще слово Вапцарова. (До 70-річчя з дня нарождення). — Всесвіт (Київ), 1979, № 12, 131—133.

Озеров, В. М. Путь писателя и человека. — В: Озеров, В. М. Тревоги мира и сердце писателя. О друзьях и врагах культуры. М., 1979, 186—193.

Спомени на балг. писатели за Л. Стоянов.

Genev, Kolio. Poezja poludzki zwyczajna. W 70 rocz. urodzin [N. Vapcarova]. — Tyd. kult. (Warszawa), 1979, No. 22, 7.

В статията авт. Kolio Genew. Прев. загл. Поезия по човешки проста.

Gisges, Jan-Maria. Wapcarow. — Literatura (Warszawa), 1979, N. 49, 7.

Прев. загл. Вапцаров.

Koseska-Toševa, Violeta. Sylwetka tłumacza-poety Georgiego Michajlowa. — Pamięt. slowianski. (Wrocław), 1978, No. 28, 244—245.

В статията авт.: Violetta Koseska-Toszewa. Прев. загл. Силует на преводача-поет Георги Михайлов.

Simiczjev, Kole. Christo Smirnenski i Wielka Socjalistyczna Rewolucja Październikowa. — Acta Univ. Wratislaviensis. Slavica Wratislaviensia (Wrocław), 1979, No. 18, 83—89.

Прев. загл. Христо Смирненски и Великата октомврийска социалистическа революция.

Urban, Zdeněk. Za Nikolou Vapcarevem (70. výrocí nar.). — Tvorba (Praha), 1979, No. 49, 14.

Прев. загл. Никола Вапцаров.

Vorobev, L. V. Lyuben Karavelov. Bulg revolutionary a. writer. New perspectives. (Helsinki), 9, 1979, No. 4, 45—46.

Прев. загл. Любен Каравелов.

Bayer, E. — Weimarer Beitr. (Berlin—Weimar), 25, 1979, No. 8, 179—181.

Рец. за: Bulgarische marxistische Literaturtheorie und Literaturkritik 1891—1941. Berlin, Akad. Verl. 1978. Българската марксистка теория за литературата и литературната критика 1891—1941.

Baz-Fotiade, Laura. — An. Univ. Bucureşti. Limba şi lit. rom., 1979, No. 28, 125—127.

Рец. за: Илия Конев. Литературни взаимоотношения и литературен процес. С., БАН, 1974.

Bojad Žlev, Emil. — Südostforschungen (München), 1979, No. 38, 434—436.

Сец за: Е. Каранфилов. Най-българското време. Кн. за „Записките" на Захари Стоянов. С., Балг. писател, 1976.

—Ceskoslovenˇ. čas. hist (Praha), 27, 1979, No. 5. 768.

Подпис: V. Nt. Рец за: Zahari Stojanov. Zápisky o bulharských povstáních. Praha, Odeon, 1978. Записки по българските въстания.

Urban, Zdeněk. Na okraj vzpominek akademika G. Caneva. — Česka lit. (Praha), 27, 1979, No. 2, 187—188.

Прев. загл. По повод спомените на академик Георги Цанев. Рец. за: Г. Цанев. Среща с миналото. С., Балг. писател, 1977.

Micevá, Violeta. Kniha o Nikoloví Vapcarovi. — Lit. meš. (Praha), 8, 1979, No. 9, 125.

Прев. загл. Книга за Никола Вапцаров. Рец. за: Бойка Вапцарова. Никола Вапцаров. Летопис за живота и творчеството му. С., БАН, 1978.

Schiller, D. — Weimarer Beitr. (Berlin—Weimar), 25, 1979, No. 9, 173—180.

Рец. за: Internationale Literatur des sozialistischen Realismus 1917—1945. Berlin etc., Aufbau- Verl., 1978. Международна литература за социалистическия реализъм, 1917—1945.

Вопросы теории и практики пропаганды в литературе социалистических стран. Реф. сборник. М., ИНИОН, 1979. 214 с.8° (МИСОН. ИНИОН АН СССР)

Ред.: М. Богданова и др. Кор. 1980.

Der Sozialistische Realismus in der Literatur. Leipzig, Bibliogr. Inst., 1979. 224 p. 22 cm (Einf. in die Literaturwiss. in Einzeldarstellungen)

Авт.: Harri Junger и др. Прев. загл. Социалистическият реализъм в литературата.

Адамович, Г. Е. К вопросу о системе художественных образов. „Порохового букваря" Й. Радичкова. — Весн. Беларус. унив. Сер. 4. Філалогія, журналістыка, педагогіка, псіхалогія, 1979, № 3, 23—27. На белорус. ез.

Булаховская, Ю. Пути единения. [Тема интернационализма в произведениях зарубеж. слав. писателей]. — Радуга (Киев), 1979, № 12, 165—170.

Викторов, В. Воспитание поэтическим словом. О болг. поэзии. — Дошк. воспитание (М.), 1979, № 9, 76—79.

Съдържа: Поэт и критик Тодор Янчев. — Поэт Крыстьо Станишев.

Калчев, Камен. Для художника не может быть покоя . . . — Лит. учеба. (М.), 1979, № 6, 156—158.

Момов, М. Проблемы ценности и оценки в болгарской литературе последних лет (1972—1977). — Вестн. Моск. унив. Сер. 7. Философия (М.), 1979, № 3, 40—47.

Озеров, В. М. „Россия! Это революция!" — В: Озеров, В. М. Тревоги мира и сердце писателя. О друзьях и врагах культуры. М., 1979, 193—198.

За срещите с Г. Караславов.

Ростовцева, И. По страницам „Обзора" (София, 1979, № 46). — Иностр. лит. (М.), 1979, № 3, 272—274.

Linzer, M. Raditschkow und die Anderen. — Theater der Zeit (Berlin), 24, 1979, No. 11, 35—37.

Прев. загл. Радичков и другите.

Poznáváme bulharskou poezii. (Dny bulh. kultury v ČSSR). — Československ. voják (Praha), 28, 1979, No. 24, 55.

Подпис: js+ck. Прев. загл. Запознаваме се с българската поезия. За дните на бълг. култура в ЧССР.

Radičkov, Jordan. Setkání pod Vitošou. (Rozhovor z bulh. spisovatelem). — Květy (Praha), 29, 1929, No. 46, 52—53.

Прев. заглавие. Среща под Витоша. Разговор с Йордан Радичков.

Urban, Zdeněk. Za Emiljanem Stanevem. — Tvorba (Praha), 1979, No. 15, 2.

Прев. загл. След Емилиян Станев.

Zębinski, Andrzej. Dramaturgia bulgarska w Polsce. Ref. — Dialog (Warszawa), 1979, No. 3, 148—157.

Прев. загл. Българската драматургия в Полша.

Елисеева, Т. — Соврем. худож. лит. за рубежом (М.), 1980, № 1, 13—16.

Рец. за: Милчо Радев. Вчера отново. С., Бълг. писател, 1974; Снимка в рамка. С., Бълг. писател, 1978.

Захаржевська, В. Сповід патріота-борця. — Всесвіт (Київ), 1979, № 11, 159.

Рец. за: Д. Жотев. Пережиті оповідання. Київ, Молодь, 1978.

Золотусский, И. Кредо критика. — Иностр. лит. (М.), 1979, № 12, 271—272.

Рец. за: А. Свиленов. Съвременници. С., Бълг. писател, 1978.

Кетков, О. Червонозоряна кіннота. — Всесвіт (Київ), 1979, № 11, 155—157.

Рец. за: М. Шопкин. Звездна конница. С., Нар. младеж, 1978.

Кодак, Н. — Лит. обозрение (М.), 1979, № 7, 84.

Рец. за: Н. Гілевіч. Верная вялскім запаветам. Сучасная балг. поэзия 1956—1976. Мінск, БДУ, 1977.

Косоруков, А. — Лит. обозрение (М.), 1979, № 7, 86—87.

Рец. за: С. Хр. Караславов. Солунските братя. Роман. Т. 1—2. С., Нар. младеж, 1978.

Кунева. В. Новое исследование В. Колевского о литературе социалистического реализма. — Вестн. Моск. Сер. 9. Филология (М), 1979, № 3, 59—61.

Рец. за: В. Колевски. За литературата на социалистическия реализъм. С., Бълг. писател, 1977.

Нечепорук, С. І. — Рад. літературознавство (Київ), 1979, № 6, 84—86.

Рец. за: Общее и особенное в литературах социалистических стран Европы. М., Наука, 1977.

Присовский, Е. Трагизм борьбы, рождающий, победу. — Дружба народов (М.), 1979, № 11, 152—254.

Рец. за: Д. Дамянов. Якби не було вогню. Киев, 1978.

Bednarek, Stefan. — Regiony (Warszawa), 1978, No. 4, 156—159.

Рец. за: We własnych oczach. XX-wieczny esej zachodnio-i południowosłowiański. Warszawa, Panstw. Inst. Wyd., 1977. В собствените си очи.

Brixi, Ewa. Řeka poezie. — Tvorba (Praha), 1979, No. 38, 19.

Рец. за: Mlada řéka. Praha, Mlada fronta, 1979.

Gałazka, Wojciech. — Nowe książki (Warszawa), 1979, No. 15, 23—24.

Рец. за: Miłosierdzie Marsa. Opowiadania bułg. Warszawa, Wyd. Min. Obrony Nar., 1978. Милосърдието на Марс.

Pavlov, Ivan. Současný bulharský román. — Lit. měs. (Praha), 8, 1979, No. 9, 125.

Прев. загл. Съвременният български роман. Рец. за: Б. Ничев. Съвременният български роман. С., Бълг. писател, 1978.

Płaziewski, Zbigniew. — Nowe książki (Warszawa), 1979, No. 20, 79—80.

Рец. за: Wera Mutafczieva. Alcybiades Wielki. Warszawa, Państw. Inst Wyd., 1979. Алкивиад Велики.

Pohl, Heinz Dieter. — Kratylos (Wiesbaden), 1977—1978, No. 22, 183—184.

Рец. за: Ulrich Bamborschke. Bibliographie slavistischer Arbeiten aus deutschsprachigen Fachzeitschriften 1964—1973 einschliesslich slavistischer Arbeiten aus deutschsprachigen nichtslavistischen Zeitschriften sowie slavistischen Fest-und Sammelschriften 1945—1973. 1—2. Berlin, 1976. Библиография на славистични трудове от немски списания 1964—1973, включително славистични трудове от немски неславистични списания, както славистични юбилейни и други сборници 1945—1973.

Zejman, Alfred. — Poglądy (Katowice), 1979, No. 21, 12.

Рец. за: Emiljan Stanew. Antychryst. Katowice, Śląsk, 1979. Антихрист.

Фолклор

Пенушлийски, Кирил. Дирог за Марко Крале. Скопје, Современност, 1979. 42 с. 21 см (Библ. Современост, 51).

Genner, Michael. Spartakus. Eine Gegengeschichte des Altertums nach Legenden der Zigeuner. Vol. 1 — München, Trikont, 1979— 23 cm

Прев. загл. Спартак.

1. 1979. 407 p.

Ziegler, Susanna. Das Volkslied Westmacedoniens. Ein Strukturvergleich von Text u. Musik. Wiesbaden, Harassowitz, 1979. VI, 412 p. tab. lf. k. Noten 24 cm (Balkanol. Veroff. 2)

Прев. загл. Народната песен в Западна Македония.

Джанумов, С. А. Исторические песни о русско-турецкой войне 1828—1829 г. — Пробл. изучения рус. уст. нар. творчества (М.), 1979, № 6, 54—61.

Бичевски, Трпко. Обредната песна во Кичево. — Нар. стваралаштво-фолклор, 17, 1978, № 65, 40—54.

Жирмунский, В. М. Эпическое творчество славянских народов и проблемы сравнительного изучения эпоса. — В: Жирмунский, В. М. Сравнительное литературоведение. Восток и Запад. Л., 1979, 192—280.

Шептунов, И. М. Задачи изучения славянского и балканского фольклора. — В: Комплексные проблемы истории и культуры народов Центральной и Юго-Восточной Европы. М., 1979, 147—150.

Magnuszewski, Józef. Południowosłowańskie ballady ludowe o pozernej smierci zakochanego. — Pamiet. słowianski (Wrocław), 1979, 73—109.

Прев. загл. Народните балади у южните славяни за мнимата смърт на влюбения.

Wolfgramm, Eberhard. Geschehen und Gestalten. Die Anfänge der nat. Befreiungsbewegung des maked. Volkes im Spiegel seiner epischen Lieder. — Jb. für Volkskunde u, Kulturgeschichte (Berlin), 1978, No. 21, 56—69.

Прев. загл. Събития и образи. Начало на нац.-освободителното движение на макед. народ, отразено в неговите епически песни.

Simiczijew, K. — Lud. (Wrocław), 1979, No. 63, 312—315.

Рец. за: М. Арнаудов. Студии върху българските обреди и легенди. Т. 1—2. С., БАН, 1971—1972.

Simiczijew, K. Lud (Wroclaw), 1979, No. 63, 324—327.

Рец. за: Ц. Романска. Въпроси на българското народно творчество. С., Наука и изкуство, 1976.

Научен живот

To symposio — laografias ton voriels dikon horon (Ispiras—Makedonia—Traki). Alexandropoli. 1977. Vol. 1—2. Thessaloniki, Idrima meleton Hersonisu tu emu, 1979. 24,5 cm

Прев. загл. Симпозиум по фолклор на северногръцките области (Епир—Македония—Тракия).

1. Praktika. 619 p. 80 f. ill. fax. Протоколи.

2. Praktika (sympliroma). 832 p. Протоколи. (Приложения). Сведения за България на много места и в двата тома.

Друга Міжнародна зустріч письменників Софія. Черн. 1979 р. Висловлювания. — Всесвіт (Київ), 1979, № 12, 128—130.

Авт.: П. Зарев и др.

Путилов, Б. Н. V Национальный симпозиум по болгарскому фольклору. (Ямбол, 18—22 апр. 1979 г.). — Сов. этнография (М.), 1979, № 5, 148—150.

Судник, М. Р. VIII Міжнародный з'езд славіста (Загреб—Любляна, 3—10 сент. 1978 г.). — В: Беларус. Лінгвістыка. Вып. 15. Минск, 1979, 76—77.

Barnet, V. Zprava o 6. zasedání Mezinárodni komise pro slovanské spisovne jazyky ve Varně. — Slavia (Praha), 1979, No. 1, 97—101.

Прев. загл. Отчет за Шестата сесия на Международната комисия за славянски литературни езици, 1—6 ноември 1976 г. във Варна.

Beneš, Bohuslav. Páté národni symposium bulharských folkloristů o Jambolu. — Universitatis, 17, 1979, No. 6, 79—80.

Прев. загл. Пети национален симпозиум на българските фолклористи в Ямбол.

Cornea, Paul. A propos d'un colloque sur la périodisation de la littérature bulgare [Sofia, 2—5 mai 1979]. — An. Univ. Bucureşti. Limba şi lit. rom., 1979, No. 28, 146—148.

Прев. загл. По повод на един симпозиум за периодизация на българ. лит.

Daneš, F., J. Filipec et S. Utěšěny. Z VIII. mezinarodnicho sjezdu slavistů v Záhrebu. — Slovo a slovesnost (Praha), 40, 1979, No 4, 333—334.

Прев. загл. За VIII международен конгрес на славистите в Загреб.

Flămind, Dinu. Sofia'79. Întilnirea imnternat. a scriitorilor Sofia — 1979. — Romania lit. (Bucureşti), 12, 1979, No. 26, 24.

Прев. загл. София'79. [Международна среща на писателите — София 79].

Kalčev, Kamen. Drugie Międzynarodove spotkanie pisarzy „Sofia — 1979." — Literatura. (Warszawa), 1979, No. 27.

В статията авт. Kamen Kałczew. Прев. загл. Втора международна среща на писателите „София—1979". Същата статия е публикувана и в Tyg. kult. 1979, № 26, 6.

Palkovič, K. XV letny seminar bukharského jazyka a literatúry pre zahraničnych bulharistov a slavistov. — Slavica slovaca. (Bratislava), 1978, No. 1, 99—100.

Прев. загл. XV летен семинар за български език и литература за чуждестранни българисти и слависти.

Simunović, P. IX. međunarodni slavistički kongres. — Jezik (Zagreb), 27, 1979, No. 1, 28—30.

Прев. загл. Девети международен конгрес на славистите. Киев, 1983 г. [подготовка].

Urban, Zdeněk. Sofijská setkaní. — Tvorba (Praha), 1979, No. 38, 14.

Прев. загл. Софийски срещи. За междунар. среща на писателите в София.

Verzea, Iliana. Colocviul de literatura comparata „Literatură şi istorie în secolui al XIX-lea în Sud-Estul European. Bucureşti, 21—23 sept. 1978. — Rev. de istorie şi teorie lit. (Bucureşti), 1978, No. 4, 637—638.

Прев. загл. Колоквиум по сравнителна литература „Литература и история през XIX в. в Югоизточна Европа."

Тодорка Малчева